

Ilie Luceac

**EUDOXIU (DOXAKI) HURMUZAKI
(1812–1874)**

Cernăuți
Editura *Alexandru cel Bun*
Editura *Eudoxiu Hurmuzachi*
2015

Ilie Luceac, *Eudoxiu (Doxaki) Hurmuzaki (1812-1874)*,
Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, Editura „Eudoxiu
Hurmuzachi”, 2015, 118 p.

Tehnoredactare și copertă: **Marin Gherman**

Seria: ***Personalități bucovinene***

Coperta I: Stema Ducatului Bucovinei

Coperta IV: Monograma de pe balconul casei Hurmuzaki
din Cernăuți

© Editura *Alexandru cel Bun*
Editura *Eudoxiu Hurmuzachi*
© Ilie Luceac

ISBN:

Евдоким Норманский

Les armoiries de la maison
Hormuzaki
(barons autrichiens)

Ștampila istoricului Eudoxiu Hurmuzaki

Cuvânt înainte

Interesul pentru istoria familiei Hurmuzaki înregistrează în ultimul timp o creștere din ce în ce mai mare. El a devenit mai mult decât o pasiune de moment pentru acei ce vor să restabilească cu adevărat o legătură în timp care a existat între cultura din România și cea din fosta Bucovina istorică, unde astăzi în partea ei de nord abia mai pâlpâie prezența românească.

Vrem să credem că acest interes nu pornește dintr-un îndemn steril de a vehicula doar cu numele „Grachilor românilor”, cum i-a numit A. Mureșanu pe Hurmuzăkești, ci pornește dintr-o intenție serioasă de a restabili niște punți de legătură, de a reînnoa un fir care a fost întrerupt cu o jumătate și mai bine de secol în urmă, un fir, care nu este altul decât cel al unității și integrității culturii românești, ale cărei începuturi și rădăcini își au loc și pe/în pământul Bucovinei istorice.

Despre familia Hurmuzaki nu s-a vorbit și nu s-a scris mai nimic în ultimii șaptezeci de ani nici în România, nici în nordul Bucovinei, nici în alte părți. Bunăoară, în *Enciclopedia de istorie universală*, – ca să luăm doar un singur exemplu, – apărută în traducere la Editura ALL EDUCATIONAL din București, în 2003, nu apare numele Hurmuzaki. La fel și în alte ediții importante, în enciclopedii cât și în tratatele de istorie nu s-a cam scris despre familia Hurmuzaki.

E îmbucurător faptul că interesul față de această familie a crescut și s-a materializat în ultimele două decenii în acțiuni concrete, și anume: 1) Înființarea de către Ministerul Afacerilor Externe al României a Institutului „Eudoxiu Hurmuzaki” pentru Românii de Pretutindeni, care are menirea de a susține învățământul și a promova valorile culturii naționale în rândul comunităților românești autohtone din vecinătatea României; 2) Apariția unor

monografii despre familia Hurmuzaki¹, a unei lucrări literare care se bazează pe imaginația scriitorului, lucrare inspirată din viața și activitatea lui Doxaki Hurmuzaki², tatăl generației mari a Hurmuzăkeștilor; 3) Susținerea și promovarea diverselor manifestări culturale și activități editoriale, cât și a publicării în presă a unor materiale care oglindesc importanța acestei familii în viața politică și culturală a Bucovinei habsburgice.

Așa cum toate aceste activități trebuiau să întrunească un generic, să poarte un nume – vorba poetului Marin Sorescu – s-a optat pentru unul dintre cele mai semnificative pe care le-a dat Bucovina în secolul al XIX-lea, și anume, cel al istoricului și omului politic Eudoxiu Hurmuzaki, care a reprezentat plenar din punct de vedere științific și cultural această familie de boieri intelectuali români.

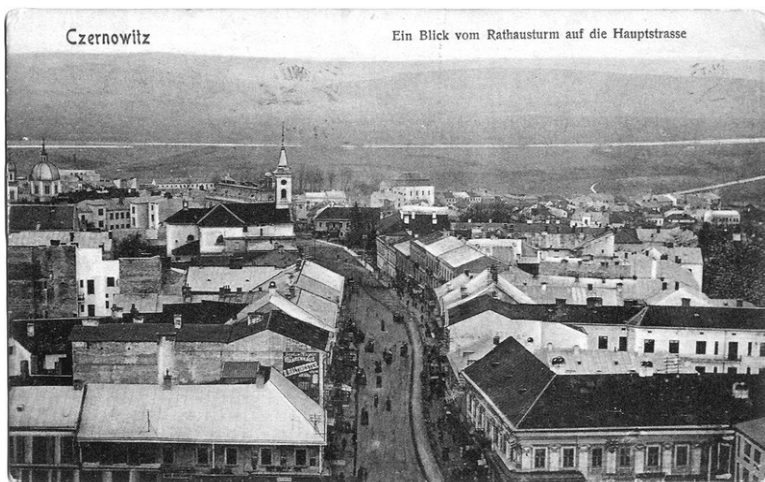
Începând din 1874 până astăzi, despre Eudoxiu Hurmuzaki s-au scris totuși câteva lucrări. Cele mai autorizate și mai complete sunt studiile lui Sever Zotta, ale lui Teodor Balan și, bineînțeles, cele ale lui Teodor V. Ștefanelli.

Personalitatea lui Eudoxiu Hurmuzaki este un model pentru noi, iar modelul este un tipar viu care se fixează în subconștientul nostru și care trebuie să răzbată prin noi, prin faptele noastre.

Acest intelectual emblematic nu numai că a îmbogățit istoria Bucovinei, dar a și creat-o. În activitatea sa desfășurată în Dieta Bucovinei, Eudoxiu Hurmuzaki a acordat o atenție deosebită concilierii politice în Ducat, a echilibrului între națiuni, așa-numitul Ausgleich de mai târziu, subliniind în

1. Petru Rusșindilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, 1995; Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Editura Alexandru cel Bun–Cernăuți, Editura Augusta–Timișoara, 2000, 364 p.; Idem, *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei–Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac. Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, Institutul Cultural Român, București, 2007, 367 p.

2. Este vorba de romanul cernăuțeanului Dumitru Covalciuc, *Ținerețea lui Doxachi Hurmuzachi*, Tipografia „Sf. Ioan cel Nou”, Suceava, 2003.

același timp că „popoarele care se dovedesc incapabile să alcătuiască o comunitate politică puternică, trainică, sunt o pradă sigură pentru popoarele mai puternice și mai capabile”. Un om, o familie – cea a Hurmuzăkeștilor – care au schimbat istoria, în primul rând cea a Bucovinei habsburgice. Un singur om a fost în stare să schimbe întregul eșafodaj politic al pseudo-istoriei Bucovinei, croite de Habsburgi. Un singur om a reușit să adune lăzi întregi cu istoria românilor, care au constituit ulterior *Arhiva Hurmuzaki*, fără de care nu concepem astăzi întreaga istoriografie românească. Un om care a stat la izvoarele istoriografiei românești moderne și care a pus la dispoziția istoricilor – pe spezele proprii și cele ale fraților săi – arsenalul uriaș de documente și izvoare în baza cărora s-au clădit sintezele istorice de mai târziu ale poporului român.

Numele lui s-a contopit de mult cu izvoarele istorice din *Colecția* de documente externe, adunate de prin arhivele europene, așa încât în sintezele de mai târziu ale lui A. D. Xenopol, Dimitre Onciul, B. P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Ioan Bogdan aproape că nu-l mai întâlnim citat decât în formula: *Hurmuzaki, volum, pagină*.

Familia Hurmuzaki este pentru noi, românii de aici, un model, un reper și o salvare a conștiinței proprii. Cel

puțin, așa au simțit mulți dintre cei care nu s-au îndepărtat și nu s-au înstrăinat de origini. În același timp, nu ducem lipsă în zilele noastre nici de așa-numiții „români verzi”, care nu vor să recunoască o altă ortografiere a numelui Hurmuzaki, decât doar cea cu îmbinarea de litere „ch”, cu toate că toți Hurmuzăkeștii semnav cu „k”. Aceste lucruri se pot urmări din corespondența lor, cât și din lucrările semnate de ei. În ceea ce ne privește, respectăm pluralismul de opinii. Ortografiază fiecare cum dorește și cum crede de cuviință. Această îmbinare de litere nici nu diminuează, nici nu adaugă mai multă prestanță numelui și mai ales faptelor – și așa importante – pe care le-au înfăptuit Hurmuzăkeștii în numele și pentru propășirea poporului român din Bucovina. Această familie a devenit pentru comunitatea românească din nordul Bucovinei un etalon de conduită a conștiinței, iar pentru românii din țară – o descoperire cu adevărat importantă. În prezent se încearcă să se înlăture conul de umbră care se așternuse pentru multe decenii, de tristă amintire, peste activitatea politică și opera științifică a reprezentanților din prima generație (cea mare) a Hurmuzăkeștilor, cât și a celor din generația a doua, ca, de exemplu, Doxuță (Eudoxiu) sau Constantin N. Hurmuzaki.

Cât privește comunitatea românească din nordul Bucovinei, ea trebuie să țină cont de câteva legități care se impun, în virtutea împrejurărilor reale ale vieții cotidiene. Și anume: dacă vom uita cine suntem și cărui neam aparținem, dacă nu ne vom cunoaște înaintașii, dacă în școlile noastre se va vorbi într-o limbă alterată și cotropită de termeni străini; în sfârșit, dacă în biserica noastră serviciul divin se va ține în altă limbă decât cea în care ne-am născut, și, în cele din urmă, dacă nu vom înțelege că dezbinarea și veleitățile noastre nenorocite duc la distrugere sigură – atunci vom pierde și ceea ce mai avem...

Suntem convinși că unica salvare a identității noastre naționale este supraviețuirea prin cultură. Să ne aducem aminte de Goethe, care spunea: „Cultura este libertate”. Iar libertatea gândului duce la progres.

Referitor la structura cărții de față, am dori să precizăm câteva lucruri. Această carte nu are pretenția unei ediții exhaustive despre Eudoxiu Hurmuzaki. Ea este o carte de popularizare a unei personalități care continuă să rămână în atenția cercetătorilor. Cu siguranță că se vor mai scrie cărți, se vor mai descoperi lucruri necunoscute despre care încă nu s-a vorbit, întrucât viața acestui om a fost o adevărată luptă consacrată propășirii neamului și a țării sale. Cartea de față încearcă să prezinte, în linii generale, personalitatea lui Eudoxiu Hurmuzaki, ca istoric, ca jurist și politician, și, în cele din urmă, ca om al cetății – personalitate care a contribuit la inaugurarea și buna desfășurare a celor mai importante activități politico-administrative și culturale a Ducatului.

Se impun câteva explicații și despre blazonul familiei Hurmuzaki, care înfrumusețează interiorul Centrului Cultural Român *Eudoxiu Hurmuzachi* din Cernăuți. Stema heraldică a casei Hurmuzaki, de care s-au folosit trei reprezentanți din prima generație a Hurmuzăkeștilor, inclusiv istoricul Eudoxiu Hurmuzaki, se prezintă ca un scut împărțit în două orizontal. Partea de jos este împărțită în alte două figuri (scuturi) de argint pe care în stânga apar stelute de azur, etajate două-trei-două; în dreapta jos, două săbii încrucișate, pe fondal roșu. Iar coroana este germană, de Baron. După inscripțiile gravate lateral, pe matriță, se vede că ele au fost

lucrate la Viena de către gravorul J. Radnitzky. Sigiliile nu conțin indicii care să permită identificarea posesorilor, între membrii familiei Hurmuzaki. Știm că Hurmuzăkeștii nu au deținut titlurile de conte sau duce, de altfel coroana ar fi avut opt fleuroni vegetali. Coroana ducală ar putea fi pusă în legătură cu desprinderea Bucovinei de Galiția și organizarea sa separată ca Mare Ducat, prin Constituția din 1849. Este posibil, de asemenea, ca „în cazul amintitelor steme bucovinene câmpul înstelat asociat cu capul de zimbru să semnifice tocmai statutul de ducat al Bucovinei”³. Aceasta este în linii generale descrierea stemei casei Hurmuzaki, pe care o întâlniți și în cartea de față, și de care s-au folosit toți Hurmuzăkeștii care au avut titlul de baron, fără să avem indicația strictă cui anume a aparținut blazonul: lui Eudoxiu, Gheorghe ori Nicolae (din prima generație), sau lui Doxută ori Alexandru din cea de a doua generație a Hurmuzăkeștilor.

Considerat artizan al vieții parlamentare din Bucovina, Eudoxiu Hurmuzaki, în calitate sa de Căpitan al Țării Bucovinei, a contribuit pe toate căile la propășirea neamului său din punct de vedere social-politic și cultural, îngrijindu-se de păstrarea limbii, a școlii și a bisericii strămoșești.

E de la sine înțeles de ce anume acest nume a fost ales pentru a înveșnici prezența românească în nordul Bucovinei. A fost o alegere cât se poate de reușită, motiv pentru care dorim Centrului Cultural Român *Eudoxiu Hurmuzachi* viață lungă și realizări pe măsura virtuții acestui nume.

Ediția propusă inaugurează începutul unei serii intitulate *Personalități bucovinene*. Concepută din inițiativa Centrului Cultural Român *Eudoxiu Hurmuzachi*, cu sprijinul material al vicepreședintelui Centrului, dr. Eugen Patraș, cartea de față se prezintă ca o încercare de a descrie/prezenta, în formă liberă, efigia morală și civică a uneia dintre cele

3. Sorin Iftimi, *Sigiliile familiei Hurmuzachi de la Arhivele Naționale Iași*, în *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*. Volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu, Mircea-Cristian Ghenghea, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, București, 2010, p. 83. Vezi și Victor Botez, Corneliu Radeş, *Nobilimea la români*, Compendiu, Editura Floare albastră, București, 2007, p. 137-138.

mai mari personalități pe care le-a dat Bucovina în secolul al XIX-lea nu numai pentru bucovineni ci și pentru întreaga cultură și știință românească, în ansamblu.

Autorul

Despre mitul Bucovina și familia Hurmuzaki

Marile personalități care plămădesc istoria popoarelor își leagă întotdeauna numele lor de locul unde s-au născut și lasă în memoria generațiilor care se succed o amintire strălucită despre faptele lor bune sau mai puțin bune pe care le-au săvârșit în timpul vieții. Nu întâmplător circulă vechea zicală că „omul sfințește locul”. Cine ar mai fi vorbit astăzi, de exemplu, despre insula Sfânta Elena, dacă nu ar fi existat un Napoleon Bonaparte? Cine ar fi invocat atât de des eternul mit troian, dacă nu ar fi existat legendara regină a Spartei, pentru care a și început războiul tuturor grecilor cu Troia, frumoasa Elena reușind între timp să-și lege numele de mai multe personalități mitologice care au frământat de-a lungul anilor nu numai mințile grecilor, ci și ale altor popoare antice care au adoptat cultura vechilor elini... Sau, cum scria Ovidius, cine l-ar fi știut pe Hector dacă Troia ar fi fost fericită?! Dar numele legendarului aed orb, pentru care, potrivit legendei, șapte orașe disputau între ele locul unde s-a născut Homer: Smyrna, Rhodos, Calofon, Salamin, Ios, Argos, Athena?!...

Cine și-ar fi adus aminte de Hobița, dacă ea nu l-ar fi dat pe Brâncuși, sau cine ar fi pronunțat cu luare aminte cuvântul Liveni, fără să fi cunoscut muzica lui Enescu?

În fine, cine ar mai fi vorbit cu interes despre aceste pământuri din nordul Moldovei istorice – moștenire de la înaintași din timpurile medievale și loc de odihnă veșnică a marelui Ștefan – așa cum a vorbit și a stăruit pentru ele familia Hurmuzaki, purtătoare a unui nume devenit emblematic și apărătoare a conștiinței de neam a românilor bucovineni, care din moși-strămoși locuiesc pe aceste pământuri, alături de alte naționalități conlocuitoare ce s-au așezat și au rămas aici, în virtutea sau în pofida vânturilor năprasnice și haine de la răspântiile istoriei?...

Această familie de viță veche boierească din Moldova „ale cărei merite au fost recunoscute de domnii Moldovei

Grigore Ghica, Alexandru Callimachi și Ioan Sturdza”, [...] a avut reprezentanți în persoana unor „boieri vechi și credincioși ai țării, ai sfatului și ai domnescului scaun”⁴.

Cât privește „Ithaca” noastră, botezată de către austrieci la 1774 cu numele de «Bucovina», ea a devenit, pe bună dreptate, un cuvânt magic. De fapt, oficial, ceea ce se numea înainte Bucovina istorică, nu mai există astăzi. Fragmentele ei ciopârțite, poate puțin amplificate, au căpătat în Ucraina și în România denumiri legate de orașele care au devenit capitale ale acestor frânturi de țară, respectiv Cernăuți în Ucraina și Suceava în România.

Pentru numele de Bucovina dat părții de nord-vest a Moldovei medievale, Iosif al II-lea a mituit din plin vizirii turci și pe comandantul suprem al trupelor ruse în retragere după Războiul Ruso-Turc de la 1768-1774, cu scopul de a forma o legătură teritorială dintre regiunea recent anexată a Galiției (1772) cu Marele Ducat al Transilvaniei. Acest lucru era prevăzut de Imperiul Habsburgic nu numai în scopuri strategice, ci și din punct de vedere economic.

Odată cu evenimentele istorice care s-au succedat în timp, mitul despre Bucovina s-a încetățenit adânc în conștiința contemporanilor. Generațiile tinere ai căror părinți și bunici au trăit în Bucovina până la cel de al Doilea Război Mondial, mai ales nemții și austriecii, mai puțin polonezii și evreii, vorbesc despre Bucovina nostalgic, ca despre un mit, ca despre un adevărat simbol magic.

Referitor la clasificarea mitului Bucovina, dacă susținem convențional existența lui, acesta nu se supune unei periodizări stricte în timp. Nici una dintre cele mai mari clase ale miturilor esențiale (miturile memoriale, fenomenologice, cosmogonice sau cosmografice și transcendente), care adeseori se și întretaie, nu pot fi aplicate pentru această provincie septentrională. Bucovina este ceva cu totul aparte, ceva ieșit din comun, încât cei care au vizitat acest colț de țară

4. T. V. Ștefanelli, *Eudoxiu Hurmuzaki* (Discurs festiv rostit la festivalul aranjat de Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki), în „Junimea literară”, Anul IX, nr. 11 și 12, p. 196.

susține că e un adevărat miracol.

Istoricii români care au scris despre Bucovina de astăzi și cea din trecut se împart în două categorii. În primul rând sunt cei care scriu și vorbesc despre poporul român ca despre un tot întreg, un organism monolit, indivizibil, fără să amintească despre comunitățile românești care înconjoară, ca o centură – vorba lui Iorga – granițele geografice ale țării lor de origine. Iar ceilalți, mai puțini la număr, sunt istoricii care abordează în lucrările lor soarta comunităților minoritare din țările vecine cu România, pledând pentru menținerea identității naționale a românilor minoritari din nordul Bucovinei, care se confruntă cu diverse greutăți în țara lor de reședință, încercând să-și mențină trează conștiința de neam, limba și biserica.

Conacul familiei Hurmuzaki de la Cernauca, distrus de armata rusă în august 1914, iar ulterior, în 1917, armata austriacă a scos și tot materialul pietros din el, pentru a pava șoseaua în scopuri strategice

Unul dintre istoricii, care în activitatea sa științifică și social-politică (inclusiv cea juridică) n-a uitat să se îngrijească de soarta copământenilor bucovineni a fost Eudoxiu de Hurmuzaki. El a știut să se miște abil printre valurile politicii pro austriece, care se promova insistent în Ducatul

Bucovinei, contribuind tacit la propășirea neamului său și la menținerea identității naționale a românilor prin acțiuni politice moderate, dar concrete, mai ales prin promovarea culturii.

Faptul că a fost prudent în tot ceea ce făcea și la tot ceea ce scria, ca de altfel toți frații Hurmuzaki din prima generație, a demonstrat că toți Hurmuzăkeștii au reușit să obțină mult mai mult pe tărâm național-cultural printr-o politică înțeleaptă și moderată față de Imperiu, decât ar fi obținut prin confruntare. Opera lor de renaștere națională a Bucovinei și de îndrumare a ei pe făgașul culturii naționale a fost fără precedent. Să apelăm la un exemplu concret. Abilitatea politică aplicată în strategia de conducere a Dietei Bucovinei cât și încrederea câștigată față de autoritățile austriece i-au înlesnit lui Eudoxiu Hurmuzaki și altor intelectuali bucovineni să participe direct la diferite manifestări ale comunității românești din care făceau parte, inclusiv la implicarea lor directă în calitate de membri fondatori ai grupului de inițiativă, atunci când s-a hotărât înființarea *Reuniunii Române de Leptură* (1862), care mai târziu se va transforma în *Societatea pentru Literatură și Cultura Română în Bucovina* (1865). Această experiență exercitată de Eudoxiu Hurmuzaki pornea de la faptul că el ajunsese la o maturitate politică profesională, care nu pune la îndoială loialitatea lui față de statul austriac, dar, în același timp, nici nu lăsa în umbră interesele comunității din care făcea parte.

Vorbind despre Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, unul dintre vrednicii de amintire președinți ai ei din epoca interbelică, și anume, profesorul universitar dr. Grigore Nandriș, referindu-se la această merituoasă familie, spunea că Societatea pentru Cultură și Literatură a fost „cea mai nobilă ctitorie ce a lăsat-o pe pământul țării noastre familia Hurmuzaki...”, această familie fiind ea însăși „o cetate de rezistență națională prin cultură”.

Anume de rezistență prin cultură avem nevoie și astăzi în nordul fostei Bucovine istorice, la fel ca și pe vremea Hurmuzăkeștilor. Modelul lor de viață și activitate pe tărâm

social, politic și cultural închinată propășirii neamului este exemplar pentru generațiile de astăzi ale bucovinenilor, atât pentru cei de la nord cât și pentru cei de la sud.

Originile familiei Hurmuzaki

Revenind la miezul subiectului, vom aminti că Eudoxiu Hurmuzaki, al doilea fiu al boierilor Doxaki Hurmuzaki și Ileana (Ilinca) Hurmuzaki (născută Murguleț), vede lumina zilei la 29 septembrie 1812, la moșia din Cernauca. Tatăl Hurmuzăkeștilor bucovineni, vornicul Doxaki Hurmuzaki (1782-1857) – coborâtor dintr-o veche familie de boieri credincioși țării și scaunului domnesc, încă de pe timpul „prea fericitului întru pomenire Domn Grigore Ghica cel Bătrân” – a moștenit moșia Cernauca, situată la vreo 22 kilometri distanță spre nord-est de Cernăuți. El s-a strămutat acolo din Moldova, în anul 1804, dar a rămas și supus moldovenesc, fiindcă avea moșii și în partea Cotnarului din ținutul Hârlăului. „Născut și trăit supt butucul viei de la Cotnari, la Horodiște”, după cum avea să mărturisească însuși Doxaki, într-un document de pe la 1848, el a văzut lumina zilei în familia medelnicerului Constantin Hurmuzaki (+1792 sau ≈1794) și a soției sale, Ruxanda (+12.08.1818). Dubla cetățenie a făcut din el și din urmașii săi să fie și să rămână „precât de buni români, așa și de fideli și de loiali cetățeni (austrieci – *n. n.* I. L.) în tot decursul vieții lor”⁵. Sensul cuvintelor din acest citat trebuie căutat în înțelepciunea nativă și în educația adecvată pe care a știut să le-o insuflă deopotrivă copiilor săi Ilinca Hurmuzaki, fiica stolnicului Iordachi Murguleț, mama „Grachilor românimeii” (A. Mureșanu), descendentă și ea din vechea familie a Murguleților, înrudită cu familiile voievozilor Moldovei Ieremia Movilă și Vasile Lupu, cât și cu cea a cronicarului Ion Neculce. Murguleții stăpâneau în Bucovina moșia Mihalcea-Camena de lângă Cernăuți, moșie la care se putea ajunge pe drumul care ducea spre Storojineț.

5. Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare A.S.R.C.), fond 15, inventar 1, dosar 10598, f. 11.

Doxaki s-a căsătorit în anul 1810 cu Ilinca (Ileana) Murguleț și au avut împreună 12 copii, dintre care șapte au trecut de vârsta copilăriei. Aceștia au fost frații Constantin, Eudoxiu, Gheorghe, Eufrosina, Eliza, Alexandru și Nicolae.

Conform tradiției care se instituisese în familie și potrivit faptului semnalat de mai mulți istorici și cercetători de mai târziu – aceștia încercând să dea o alură romantică evenimentului, – tânărul Doxaki Hurmuzaki venise călare de la Horodiștea natală „pentru a deveni bucovinean, fără a rupe însă legăturile cu Moldova, unde va primi ranguri boierești: căminar mai întâi, apoi vel agă pe la 1827 și, în cele din urmă, în 1856, cu un an înaintea morții, mare vornic”⁶. Doxaki a intrat în posesia părții lui din moșia Cernauca abia după moartea mamei sale, Ruxanda, în vara anului 1818. Va deveni stăpân pe deplin al întregii moșii de la Cernauca abia în 1830, după ce frații lui, Constantin și Alecu au cedat, pe rând, părțile lor în favoarea lui Doxaki.

Există mai multe surse cu privire la originea familiei Hurmuzaki. Printre primele se numără cea a lui Dimitrie A. Sturdza⁷, contemporan și prieten al Hurmuzăkeștilor, apoi urmează cea a profesorului Ion al lui Gheorghe Sbiera, care a avut posibilitatea să consulte personal arhiva familiei Hurmuzaki. Iată ce scrie el în *Notițele... sale*: „După cunoștința noastră câștigată din arhiva familială, întru cât am putut-o consulta [...], Hurmuzaki este numele unei distinse familii boierești din Moldova; ea era înscrisă cu vechea familie a Murguleților și a lui Simion Movilă, și stete în legături mai deaproape cu Niculai Mavrocordat, carele atât de mult s-a interesat pentru conservarea cronicelor românești”⁸. Cu toate că și prima și a doua sunt surse demne de încredere, ele nu au un suport documentar bine definit. De altfel, ca

6. Mihail Berza, *Eudoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în „Revista Arhivelor”, Anul LI, nr. 4, 1974, p. 509-510.

7. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notită biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877, p. 1.

8. Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899, p. 29.

și celelalte informații care ne slujesc totuși ca izvoare referitor la originea acestei familii. Și anume, *Enciclopedia Română*⁹ în trei volume de Corneliu Diaconovici și cele câteva documente¹⁰ descoperite în arhivele cernăuțene. Atât *Enciclopedia* lui Corneliu Diaconovici, cât și cele două scrisori din arhiva cernăuțeană – ambele datate din perioada interbelică a secolului trecut – reiau aceeași informație a lui Ion Gheorghe Sbiera, așa încât studiile genealogice ale lui Sever Zotta¹¹ și cele de mai târziu ale lui Teodor Balan¹² rămân, fără îndoială, până astăzi izvoarele de referință cu privire la originea familiei Hurmuzaki. Anexele lor cuprind o serie întreagă de documente și scrisori din arhivele personale ale Hurmuzăkeștilor. Din ele aflăm date autentice referitoare la viața și activitatea înaintașilor din familia Hurmuzaki, a fraților Hurmuzăkești din prima generație (secolul al XIX-lea), cât și a celor din generația a doua (parțial sec. al XIX-lea–primele patru decenii ale secolului al XX-lea).

În tot cazul, „părinți și copii, o familie învăpăiată de dragoste pentru limbă și neam, o familie cu multă dare de mână, dar cu deprinderi venerabile patriarhale în care belșugul rivaliza cu simplitatea traiului vechi boieresc pe care astăzi numai tradițiunea ni l-a mai păstrat”¹³, scrie Teodor

9. Corneliu Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Tom. II, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1900, p. 736.

10. A.S.R.C., fond 15, inventar 1, dosar 10598, f. 1,10-11.

11. Sever Zotta, *Documente hurmuzăchene*, în „Ion Neculce”, fasc. IV, 1924; Idem, *Genealogia familiei Hurmuzaki*, în „AG”, I, nr. 9-10, septembrie-octombrie, 1912; Idem, *Date noi cu privire la genealogia familiei Hurmuzaki*, în „AG”, An. II, Aprilie-Iunie, 1913.

12. A.N.I.C., fond *Teodor Balan*, dosar 28 – studiul intitulat *Documentele familiei Hurmuzachi 1636-1856*. Mai vezi adăugător: Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 1(17), 2(18), 3(19), 4(20), 1998; An VI, nr. 1(21), 2(22), 3(23), 1999; Idem, *Documentele familiei Hurmuzachi, 1636-1856* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei”, An VIII, nr. 1-2(29-30), 3(31), 4(32), 2001; Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare* (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, p. 129-132.

13. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 196.

Ștefanelli, unul dintre contemporanii Hurmuzăkeștilor, despre această exemplară familie din Bucovina.

Teatrul vechi din Cernăuți (Stadttheater). El se afla pe strada Șkilna și a slujit ca sediu teatral comunal până la începutul secolului al XX-lea

Documentele relatează că, atât în ascendența paternă, cât și în cea maternă ale lui Eudoxiu Hurmuzaki, aflăm dregători de diferite ranguri și cărturari cum au fost Ion Neculce, postelnicul Alexandru Hurmuzaki, „carele pe la 1766 a făcut cu spesele sale o copie de la cronica lui Ion Neculcea, adăugând la ea mai multe însemnări întregitoare și explicative”¹⁴, încât acestea au fost preluate mai târziu de Mihail Kogălniceanu. Din documente îl mai aflăm și „pe Mateiu, carele pe timpul încorporării Bucovinei la Austria era mare paharnic și pârcălab de Cernăuți și avea pe acest teritoriu trei moșii: Cernauca,

14. A.S.R.C., *op. cit.*, p. 11. Mai vezi: Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 1(17), 2(18), 3(19), 4(20), 1998; An VI, nr. 1(21), 2(22), 3(23), 1999; Idem, *Documentele familiei Hurmuzachi, 1636-1856* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei”, An VIII, nr. 1-2(29-30), 3(31), 4(32), 2001; Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare* (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, p. 129-132.

Vasilăul și Văslăuțiul; pe Ștefan, mare vistiernic și pârcălab de Hotin, și pe Constantin, mare medelnicer și pârcălab de Galați”¹⁵.

Copilăria, școala și formarea intelectuală a lui Eudoxiu

Născut la moșia din Cernauca, lângă Cernăuți, Eudoxiu este așadar cel de-al doilea fiu în familia boierilor Doxaki și Ilinca Hurmuzaki, avându-l ca frate mai în vârstă pe Constantin, viitorul jurist, om politic și de stat al Moldovei, cel care „știa să atingă scopuri mari în liniște, fără a înzgomota lumea de primprejur”, vorba lui George Barițiu. Apoi urmează Gheorghe și Alexandru (Alec) Hurmuzaki, publiciștii și redactorii ziarului „Bucovina” (1848-1850). Între acești doi frați au mai fost surorile Eufrosina, mama poetului Dimitrie Petrino, și Elisaveta (Eliza, Săftica), căsătorită cu Gheorghieș Sturdza de la Dulcești. Nicolae Hurmuzaki era „ultimul dintre feciorii bunului boier Doxaki, atât de moldovean, de creștin și de gospodar, dintre mândrii feciori de boieri răsăriți în curțile de la Cernauca”¹⁶. Cu toții împreună au fost patrioți adevărați ai neamului, educați în spiritul *Testamentului* publicat de boierul Doxaki Hurmuzaki în „Telegraful Român” de la Sibiu¹⁷, în 1857. Cele trei datorii: patria, limba și biserica, desemnate de bătrânul Doxaki în testamentul său, aveau să fie respectate cu strictețe de către fiii și fiicele acestuia, încât peste ani, în fața lui Dumnezeu, a oamenilor și a urmașilor, Hurmuzăkeștii apar în toată strălucirea lor exemplară a slujirii de neam, evidențiindu-se, fiecare în felul său, prin activitatea pe care au desfășurat-o în Bucovina. Cu certitudine că educația din familie a pus bazele unei temelii durabile pentru studiile serioase de mai târziu pe care le-au obținut fiii lui Doxaki Hurmuzaki, or, tatăl și maica lui Eudoxiu erau boieri iubitori de țară și de neam, așa încât „casa părintească deveni un centru de întrunire al

15. A.S.R.C., *op. cit.*, p. 11.

16. Nicolae Iorga, *Baronul Nicolae Hurmuzaki*, în *Oameni cari au fost*, Vol. I, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 219.

17. „Telegraful Român”, An. V, nr. 32, Sibiu, 1857, p. 126.

intelectualilor din țară și din Moldova, în care se discutau în liniște și fără pasiune problemele naționale și sociale atât privitoare la românii din Bucovina cât și la cei de peste hotare. În anii 1848 și 1849, scrie Teodor Ștefanelli, aceste întruniri deveniră un focar de mare însemnătate politică, unicul în întreaga Bucovină”¹⁸.

Diferența de vârstă dintre Constantin și Eudoxiu era de un an, de aceea aceste două vlăstare hurmuzăkene și-au petrecut copilăria împreună la conacul de la Cernauca, moșie unde au văzut lumina zilei primii dintre fiii lui Doxaki și Elena Hurmuzaki. Inventând diferite jocuri și năzbâtii în preajma frumosului lac cu nuferi din parcul cu arbori aleși, sădiți de tatăl lor, boierul Doxaki Hurmuzaki, Constantin și Eudoxiu au avut parte de o copilărie fericită în mijlocul naturii de la Cernauca. Pădurile din împrejurimi le-au oferit ocazia de a cunoaște și de a îndrăgi pentru toată viața natura Bucovinei, oamenii și obiceiurile lor. Câte povești s-au ticluit, probabil, atunci, în preajma lacului cu nuferi galbeni, încât imaginația celor doi copii cu mintea iscoditoare se îmbogățea de la o zi la alta, inventând jocuri năstrușnice și distracții copilărești. Mai târziu Constantin și Eudoxiu își vor aminti în scrisorile lor de zilele fericite ale copilăriei petrecute la Cernauca. Și astăzi chiar, după două secole care s-au scurs, trunchii brazilor și molizilor uriași sau cei ai altor arbori decorativi care mai stau în picioare sau cad din vreme-n vreme prăbușiți de bătrânețe pe malul lacului părăsit și uitat – ne mai incită fantezia, reconstituindu-ne în imaginație adevărata feerie a parcului din preajma conacului, din a cărui temelie au mai rămas doar câțiva piloni de beton armat care se mai întrevăd din iarba verde ce acoperă pământul. Lacul aproape sec și înghițit de povești mai păstrează doar splendoarea câtorva nuferi galbeni care mai înfloresc încă la mijloc de vară, amintindu-ne de frumusețea ce a fost odată, acoperită astăzi de mușchiul mătăsos și verde al uitării.

Despre educația în familie, primele cunoștințe cu cartea și studiile secundare (liceale) pe care le-a făcut

18. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 198.

Eudoxiu nu avem informații documentare prea bogate. Cu siguranță că a avut învățător în familie, care l-a învățat a citi și a scrie și care a știut să-i cultive dragostea față de carte, atât lui cât și fratelui mai mare Constantin, familia Hurmuzaki fiind una dintre cele mai cultivate între boierimea moldovenească din Bucovina, care deveniseră între timp și supuși austrieci. Potrivit afirmațiilor unor cercetători¹⁹ aflăm că Eudoxiu a învățat cititul și scrisul în sânul familiei cu profesorul cernăuțean Porfirieu Dimitrovici (1801-1865). Informația pare a fi plauzibilă, deoarece Porfirieu Dimitrovici putea să îmbrățișeze această practică, el fiind călugăr și diacon la Episcopia din Cernăuți, apoi catehet la Școala Normală din Cernăuți. Mai știm despre el că a fost redactorul „Calendarului pentru Bucovina” în perioada 1841-1848 și că este printre primii dintre intelectualii care a folosit în scrierile sale alfabetul latin. În 1841 redactează un lexicon

etimologic românesc. Scrie și fabule pentru „Calendarul pentru Bucovina”.

Așadar, în sânul conacului de la Cernauca, părinții Doxaki și Ilinca Hurmuzaki s-au străduit să le dea copiilor o

19. Emil Satco, Ioan Pânzar, *Dicționar de literatură. Bucovina*, Suceava, 1993, p. 62.

educație în spiritul vechii credințe strămoșești, cultivându-le dragostea față de valorile spirituale ale românilor, angajând dascăli buni să-i învețe carte românească, în primul rând, apoi latinească, grecească și nemțească, pregătindu-i pentru școala de la Cernăuți. Nu cunoaștem numele altor învățători care i-au dăscălit în familie pe Constantin și Eudoxiu. Câtiva cercetători amintesc în treacăt despre Eudoxiu și fratele său mai mare că și-au făcut studiile gimnaziale și liceale la Cernăuți, între 1818 și 1830. În arhive se păstrează atestatul de absolvire a liceului (*Secunda Humanitatis Classis*) al lui Constantin Hurmuzaki, eliberat la 15 iunie 1830, în care el este calificat ca șef de promoție cu «*primam eminenter*» la toate obiectele de studiu²⁰. Cât privește Eudoxiu Hurmuzaki, el a avut o înclinație deosebită pentru studiul limbilor străine, însușind limba latină încă din clasele primare, deoarece în clasele superioare ale liceului pe atunci se învățau mai multe obiecte în latină, iar „profesorii conversau cu elevii tot în limba latină”, ne relatează Teodor Ștefanelli.

Mai avem o informație plauzibilă referitor la anii de școală de la Cernăuți ai lui Constantin și Eudoxiu Hurmuzaki. O găsim în studiul lui Teodor Balan intitulat *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848*, în care istoricul bucovinean vorbește despre profesorul de teologie Ioan Calinciuc, menționând printre altele că el „a urmat liceul din Cernăuți fiind coleg de clasă cu frații Constantin și Eudoxiu Hurmuzaki”²¹. Informația este convingătoare, întrucât și alte surse documentare²² atestă că inimosul preot Ioan Calinciuc s-a născut în 1812 (a decedat în 1875), așadar, era de o vârstă cu Eudoxiu, care a învățat un timp în aceeași clasă cu Constantin.

Cât privește vreun alt nume de profesor de la Liceul

20. Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), Secția *Manuscrise*, mss. rom. 879, f. 15.

21. Teodor Balan, *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848*, în „RA”, An IV, nr. 2, 1941, p. 315.

22. B.A.R., *loc. cit.*, mss. rom. 4491, *Umbrei multiubitului profesor al teologiei Ion Calinciuc repăusat în 12/24 Faur 1875* – Foaie volantă tipărită de „Auditorii teologiei gr.-or. din Cernăuți” cu tiparul lui G. Piotrovski în Cernăuți. Mai vezi: ziarul „Patria”, nr. 299, din 18/30 iulie 1899.

german din Cernăuți, care a profesat în perioada când a învățat Eudoxiu, nu avem deocamdată nici o știre. Dacă ar exista vreun Anuar al liceului, am putea furniza această informație despre elevii și profesorii școlii respective pe anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea. Cum în arhiva noastră din Cernăuți nu s-au păstrat asemenea documente sau poate nici n-au existat, în general, ne bazuim pe documentele răzlețe pe care le-am putut consulta.

Orizonturi și cultură europeană. Viena

Ceea ce știm cu siguranță este că în septembrie 1830 Constantin și Eudoxiu au plecat să se înscrie la Facultatea de Drept a Universității din Viena, ei fiind cei mai în vârstă dintre frații Hurmuzaki. Mai târziu le vor urma exemplul frații mai mici, Gheorghe și Alexandru, ultimul începându-și studiile superioare întâi la Lemberg și apoi urmând Facultatea de Drept a Universității din Viena. Iar cel de al cincilea fiu al lui Doxaki, Nicolae Hurmuzaki, la dorința lui, a fost trimis la Paris și Berlin pentru a se cultiva. Mai mulți cercetători afirmă că fiii boierului Doxaki Hurmuzaki au fost primii dintre românii bucovineni care au studiat la Viena – renumit centru de cultură care a avut o influență decisivă asupra dezvoltării intelectuale a fraților Hurmuzaki, atât asupra opiniilor lor politice, sociale și naționale, cât și asupra activității lor culturale desfășurate mai târziu în Bucovina.

O scrisoare datată 5 aprilie 1831 este primul document care relatează despre șederea fraților Hurmuzaki în capitala Imperiului. În corespondența lor adresată părinților, în Bucovina, Eudoxiu și Constantin își descriu amănunțit viața lor de student, descriu până și „zăoa certărei cea dintâi”, adică termenul primului examen²³. La Viena, frații Hurmuzaki

23. Aici și în continuare la cuvântul *Anexa*, care apare în text între paranteze rotunde împreună cu data emiterii documentului, se citează scrisorile Hurmuzăkeștilor rămase în manuscris și anexate la sfârșitul studiului semnat de istoricul Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), publicat în revista trimestrială de istorie și cultură „Glasul Bucovinei” pe anii 1998 –

au avut posibilitatea să-și îmbogățească cultura generală și să facă cunoștință cu tot ce le oferea capitala Imperiului la mijlocul secolului al XIX-lea în materie de cultură și civilizație, să-și însușească bunele maniere în societate și să acumuleze cunoștințe strălucite în domeniul istoriei și jurisprudenței. Cu mici vacanțe petrecute în Bucovina, ca aceea din iulie-august 1832, prima ședere la Viena ca studenți a fraților Hurmuzaki s-a încheiat în vara anului 1834, adică după patru ani de studii la Universitate. Un raport intitulat *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzaki la Viena*²⁴, publicat în 1936 în „Revista Arhivelor” de către Mihai Popescu, informează că frații Constantin și Eudoxiu nu urmau numai cursurile la Universitate, ci se interesau intens și de starea politică din Moldova.

Despre manifestările culturale – teatrul, opera, seratele literare și muzicale care aveau loc la Viena, unde Constantin și Eudoxiu erau prezenți în calitate de spectatori – nici nu mai vorbim. Orașul etern al muzicii și al reprezentațiilor teatrale i-a îmbogățit pe acești doi tineri studenți dornici de a afla cât mai multe lucruri noi, încât atunci când s-au întors în Bucovina, ei au căutat, ca și frații lor mai târziu, să prezinte publicului bucovinean cele mai bune trupe teatrale din țară, cât și arta unor artiști instrumentiști cunoscuți în întreaga Europă. Deci, în capitala Imperiului frații Hurmuzaki nu au însușit numai obiectele de studiu în materie de jurisprudență și istorie (în special Eudoxiu, cu pasiunea lui pentru documentele istorice referitoare la români), ci au știut să învețe manierele frumoase în societate, felul de a fi al austriecilor, într-un cuvânt, toate noutățile moderne ale stilului de viață european.

Pentru Eudoxiu, în special, nu studiul în drept a fost ocupațiunea sa de bază la Viena, ci el a căutat să însușească cele mai vaste cunoștințe în toate domeniile științelor și ale artelor frumoase. Câștigase, așadar, în Viena cunoștințe vaste în domeniul juridic, politic și istoric, așa încât atunci când

1999, la rubrica *Arhiva Bucovinei*. (Anexa – 3 martie 1833).

24. Mihai Popescu, *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzaki la Viena*, în „RA”, Vol. III, nr. 6-7, București, 1936-37, p. 150-163.

s-a întors în țară, era bine pregătit pentru a înțelege mișcările de mai târziu ce au cuprins la 1848 întregul Imperiu. Evenimentele s-au desfășurat fulgerător în întreaga Europă, în Austria, inclusiv și în Bucovina.

Pentru a reduce cheltuielile de întreținere, care la Viena erau extrem de scumpe și deci pentru bătrânul Doxaki Hurmuzaki greu de suportat, frații își mai luau vacanțe, câte unul pe rând. De exemplu, Eudoxiu a plecat în 1836 acasă, în Bucovina, reîntorcându-se la Viena abia în 1837. În orice caz, în baza corespondenței rămase de la ei putem face concluzia că în 1836 cei doi frați mai mari și-au încheiat studiile universitare la Viena, trecând cu bine toate examenele.

Omul și savantul Eudoxiu Hurmuzaki

Anul 1845 este perioada când în documentele Hurmuzaki cât și în corespondența acestora nu se mai amintește despre continuarea practicii la unul din tribunalele vieneze, la care știm că a fost angajat. Cert este însă că atunci Eudoxiu s-a întors la Viena. Fiind înmatriculat ca student la Politehnică, unde în anii 1846-1847 a trecut examenul pentru anul doi, Eudoxiu a putut fi înscris în anul 1848 ca membru în Legiunea Academică din Viena, unde nu se primeau decât tineri cu statut de studenți²⁵.

De felul său, Eudoxiu era un om vioi, sociabil. Știa să-și atragă societatea de partea lui. Teodor V. Ștefanelli ne

25. Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899*, în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 1(17), 1998, p. 95-96.

dă cea mai autentică caracteristică a lui Eudoxiu, scriind că acesta „era un om cu totul particular în toate deprinderile sale și numai distinsele sale maniere arătau nobila sa obârșie. Altfel făcea impresia unui simplu și pașnic cetățean de toate zilele”²⁶. Nu vom greși dacă vom afirma că cel mai frumos și mai autentic portret moral și fizic al omului Eudoxiu Hurmuzaki ni l-a lăsat anume T. V. Ștefanelli, care s-a aflat nu o dată în preajma istoricului, astfel având posibilitatea de a-l cunoaște în diverse momente ale activității acestuia. Iată ce scria Ștefanelli în Discursul festiv la Festivalul aranjat de Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina, în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki, festival care a avut loc la Cernăuți: „Pare că-l văd și astăzi, mic de stat, cu înclinațiune spre grosime, cu fața sa expresivă, barba lată, mai mult albă decât sură, și cu un pince-nez care îi atârna pe piept, prins de o sforiță de mătăasă neagră. Cu mâinile vecinic la spate sau în buzunare. Purta cilindru pe cap și o redingotă neagră peste care iarna mai îmbrăca un pardesiu sau un haveloc ușor, căci cel mai mare ger nu-i făcea nici o supărare și este cunoscut cum iarna, în Viena, pune pe servitorul său de-i spărgea gheața în Dunăre, iar el lua o baie, ceea ce i-a pricinuit adese conflicte cu poliția, până ce aceasta se obișnuie în fine cu acest curios sport al lui Hurmuzaki. Alt sport era înotatul în care era meșter. Era în stare să înoate ore întregi cu deosebită ușurătate, și spun rudele sale încă în viață că odată a trecut înotând întreaga lățime a Bosforului până la așa-numitul turn al lui Leandru, lățime care în vechime se numea Sestos și Abydos, iar altădată a trecut înot lacul Como, urmat într-o luntre de fratele Nicolae.

Altă particularitate, cunoscută numai în cercurile cele mai intime, era și aceea că deși era totdeauna curat îmbrăcat, el purta o minimală grijă pentru hainele sale, astfel că dacă exteriorul hainelor sau al încălțămintelor începea să aibă o înfățișare discutabilă, el era inconștient de această stare a lor și atuncea frații săi grijeau în mod discret de haine și încălțăminte noi, iar vechiul său servitor, obișnuit cu

26. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 198.

deprinderile stăpânului, le așeza seara în locul celor vechi, și a doua zi îl îmbrăca și încălța cu ele fără ca el să bage de seamă de această înnoire”²⁷.

Acest lucru ne aduce aminte de felul de a fi al lui Ludwig van Beethoven, care avea aceleași obiceiuri în comportamentul de fiecare zi, după cum ni-l descriu biografii.

În Viena, cunoștințele și prietenii lui Eudoxiu erau diverse. Era prieten cu boierii Lascar Rosetti, cu Alecu Rosetti, fratele mai mare al lui Lascar, cu care s-a cunoscut, se pare, la liceul din Cernăuți, după cum afirmă Teodor Balan. O prietenie devotată i-a legat pe Hurmuzăkești și de vistiernicul Nicolai Rosetti-Roznovanu. De altfel, în perioada cât a stat la Iași, Eudoxiu Hurmuzaki a locuit la Nicolai Roznovanu. Istoria sentimentală a lui Nicolai Roznovanu și a Mariei Stourdza, născută Ghica, a fost bine cunoscută de către Hurmuzăkești. Se știe că în noiembrie 1842 bătrânul boier Hurmuzaki i-a adăpostit pe acești doi prizoniți de societate și anatemiați de cler la moșia din Cernaucă²⁸, unde îndrăgostiții s-au și cununat în biserica ctitorită de Doxaki Hurmuzaki, care există și astăzi pe locul unde în preajma ei s-a aflat curtea boierească. Prin mijlocirea Rosetteștilor, Eudoxiu a cunoscut societatea influentă a boierilor din Moldova, ceea ce nu era un lucru lipsit de importanță.

Când sosea acasă, la Cernăuți ori Cernaucă, Eudoxiu transforma casa părintească după gustul lui, impunând celor din jur obiceiurile sale cu sculatul de dimineața, culcatul devreme, exercițiile fizice, băile cu apă rece etc. El se simțea foarte bine acasă, savura din plin plăcerile vieții patriarhale. Mai ales la conacul moșiei de la Cernaucă, unde îl găsim mai des pe Eudoxiu decât în casa părintească de la Cernăuți, care era o „casă simplă moldovenească, dar foarte spațioasă, cu farmacuri de lemn primpregur, situată pe locul unde peste drum se află azi biserica Sf. Paraschiva”²⁹, scrie Teodor Ștefanelli.

27. Idem.

28. Simeon Reli, *Icoane din trecutul național-bisericesc al Bucovinei* (Conferință ținută de prof. univ. dr. S. Reli la Universitatea liberă, în ziua de 13 aprilie 1932), în *Șaptezeci de ani de la înființarea „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina”(1862-1932)*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1932, p. 199-217.

29. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 197.

În această casă, cu poartă masivă de fier forjat la intrare au fost găzduiți, la vremea sa, Aron Pumnul, Andrei Șaguna, George Barițiu etc. Aici a fost primit, în primăvara anului 1847, și Ferenc Liszt, în perioada când maestrul a susținut cele două concerte la Cernăuți, în incinta „Hotel-ului de Moldavie”. Aici s-a redactat și ziarul „Bucovina”, scos de frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki

Casa Hurmuzaki din Cernăuți care se află „în imediata apropiere (vis-a-vis) de biserica Sfânta Parascheva” (Informația: la Tudor Ștefanelli, Teodor Balan și Alexandru Bocănețu)

Nu întâmplător, după decesul istoricului, frații Gheorghe și Nicolae au ales ca loc de odihnă veșnică pentru el cimitirul de la Cernauca, din preajma bisericii ctitorită de bătrânul boier Hurmuzaki, cu toate că Eudoxiu nu a lăsat nici un testament scris în care să fie amintit locul unde ar fi dorit să-și doarmă somnul de veci.

În Cernăuți, Eudoxiu dacă nu locuia în vreo una din clădirile unde își desfășura lucrările Dieta Bucovinei, atunci cu siguranță locuia în casa părintească, împreună cu ceilalți doi frați, Gheorghe și Alexandru, casă, în care se redacta și ziarul „Bucovina”, scos de către cei doi frați mai mici ai lui Eudoxiu, pe care i-am amintit. Străzile din zona veche, austriacă, a orașului mai păstrează alura parfumului din secolul al XIX-lea, așa încât dimineața, când răsare soarele, parcă îl vezi uneori pe Eudoxiu plimbându-se cu mâinile la spate prin fosta piață Rudolph, meditănd asupra destinelor Țării Bucovinei, a poporului său care trebuia ocrotit și a vulturului bicefal, al cărui zbor trebuia slăvit și omagiat la fiecare pas.

Gheorghe a locuit și el în această casă părintească până nu și-a întemeiat familia, căsătorindu-se cu Eufrosina, fiica lui Nicolai și a Ecaterinei Flondor din Storojineț.

Cât privește bucuriile vieții patriarhale, cercetătorii notează că seara familia se aduna în jurul pianului și cânta în cor diferite cântece românești și străine. Din scrisorile Hurmuzăkeștilor aflăm că în jurul conacului de la Cernauca adeseori răsunau cântece pe care le fredonau frații Hurmuzaki atunci când se aflau la moșie și când se plimbau prin parcul conacului sau în preajma pădurii de la Cernauca.

Obiceiurile instituite în casa Hurmuzăkeștilor denotă că aceasta a fost o familie de boieri, în care tradițiile vechi moldovenești se împăcau foarte bine cu noile maniere moderne, aduse în Bucovina de către fiii de boieri care erau trimiși să-și facă studiile în capitala Imperiului sau în alte orașe europene.

D. A. Sturdza³⁰, G. Barițiu³¹, I. G. Sbiera³² și T. V. Ștefanelli³³ îl vor caracteriza în amintirile lor ca pe un adevărat bărbat de stat, om politic lucid, jurist și istoric cult, de o formație europeană sobră, statornic și plin de caracter. Un cetățean devotat, un amic sincer și iubitor de oameni. Modestia i-a fost una dintre călăuzele sale în viață. Ceea ce spunea André Malraux că „adevărul unui om înseamnă mai întâi ceea ce el ascunde” poate fi raportat trăsăturii de caracter a lui Eudoxiu Hurmuzaki. Foarte puțini dintre contemporani știau despre preocupările sale istorice și despre arsenalul pe care-l agonisise de prin arhivele europene. „Savant în toată puterea cuvântului, el era totodată și cel mai modest om din lume. Liniștit, serios, tăcut, puțin comunicativ și de o simplitate spartană în port și în trai, nimeni n-ar fi putut ghici ce comoară de știință și energie se ascunde sub această înfățișare simplă și modestă. Nimeni, afară de frații săi, nu știa că a adunat atâta sumedenie de documente privitoare la istoria românilor și că scrie istoria neamului românesc”³⁴.

Scrisorile și actele familiale atestă că în luna iulie 1845 Eudoxiu s-a reîntors la Viena. Mai întâi se înscrie ca membru în Societatea juriștilor din Viena, fiind recomandat de prietenul său Alexandru Bach, influentul om politic și de stat austriac de mai târziu³⁵. De altfel, la Viena era apreciat de toți colegii și prietenii cu care legase prietenie, așa încât a fost prețuit și de către viitorii oameni de stat care au

30. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877.

31. George Barițiu, *Familia Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eudoxiu cavalier de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul I, București, 1879, p. XIII-XXIX.

32. Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899.

33. T. V. Ștefanelli, *Eudoxiu Hurmuzaki* (Discurs festiv rostit la festivalul aranjat de Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki), în „Junimea literară”, Anul IX, nr. 11 și 12, p.196-206.

34. *Ibidem*, p. 197.

35. Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* – (Anexa – 8 iulie 1845).

influențat politica monarhiei, cum au fost Anton Schmerling, Alexandru Bach, cât și bătrânul Plener, care au avut cu toții un rol important la organizarea statului pe baze moderne și care au avut influență asupra rezultatului mișcărilor politice din Bucovina. Această prietenie i-a facilitat lui Eudoxiu accesul la arhivele secrete ale statului din care el a copiat cea mai mare parte din documentele ce alcătuiesc astăzi renumita colecție *Hurmuzaki* a Academiei Române. Din perioada sfârșitului de an 1845 avem o informație a fratelui mai mic, Nicolae Hurmuzaki, care scrie că Eudoxiu a plecat din nou la Viena pentru a trece examenele de doctorat³⁶. Ideea de a-și lua doctoratul la Viena încolțise în mintea lui Eudoxiu încă din 1837, atunci când își încheiase studiile universitare, împreună cu fratele Constantin. De fapt, acesta este un capitol din viața lui Eudoxiu Hurmuzaki care rămâne încă neelucidat. În baza scrisorilor aflăm că la începutul anului 1838 Eudoxiu susținuse deja primul examen de doctorat, așa-numitul „rigurosus”. În timpul cât a stat la Iași, în Moldova, el nu a avut posibilitate să-și continue studiile și să-și susțină examenele pentru doctorat. În tot cazul, din corespondența purtată cu fratele Constantin și ceilalți membri ai familiei sau chiar din scrisorile adresate direct lui Eudoxiu aflăm că în decursul anilor 1846-1847 el nu-și susținuse încă celelalte examene. În studiul său, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899*, istoricul Teodor Balan scrie: „Anul 1848 n-a fost potrivit pentru studiu. Universitatea a fost folosită pentru demonstrații politice. Eudoxiu a intrat în vâltoarea politicii, fie că a activat ca membru în Garda națională și în Legiunea academică din Viena, fie că a intervenit în treburile Bucovinei la Guvernul vienez și la membrii Parlamentului vienez”³⁷.

Tot de la Teodor Balan aflăm că după ce s-au stins flăcările revoluției de la 1848, Eudoxiu Hurmuzaki a petrecut timp de trei ani în Bucovina (1849-1852), la Cernăuți și Cernauca, timp care se pare că a fost foarte favorabil pentru

36. *Ibidem* – (Anexa – 31 decembrie 1845).

37. Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899*, în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 4 (20), 1998, p. 118.

desfășurarea muncii științifice. Păcat că nu avem informații exacte și nu putem afirma în ce stadiu se aflau însemnările sale istorice. Oricum, la 1852 îl găsim pe Eudoxiu deja reîntors la Viena, absorbit total de preocupările arhivistice. Interesele de ordin istoric, politic și cultural ale neamului său îl preocupau acum mai mult decât interesele personale. De altfel, ca și ceilalți doi frați ai săi – Constantin și Alecu, Eudoxiu nu a mai reușit să-și întemeieze o familie, ceea ce ar fi presupus multă risipă de timp pentru întreținerea, grija și protejarea unui cuib familial. O atare preocupare ar fi periclitat munca științifică și buna desfășurare a obligațiilor pe care le-a onorat istoricul și omul politic Eudoxiu Hurmuzaki.

Despre susținerea în continuare a examenelor de doctorat la Universitatea din Viena nu se mai amintește nimic în corespondența lui Eudoxiu. Ceea ce știm cu siguranță este că el a trecut primele două examene de doctorat la Universitatea din Viena. „Pentru a ne convinge dacă Eudoxiu Hurmuzachi a fost promovat ulterior doctor în drept sau nu, scrie Teodor Balan, ne-am adresat Universității din Viena, de la care am primit răspuns negativ. Numele lui Eudoxiu Hurmuzachi încă nu apare în protocoalele examenelor Facultății de Drept pe anii 1830-1870, nici în cele ale examenelor de doctorat ale studenților în drept și filosofie pe anii 1848-1900. Cum nu este de presupus că Eudoxiu Hurmuzachi a promovat la altă universitate, e evident că el n-a fost doctor în drept”³⁸. Părerile cercetătorilor referitoare la acest capitol din viața lui Eudoxiu Hurmuzaki diferă. De exemplu, cercetătoarea Minodora Duzinchevici, într-un articol semnat în 1944 și intitulat *Noi documente în legătură cu familia Hurmuzaki*³⁹, îl nominalizează pe Eudoxiu Hurmuzaki ca doctor în drept, ceea ce vine în contradicție, după cum s-a văzut mai sus, cu afirmațiile lui Teodor Balan, care finalizează studiul său despre Hurmuzăkești la începutul anilor '70 ai secolului trecut.

38. Idem.

39. Minodora Duzinchevici, *Noi documente în legătură cu familia Hurmuzaki*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, Anul I-II, seria II, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1944, p. 256-261.

Un fragment din Sfințirea apei în Cernăuți la serbarea Arătării Domnului (Iordanul) de Franz Xavier Knapp (Secolul al XIX-lea). Printre cei prezenți se află și Hurmuzăkeștii. Stânga, sus: Biserica Adormirii Maicii Domnului, care nu mai există astăzi

O r i c u m , până la o proximă confirmare a informației cu privire la faptul dacă și-a luat doctoratul sau nu, opera științifică a lui Eudoxiu Hurmuzaki umbrește oricare alte priorități. Importanța ei pentru istoriografia românească este atât de mare, încât numele Hurmuzaki nu mai are nevoie de nici un titlu științific și nici de epitete, așa cum, de altfel, nici numele lui Eminescu.

Cât privește perioada vieneză a activității lui Eudoxiu sau călătoriile sale în alte orașe ale Europei după anul

1853, acestea au determinat rezultatele sale arhivistice care s-au materializat în circa 6000 de documente descoperite și copiate de prin diferite arhive. Fratele Constantin îi va oferi ajutor material ori de câte ori i-l va solicita Eudoxiu. De exemplu, când intenționa să plece la Berlin, pentru a cerceta arhivele de acolo, Eudoxiu s-a adresat pentru sprijin lui Constantin. Tot la el a apelat și în 1852, când se pornea să viziteze arhivele de la Viena, Berlin, München, ba chiar și cele de la muntele Athos⁴⁰.

40. Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899*, în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 3 (19), 1998, p. 154.

Munca lui Eudoxiu în arhive presupunea și angajarea de copişti, atunci când el nu reușea la transcrierea documentelor. Această ocupație migăloasă necesita mijloace materiale considerabile. Constantin a intervenit de multe ori pentru a-l ajuta pe Eudoxiu cu bani, în scopul realizării și executării „unei întreprinderi de atare dimensiuni”. De la 1853 și până la momentul revenirii lui Eudoxiu în Bucovina, el s-a ocupat de studierea și transcrierea documentelor de arhivă referitoare la istoria poporului român, la fel și de munca asupra *Fragmente-lor din Istoria Românilor*. Cum a lucrat și când – avem puține informații în acest sens. Însă, după cum s-a văzut, „luptele sale politice de mai târziu, uriașe și fără repaos pentru a scoate țara din mizeria trecutului, nu l-au împiedicat de a dezgropa din colbul arhivelor secrete ale statului și de sub rafturile lor prăfuite, un imens număr de documente care luminează trecutul întunecat al neamului nostru, ne încălzesc inima prin înfățișarea vitejiei străbunilor și ne mângâie prin deșteptarea speranței pentru un frumos viitor”⁴¹.

În general, activitatea științifică și politică a lui Eudoxiu Hurmuzaki se cuvine analizată sub trei aspecte esențiale: cea de istoric, de jurist și de om politic.

Activitatea sa ca istoric avea să se manifeste și ea sub două aspecte: cea de mare *culegător de documente* istorice și cea de *istoric autentic*.

Culegător de documente istorice în arhivele europene

Într-un elogiu din partea Societății „România Jună”, poetul bucovinean Vasile Bumbac scria: „Umbra măreață a baronului Eudoxiu de Hurmuzaki, veghează tăcut... la poarta istoriei”⁴². Pe parcursul celor două secole de istorie am avut posibilitatea să ne convingem că impunătoarea *Colecție Hurmuzaki* de documente externe i-a determinat pe istoricii din toate timpurile să poposească asupra

41. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 196.

42. „Familia”, nr. 7, din 17 februarie / 1 martie 1874, p. 84; și nr. 9, din 3/15 martie 1874, p. 97-98.

uriașului fond de documente, adunat de el. Nicolae Iorga scria că „marea colecție Hurmuzaki [...] a aruncat în urmă, ca povestiri fără valoare actuală, tot ce se scrisese până atunci, în monografii sau în opere generale asupra istoriei românilor. [...] Se poate zice că niciodată o dezvăluire de izvoare n-avusese un caracter așa de măreț prin proporțiile ei și nu influențase într-un chip așa de hotărâtor, preschimbând tot, ca seria de volume care veșnicesc, înaintând neconținut, despicând negurile necunoașterii, numele baronului Eudoxiu de Hurmuzaki”⁴³. Hurmuzaki a realizat prin devotament și jertfă ceea ce Bălcescu considera că nu ar putea fi decât rodul unei societăți, care urma să grupeze pe cărturarii români cu preocupări istorice⁴⁴.

În 1905, Ioan Bogdan afirma că „pentru publicarea izvoarelor externe s-a deschis cea mai fecundă eră prin marea întreprindere a Academiei Române, a cărei bază a pus-o Eudoxiu Hurmuzaki prin documentele adunate într-un lung șir de ani în arhivele Curții Imperiale și ale Ministerului de Război din Viena. [...] Astfel colecția Hurmuzaki reprezintă astăzi cel mai bogat repertoriu de acte și documente referitoare la istoria politică a românilor, din cele mai vechi timpuri și până la domniile regulamentare”⁴⁵. Într-un studiu fundamental despre investigațiile arhivistice ale istoricului Eudoxiu Hurmuzaki, Aurelian Sacerdoțeanu nota următoarele: „Una din aceste realizări, pe care o putem socoti mare realizare, a fost și seria de documente externe intitulată: *Documente privitoare la istoria românilor de Eudoxiu de Hurmuzaki*, numită obișnuit *Colecția „Hurmuzaki”*”⁴⁶. Istoricul contemporan Dan Berindei este de părerea că „nici

43. Nicolae Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 108.

44. Nicolae Bălcescu, *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în *Opere*. Ediție critică de G. Zane, Tom. I, partea I-a, București, 1940, p. 115-116.

45. Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 14-15 (Academia Română, *Discursuri de recepție*).

46. Aurelian Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzaki”*, în „RA”, 2 (An. XII), 1969, p. 32.

Xenopol și nici Iorga nu ar fi putut înregistra succesele pe care le-au reputat, dacă n-ar fi putut beneficia de capitalul științific strâns cu atâta dăruire de sine de către cărturarul bucovinean⁴⁷.

Despre activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki scrie istoricul Lucian Boia⁴⁸, de asemenea și Constantin Șerban, numindu-l pe Eudoxiu Hurmuzaki „ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne”⁴⁹.

Nu insistăm asupra importanței *Colecției Hurmuzaki*. Despre ea s-a scris mult – și pe bună dreptate. Vom adăuga doar câteva sugestii în legătură cu părerile diferite care se întâlnesc în lucrările istoricilor referitor la numărul de documente culese de Eudoxiu Hurmuzaki.

În notița biografică *Eudoxiu Hurmuzaki*, publicată de către D. A. Sturdza în 1877, găsim următoarea apreciere: „Documentele culese de Eudoxiu Hurmuzaki sunt în număr de aproape trei mii bucăți, toate decopiate de pe originalele aflate în arhive. Ele vor forma șapte volume mari, din care a ieșit acum volumul al șaptelea și este în preparațiune volumul al șaselea”⁵⁰. Și Teodor V. Ștefanelli în evocarea sa dedicată centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki e de aceeași părere, susținând că cifra atinge cota de circa trei mii de documente. La Teodor Balan citim însă că Ștefanelli a preluat informația de la D. A. Sturdza.

După ce prezintă un tabel cu numărul de volume, anul apariției lor, numărul documentelor și numărul paginilor din volumele respective, Teodor Balan ajunge la concluzia că „studiul documentelor lui E.[udoxiu] H.[urmuzaki] publicate de Ministerul Instrucțiunii publice spune altceva

47. Dan Berindei, *Eudoxiu Hurmuzaki și istoriografia epocii sale*, în „RA”, 4, 1974, p. 519.

48. Lucian Boia, *Activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki*, în „RA”, 4, 1974, p. 521-525.

49. Constantin Șerban, *Eudoxiu Hurmuzaki, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne*, în „Revista de istorie”, tomul 27, nr. 1, București, 1974, p. 43-54.

50. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877, p. 6.

decât ceea ce s-a susținut până acum. [...] De la numărul total de documente se vor scădea documentele provenite de la Academia Română, notate cu „proprietatea Academiei Române” și cele adunate de A. Papiu Ilarian. Amândouă sunt intercalate între documentele lui E.[udoxiu] H.[urmuzaki]. Vom scădea deci de la numărul paginilor și documentelor tot ce trece peste cifra de 6000, și atunci vom putea spune, fără a greși mult, că E. H. a adunat un număr de aproape 6000 documente, care au fost publicate pe tot atâtea pagini. Nu se adeverește deci numărul documentelor comunicat în articolul lui D. Sturdza”⁵¹. Cu atât mai mult că și Aurelian Sacerdoțeanu, care s-a ocupat de studierea *Colecției Hurmuzaki*, susține că numărul documentelor atinge cifra de 6000⁵².

Să admitem că Dimitrie A. Sturdza a greșit în lucrarea sa din 1877, când atestă pentru prima dată oficial numărul de documente culese de Hurmuzaki. Dar aceeași situație se repetă și la 1890, în *Raportul* secretarului general (al Academiei) asupra lucrărilor făcute în perioada anilor 1889–1890, prezentat în cadrul Sesiunii generale din anul 1890 a Academiei Române. Acest raport a fost publicat și în „Revista politică” din Suceava⁵³. Deci, dacă luăm în considerație cele scrise de Dimitrie A. Sturdza în cartea sa și comparăm tabelul din *Raportul* prezentat Academiei Române cu cel al lui Teodor Balan, vom observa imediat diferența numărului de documente.

Academia Română a completat materialul cu multe alte documente suplimentare. Publicarea *Colecției Hurmuzaki* a început cu volumul al VII-lea, apărut în 1876, care avea caracter comemorativ, și a continuat timp de aproape șaptezeci de ani, până în 1942, cu un total de 45 volume.

51. Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente* (Extras din Anuarul Institutului de istorie națională Cluj-Sibiu, Vol. X), Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, 1944, p. 16-17.

52. Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 32.

53. Dimitrie A. Sturdza, *Publicațiunile Hurmuzaki și cercetări istorice* (Raportul secretarului general al Academiei Române asupra lucrărilor făcute în anul 1889-90), în „Revista politică”, Anul V, nr. 8, Suceava, 15 aprilie 1890, p. 3-6.

Clădirea Teatrului dramatic din Cernăuți, inaugurat la 3 octombrie 1905. În față se afla statuia lui Friedrich Schiller

Referitor la volumul al VII-lea al *Colecției* vom reaminti un lucru mai puțin cunoscut. În 1875 Bucovina sărbătorea o sută de ani de la încorporarea sa la Austria. De aceea, inaugurarea *Colecției* cu publicarea volumului al VII-lea avea menirea de a reîmprospăta în memorie acest act, pe care documentele îl arătau cu totul în altă lumină. Menționăm că la editarea *Colecției* de documente *Hurmuzaki* (seria nouă) un merit deosebit îi revine Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

La aprecierea numărului de volume care urmau să fie publicate au greșit la început și D. A. Sturdza, și Ștefanelli, și Balan, crezând că documentele vor intra în șapte volume, după cum se prevăzuse în prealabil. Realitatea a fost însă alta.

Amintim că documentele adunate de Eudoxiu Hurmuzaki care au intrat în *Colecție...*, având drept limite cronologice anii 1376–1818, au fost publicate în 12 volume cu următoarea ordine și respectiva îngrijire: VII[1876– I. Slavici], VI [1878 – I. Slavici], III,1 [1880 – C. Esarcu, I. Slavici], IV,1 [1882 – I. Slavici], IV,2 [1884 – I. Slavici], V,1 [1885 – I. Slavici], V,2 [1886– I. Slavici], III,2 [1888 – I.

Slavici], II,1 [1891 – I. Slavici], VIII [1894 – I. Slavici], IX,1 [1897 – I. Slavici], IX,2 [1899 – I. Slavici]. Ioan Slavici, secretarul responsabil al comisiei pentru publicarea documentelor, a depus o muncă enormă în sistematizarea materialelor de arhivă și pregătirea lor pentru tipar.

Lucian Predescu va scrie în manuscrisul volumului al II-lea al *Enciclopediei*^{54*} sale (manuscrisul se păstrează la Biblioteca Națională a României), că „Hurmuzaki a studiat în următoarele arhive ale Vienei: Haus–Hof–und Staatsarchiv (care azi ar corespunde Arhivei Ministerului de Externe), în Archiv der vereinten böhmisch – österreichischen Hofkanzlei (Arhiva Ministerului de Interne) și în Hofkammerarchiv (Arhiva Ministerului de Finanțe)”⁵⁵. Aceeași informație o dă și Teodor Balan⁵⁶. După părerea istoricilor și în baza corespondenței familiei, „în afară de Arhivele din Viena, Hurmuzaki a mai strâns material istoric românesc în arhivele din Budapesta, Cracovia, Lemberg, Innsbruck, München, Stockholm, Paris, Veneția, Milano, Roma, Vatican”⁵⁷ și Constantinopol. Eudoxiu Hurmuzaki a cules documente cu privire la istoria românilor circa doisprezece ani, între 1846–1858, cu unele intermitențe, bineînțelese.

Referindu-se la problema esențială privind cunoașterea depozitelor de arhive care au fost cercetate și din care s-au publicat documentele și extrăgând din toate paginile enormei publicații toate numele depozitelor și colecțiilor valorificate de Eudoxiu Hurmuzaki, Aurelian Sacerdoțeanu era convins că „în modul acesta cercetătorul va găsi însumate toate locurile pe unde au trecut predecesorii de fericită amintire și unde anume se află rodul lor”⁵⁸.

În tot cazul, istoriografia românească are motiv să se

54. * Ediția întâi a *Enciclopediei* lui Lucian Predescu a apărut la Editura „Cugetarea” în 1940.

55. Biblioteca Națională a României (în continuare B.N.R.) – Colecții speciale, Manuscrise: Lucian Predescu, *Enciclopedia (material românesc, oameni și înfăptuiri)*, Ediția a II-a, mss, inventar 93797, f. A.

56. Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente*, p. 16.

57. B.N.R. – Colecții speciale, Manuscrise: Lucian Predescu, *op. cit.*, inventar 93797, f. B.

58. Aurelian Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzaki”*, p. 47-51.

mândrească cu acest „mare răscolitor de arhive”, care a fost Eudoxiu Hurmuzaki, asemeni celor de mai târziu, în persoana unui B. P. Hasdeu sau N. Iorga.

După încetarea din viață a lui Eudoxiu Hurmuzaki, documentele pe care le-a adunat și le-a copiat singur sau angajând copişti, cum mărturisește istoricul în corespondența sa, au avut o soartă aparte. Ele rămân în seama fratelui său, Gheorghe Hurmuzaki, cu drept de moștenire, conform legislației austriece.

Respectând un adevăr istoric și bazându-se pe corespondența purtată între Maiorescu, – pe atunci Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, – istoricul Dimitrie A. Sturdza și Gheorghe Hurmuzaki, istoricul și criticul literar Dimitrie Vatamaniuc contrazice afirmațiile criticului literar E. Lovinescu, care afirma că Maiorescu a venit la Cernăuți în 7 aprilie 1874 (Eudoxiu încetase din viață la 28 ianuarie/10 februarie 1874) spre a se înțelege cu Gheorghe Hurmuzaki în privința documentelor lui Eudoxiu⁵⁹. Maiorescu îi scrie lui Gheorghe Hurmuzaki abia la 5 iunie 1874 și acesta îi răspunde la 30 iulie 1874 cum că este gata să pună documentele în cauză la dispoziția lui D. A. Sturdza și Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, adică lui Maiorescu. „Corespondența lui Gh. Hurmuzaki cu D. A. Sturdza și T. Maiorescu, scrie D. Vatamaniuc, ne relevă în persoana intelectualului bucovinean un mare patriot care pune progresul culturii naționale mai presus de interesele personale”⁶⁰. Gheorghe Hurmuzaki însuși mărturisește în scrisoarea sa din 30 iulie 1874: „Totodată voi renunța și la orice feliu de despăgubire pentru cedarea manuscrisurilor, fie în bani, fie într-un număr de exemplare tipărite ale acestui op”⁶¹. Maiorescu nu întârzie cu răspunsul, în care menționează că prin „...aceste manuscrise ce sunt de o mare însemnătate pentru România, a făcut o prețioasă

59. Dimitrie Vatamaniuc, *Ioan Slavici și colecția documentelor Hurmuzaki, I*, în „Academica”, Anul I, nr. 7, 1991, p. 24.

60. *Ibidem*.

61. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 2687/30 iulie 1874, f. 2 rv, 27 rv.

Clădirea fostului Pedagogium (Școala Normală de Învățători, care și-a început activitatea la 1 octombrie 1870), astăzi Colegiul Pedagogic al Universității Naționale „Iu. Fedkovyci” din Cernăuți. Aici au activat personalități de frunte ale culturii românești din Bucovina, cum sunt Dimitrie Isopecul, Ioan Drogli, Dimitre Onciul, George Tofan, Eugen Botezat și alții

achizițiune în interesul istoriei; iar întru cât privește abnegațiunea cu care D-voastră ne oferiți manuscriptele amintite, dați-ne voie, Domnul meu, de a vă declara că aceasta nu mă surprinde câtuși de puțin, căci generozitatea a fost totdeauna și cu deosebire pe tărâmul științific semnul caracteristic al familiei Hurmuzaki”⁶².

Documentele istorice sunt trecute de către Gh. Hurmuzaki în România, depuse pentru început la Miclăușeni, moșia din ținutul Romanului. De acolo transportate la Dulcești, moșia Sturdzeștilor, și de aici, cu D. A. Sturdza, care devine și reprezentantul lui Gh. Hurmuzaki în editarea documentelor, la București.

De altfel, în scrisoarea de la 16/28 iunie 1874, fiind zdrobit de moartea fratelui său, întâmplată cu câteva luni mai înainte de momentul emiterii acestei scrisori, Gheorghe Hurmuzaki îi scrie din Cernăuți lui Dimitrie A. Sturdza: „Vin tocmai astăzi spre a Vă strânge mâna și a Vă exprima cu inima sfâșiată de durere, dar cu toată puterea sufletului,

62. A.N.I.C., *loc. cit.*, dosar 2687/19 august 1874, f. 3 rv.

câtă mi-au mai rămas, recunoștința mea cea mai intimă, cea mai adânc simțită și călduroasă pentru scumpa mângâiere, pentru nobila compătimire, pentru prea duioasa împreună durere care mi-ați arătat despre neașteptata trecere din viață a iubitului și neuitatului meu frate și amic al Dumitale Doxaki. [...] Am avut îndoita durere de a fi absent (la Viena) pe timpul catastrofei^{63*}. Mult timp nu am fost în stare a scrie despre cruda noastră pierdere, a treia într-un interval atât de scurt – trei frați în 5 ani! – și a răspunde la epistolele amicilor compătitori ai răposatului, iar mai întâi de toți, la acel bărbat, pe care el atâta l-au iubit, l-au stimat și l-au venerat. [...]

Să-mi permiteți, Domnul meu, a Vă scrie în viitoarea mea epistolă despre opul istoric (rămas de la frate-meu Doxaki), despre care mă aflu în corespondență cu Domnul Maiorescu – grație DVoastre! – care arată foarte multă bunăvoință, încât mă simt DSale foarte îndatorit⁷⁶⁴.

Gheorghe Hurmuzaki își respectă promisiunea și în una din următoarele scrisori adresate lui D. A. Sturdza, referindu-se la documentele culese de Eudoxiu, scrie: „În privința manuscriptelor lui Doxaki, răposatului meu frate, însemnez că am aflat aice, în Dulcești, cu mare mulțămire sufletească o mare parte din amândouă opuri istorice deja imprimare. Edițiunea este foarte frumoasă și splendidă. Primește, scumpul meu Domn, din partea mea și a surorii mele Săftica iarăși și iarăși mulțămirile noastre cele mai fierbinți pentru pietatea, nobila și generoasa îngrijire, trudă și perseverență, care pui întru publicarea manuscriptelor în mijlocul ocupațiunilor însutite și obositoare ale DTale din anii din urmă, și mai ales din timpul mai nou!

Onoare și recunoștință și stimăților bărbați, care prin mijlocirea DTale au contribuit la realizarea publicării, sau

63. * După cum ne relatează scrisoarea, Gheorghe Hurmuzaki nu a putut fi prezent la înmormântarea fratelui său Eudoxiu. Acest lucru nu a fost semnalat până acum nici în studiile despre Hurmuzăkești, nici în *Procesele Verbale* ale Societății, din câte s-au mai păstrat pe anul 1874.

64. B.A.R., *Manuscrise*, fond **D. A. Sturdza**, cota S 12(1)/DCCCLXXXIV, Crisoarea lui Gheorghe Hurmuzaki către D. A. Sturdza din 16/28 iunie 1874.

care iau parte în alt mod orișicare la sarcina DTale cea grea a edărei.

În zilele din urmă mi-au arătat frate-meu Nicu în Bucovina biografia lui Doxaki, scrisă de DTa. Biografia este admirabilă. Am fost uimit citind-o. Numai un amic al răposatului, și-un suflet nobil și mișcat de sentimente înalte au putut scrie așa. Subsemnarea biografiei cu scumpul și veneratul DTale nume este monumentul cel mai prețios, care am putut noi dori, visa pentru iubitul nostru frate”⁶⁵.

După cum bine s-a văzut din corespondența purtată de Gheorghe Hurmuzaki cu Dimitrie A. Sturdza și respectiv Titu Maiorescu, *Tratatul* de istorie și *Colecția* uriașă de documente, rămase de la Eudoxiu, care a decedat la 10 februarie 1874 (stil vechi), au trecut în posesia fratelui său, Gheorghe Hurmuzaki. Autoritățile austriece puteau să sechestreze prețiosul fond de documente cu privire la istoria românilor, cu atât mai mult că la acea vreme începuseră deja pregătirile pentru sărbătorirea unui secol de la anexarea Bucovinei la Austria, așa încât documentele culese de Eudoxiu Hurmuzaki ar fi scos la iveală adevărul despre anexarea Bucovinei. Vigilența Hurmuzăkeștilor a fost benefică și salvatoare în acest sens. E greu de spus ce soartă ar fi avut *Colecția* de documente culeasă de Eudoxiu Hurmuzaki și *Tratatul* său de istorie a românilor dacă nu ar fi fost transportate la timp și donate Academiei Române. Meritul salvării documentelor Hurmuzaki revine, așadar, în primul rând lui Gheorghe Hurmuzaki.

Istoricul Eudoxiu Hurmuzaki

Ca istoric, Eudoxiu Hurmuzaki avea să se impună în istoriografia românească modernă și prin sinteza sa *Fragmente din Istoria Românilor*, care a fost publicată după moartea lui, în cinci volume, la București, sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Academiei

65. B.A.R., Manuscrise, fond **D. A. Sturdza**, cota S 12(2)/DCCCLXXXIV, Scrisoarea lui Gheorghe Hurmuzaki către D. A. Sturdza din 1/13 septembrie 1877.

Române.

Primul volum, cu pagina de titlu a originalului: Eudoxius Freiherrn von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Herausgegeben vom fürstlich rumänischen Cultus- und Unterrichts- Ministerium. Erster Band. Mit Eudoxius Hurmuzaki's Porträtt. [*Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Cavaler de Hurmuzaki. Edițiunea Ministeriului Cultelor și al Învățăturilor Publice. Tomul întâiu. Cu portretul lui Eudoxiu Hurmuzaki]. București, Din stabilimentul în artele grafice: Socecu, Sander & Teclu, 1878, cuprinde istoria principatelor românești înainte de constituirea lor neatârnată și perioada de la descălecarea principatelor românești până la pierderea independenței lor. Volumul al doilea a fost tipărit în 1881 și cuprinde istoria bisericii române din Transilvania. În paginile lui se iau în discuție două probleme esențiale, și anume, starea bisericii de rit greco-oriental în Ardeal pe timpul principilor aleși, cât și stăruințele unioniste în Ardeal sub Casa de Habsburg. Volumul al treilea, apărut în 1884, dezbate segmentul de istorie a principatelor române de la Mihai Viteazul până la pacea de la Karlowitz. Volumul patru a apărut în următorul an, 1885, și continuă istoria principatelor române începând cu pacea de la Karlowitz până la pacea de la Passarowitz. Și ultimul volum, al cincilea, apărut în 1886, se referă la istoria politică a românilor în secolul al XVIII-lea. Așadar, *Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki se tipărește integral la București, între anii 1878–1886. În varianta românească au apărut doar primele trei volume, cel dintâi, publicat în 1879, fiind tradus de Mihai Eminescu, iar celelalte două, tipărite în 1900, de Ioan Slavici. Volumele patru și cinci din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki pot fi consultate doar în limba germană. Ele își așteaptă traducătorul, chiar dacă de la apariția primului volum în românește s-au scurs circa 137 ani. Ediția germană a celor cinci volume ale *Istoriei...* lui Hurmuzaki apare în tipar sub supravegherea lui Ioan Slavici, care era responsabil în același timp și de editarea *Colecției* de documente externe.

În *Notița biografică citită în Societatea Academică Română*, Dimitrie A. Sturdza se referă la tratatul de istorie, spunând că Eudoxiu Hurmuzaki „lucra treizeci de ani la istoria românilor fără ca să arate ce tezaure păstra, fără să facă cunoscut cum le-a prelucrat. El nu se putu bucura în viață de laborioasele sale cercetări”⁶⁶. Cea mai plauzibilă informație despre faptul câtă muncă a depus Eudoxiu Hurmuzaki la tratatul său de istorie și ce importanță avea să-i acorde autorul, o găsim într-o scrisoare a sa, datată 6 aprilie 1852 și adresată fratelui mai mare, Constantin. Iată ce-i scrie Eudoxiu: „Ocupațiunea mea principală este explorarea tuturor arhivelor ministeriale, îndeosebi însă a Haus- Hof- und Staatsarchiv-ului, pentru a putea scrie o istorie documentată a Moldo-Vlahiei sau mai bine zis a națiunii românești”⁶⁷. Însă tratatul de istorie a românilor scris de Hurmuzaki nu este complet. Noi îl avem doar în fragmente, așa cum ni l-a lăsat autorul. Din cauza ocupațiilor politice care l-au absorbit în perioada dintre anii 1861–1874, Hurmuzaki nu și-a putut definitiva sinteza istorică la care a lucrat cu atâta pasiune și dăruire de sine. Poate s-au și pierdut multe pagini. „Pierderea e imensă, scrie Dimitrie A. Sturdza, contemporanul lui Hurmuzaki, căci puțini scriitori se vor deda la prelucrarea materialului de care dispunea Eudoxiu Hurmuzaki, încă mai puțini îl vor putea domina, și încă mai puțini vor pune atâta scrupulozitate, atâta minuțiozitate, atâta conștiință în examinarea faptelor, în constatarea adevărului”⁶⁸.

Ca istoric, Hurmuzaki e un exemplu demn pentru urmașii săi în acest domeniu. În tot ceea ce a scris, el a fost străin de atitudinea *laudator temporis acti*, impact criticat mai târziu de către Kogălniceanu în *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională*, ținut în 1843, la Academia Mihăileană din Iași, în care el spunea că istoria fondată pe lauda neconținută a strămoșilor „trage asupra noastră râsul străinilor”. Dimpotrivă. Prin originalitate și

66. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notița biografică citită în Societatea Academică Română*, p. 4-5.

67. Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția sa de documente*, p. 11.

68. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notița biografică...*, p. 5.

analiza pertinentă a faptelor, sinteza lui Hurmuzaki se încadrează foarte bine în perceptul rostit mai târziu de A. D. Xenopol, potrivit căruia „prima îndatorire a oricărui istoric este de a depune toate eforturile în vederea unei imagini pe cât posibil mai exacte asupra realității trecute, pentru a desprinde adevărul din ceața voluntară sau involuntară care îl învăluie”⁶⁹. Hurmuzaki nu a confundat nici o clipă patriotismul, care este o virtute, cu istoria, care este o știință. În plan profesional, această caracteristică corespunde sugestiei lansate mai târziu în istoriografia universală de către istoricul francez Fustel de Coulanges. Din păcate, lucrarea sa este neglijată de către istoricii contemporani, dar nu și de către un Dimitre Onciul, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga sau alții, care fac referiri în scrierile lor, atât la documentele culese de Hurmuzaki, cât și la sinteza lui istorică. S-ar putea presupune chiar că lectura primului volum al *Fragmente*-lor... să-i fi sugerat lui Dimitre Onciul ideea elaborării studiului *Originile Principatelor Române*. E o presupunere, bineînțeles, care nu are suport documentar, dar nu are nici probe contrarii.

Astăzi părerea unor istorici contemporani referitor la sinteza lui Hurmuzaki se prezintă ca un revers al medaliei.

69. A. D. Xenopol, *Teoria istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 113-114.

Iată ce scrie, de exemplu, istoricul bucureștean Lucian Boia: „Sinteza lui A. D. Xenopol, mult mai completă și scrisă în spiritul vremii a făcut inutilizabilă lucrarea istoricului bucovinean. În aceste condiții, ce șansă putea avea o sinteză fragmentară, concepută și redactată în spiritul romantic al generației de la 1848?”⁷⁰. E adevărat că sinteza lui Xenopol este mult mai completă și mai accesibilă cititorului decât cea a lui Hurmuzaki, din toate punctele de vedere. Însă izvoarele puse la dispoziție de Hurmuzaki au constituit o adevărată „fântână”, la care s-au adăpat mai târziu generații de istorici. „Mulți bărbați iubitori de știință și laborioși se vor nutri la fântânile ce el a deschis exploratorilor adevărului”⁷¹, scrie Dimitrie A. Sturdza în biografia sa despre Eudoxiu. Și apoi, „opera istoricului se realizează în două faze: cea a *erudiției*, a acumulării faptelor istorice și a verificării autenticității și credibilității lor; cea a *interpretării*, care integrează materialul de date furnizat de erudiție în lanțurile de interdependențe cărora le aparțin”⁷². Lui Hurmuzaki nu i se pot contesta nici erudiția, nici interpretarea istorică a faptelor. S-ar putea ca lectura textului, adică limbajul care aparține mijlocului de secol al XIX-lea să pună probleme pentru adepții postmoderni ai imagologiei, la modă astăzi, care nu se complică sau nu au timp să lege verigă cu verigă într-un „lanț de interdependență” faptele – cum bine spune Șerban Papacostea – pentru a înțelege tot ceea ce a gândit, a cântărit și a scris Eudoxiu Hurmuzaki. Nu concepția și redactarea tratatului în spiritul romantic pune probleme în sinteza lui Hurmuzaki, ci altele sunt dificultățile asupra cărora se concentrează atenția cititorului la lectura primului volum al tratatului. Istoricul Șerban Papacostea în articolul său *Istoriografie și actualitate* notează că „raportul dintre actualitate și trecut este un raport inevitabil și firesc, dar nu mai puțin generator de alterări spontane”⁷³. Dacă corelăm

70. Lucian Boia, *Activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki*, p. 524.

71. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică...*, p. 7-8.

72. Șerban Papacostea, *Istoriografie și actualitate*, în „Revista 22”, Anul XVI, nr. 827, 10-16 ianuarie 2006, p. 8.

73. Idem.

acest gând la unele momente din opera istorică a lui Hurmuzaki – ținând cont de faptul că trecutul, despre care vorbește Șerban Papacostea, în articolul nostru se raportează la actualitatea din timpul vieții lui Hurmuzaki – vom vedea că în primul volum al sintezei avem de a face cu unele lacune în ceea ce privește stabilirea succesiunii la tron a voievozilor, atât în Muntenia (Valachia) cât și în Moldova. Sub raport documentar istoriografia de astăzi nu este în concordanță cu cea veche, cu atât mai mult că pe timpul lui Eudoxiu Hurmuzaki nici nu exista o istoriografie românească atât de bogată. Așadar, pentru evitarea dubiilor, la lectura părții a doua (capitolele IV, V și VI) din primul volum al tratatului, în baza noilor cercetări și investigații documentare, se va lua în considerație, ca filiație, și altă ordine a succesiunii la tron decât cea propusă de Hurmuzaki. În orice caz, e bine să se țină cont de studiile istoricilor Ștefan Sorin Gorovei⁷⁴, Constantin Rezachevici⁷⁵, Aurelian Sacerdoțeanu⁷⁶ și alții, în ale căror lucrări găsim contribuții noi în legătură cu succesiunea la tron a voievozilor, atât în Moldova, cât și în Muntenia. În studiul său, *Originile Principatului Țării Românești*, Dimitre Onciul notează în legătură cu acest fapt următoarele: „În cronicile noastre, lista domnilor până la Neagoe Basarab, când se face primul început de istoriografie în Țara Românească, este foarte defectuoasă: mai mulți domni constatați prin documente lipsesc în ea, datele sunt inexacte, iar până la Mircea, și șirul domnilor este de tot greșit”⁷⁷.

Vorbind astăzi despre Nicolae Bălcescu, Mihail

74. Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Editura militară, 1973; Idem, *Mușatinii*, București, 1976; Idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.

75. Constantin Rezachevici, *Cronologia Domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881, Vol. I, Secolele XIV-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

76. Aurelian Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun*, Romanoslavica, 1965.

77. Dimitre Onciul, *Scrieri istorice, Vol. I*, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 635.

Kogălniceanu, Alexandru Papiu Ilarian, ca reprezentanți ai curentului romantic al generației de la 1848, nu putem să facem abstracție de numele lui Eudoxiu Hurmuzaki. Meritul lui în elaborarea unei sinteze istorice a poporului nostru este incontestabil, lucrarea care îi aparține constituind un document de valoare pentru istoriografia românească. Nu negăm faptul că în deceniul opt al secolului al XIX-lea, atunci când curentul romantic se estompa, lăsând locul pozitivismului și apoi școlii critice în istorie, o sinteză fragmentară, ca cea a lui Eudoxiu Hurmuzaki, era deja depășită. Dar nici nu putem neglija realitatea că, fiind contemporan cu Bălcescu, Hurmuzaki își scria opera istorică două decenii mai târziu, fapt ce nu putea rămâne fără urmări asupra actualității ei și a impactului pe care l-a avut aceasta.

Încadrarea lui Eudoxiu Hurmuzaki într-o anumită școală istorică nu creează astăzi probleme. El aparține în mod evident curentului romantic, opera sa înrudindu-se astfel prin spirit cu lucrările lui Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu sau Alexandru Papiu Ilarian. „Istoriografia romantică va lărgi sfera de interes a istoricului, inaugurând o nouă paradigmă de cunoaștere, bazată pe preceptele herderiene, ce aveau în vedere restituirea spiritului național”⁷⁸. Acest precept poate fi atribuit și operei lui Hurmuzaki, în a cărei lucrare „sublinierea accentuată a specificului național românesc, înțelegerea istoriei ca un mijloc de îndreptare a relelor prezentului, prezentarea călduroasă a marilor personalități, expunerea detaliată și cât mai concretă a faptelor, cu încercarea de redare a culorii locale și atmosferei timpului, toate sunt trăsături ale istoriografiei romantice, în vremea înfloririi căreia Hurmuzaki s-a format și a conceput planul *Istoriei Românilor*”⁷⁹.

Câteva lucruri rămân definitorii în *Istoria Românilor* a lui Eudoxiu Hurmuzaki, și anume:

1) Hurmuzaki a fost primul, după Gheorghe Șincai,

78. Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social* (Istoria și noile paradigme ale cunoașterii), Cluj-Napoca, Editura Mesagerul, 1996, p. 12

79. Lucian Boia, *op. cit.*, p. 524.

care a îndrăznit elaborarea, la o scară monumentală, a unei istorii a poporului nostru, inaugurând o nouă paradigmă de cunoaștere, bazată pe preceptele herderiene, ce aveau în vedere restituirea spiritului național, redarea culorii locale și atmosferei timpului, expunerea veridică, detaliată și cât mai concretă a faptelor.

2) Una din ideile centrale ale concepției sale istorice a fost modul cum a privit și a tratat personalitatea lui Mihai Viteazul. Domnul este admirat pentru „marea idee a unirii politice a neamului său”, arătându-se că această idee s-a prefăcut la el în „instinct irezistibil”, „pentru care nici un risc nu era prea mare, nici o osteneală prea spinoasă, nici o primejdie prea înspăimântătoare”⁸⁰. Hurmuzaki îi va face domnitorului Mihai Viteazul unul dintre cele mai frumoase portrete literare. Teodor Balan scria că „nimeni dintre istoricii români care au urmat lui Hurmuzaki nu a fost în stare să schimbe ceva la această apreciere a personalității lui Mihai Viteazul. Eudoxiu Hurmuzaki a avut desigur mare talent de scriitor, încât a fost în stare să scrie într-o limbă de o frapantă eleganță și de o desăvârșită frumusețe”⁸¹.

80. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al treilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1900, p. 65.

81. Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi* (Discurs festiv rostit la 23 martie 1924 cu prilejul serbării semicentenarului morții sale în sala Teatrului

3) Trebuie să menționăm de asemenea că Eudoxiu Hurmuzaki a fost printre primii dintre istoricii români care a descris procesul de constituire a principatelor românești și, în special, a regatului Asanizilor, despre care spunea: „Astfel, pe la capătul sutei a douăsprezecea și la începutul celei de-a treisprezecea (1185 – 1204), se ivi un stat de sine stătător, neatârnat și purtând titlul de regat, care într-adevăr, pentru multiplul său amestec cu elemente slavone, se numi regat bulgaro-român, dar care e ridicat pe o temelie precumpănitor românească în privirea căreia un renumit scrutător al istoriei putea cu drept cuvânt să susție că în organismul noului stat, în care se lucra în comun, pentru unul și același scop, românii reprezentau capul, slavii brațul”⁸². Acest „scrutător al istoriei”, cum îl numește Hurmuzaki, nu era altul decât Robert Roesler⁸³, în baza lucrării căruia Eudoxiu Hurmuzaki face această succintă caracteristică cu privire la noul stat cunoscut sub numele de regatul româno-bulgar al Asanizilor. Nu vom lua în discuție aici mult discutata teorie a germanului Robert Roesler, care a încercat – ca și alți istorici străini Thunmann, Sulzer, Engel, Miklosich, Schafarik, Hunfalvy sau Tomaschek (fiecare în felul lui: unii susținându-și părerea științifică, iar alții din motive de natură politică) – să demonstreze că Dacia romană era deșartă de locuitorii indigeni în urma războiului cu romanii. Sau că poporul român s-a format exclusiv în sudul Dunării, de unde ar fi imigrat, în secolul IX, la nord de fluviu. Dezbaterea acestei probleme o găsim în lucrările lui B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol și D. Onciul. Ultimul, în lucrarea sa fundamentală *Teoria lui Roesler*, scrie că părerea lui Engel și mai apoi și cea a lui Miklosich, „care susțin remigrarea daco-românilor din cea parte a Dunării, dar cu deosebirea că Engel pune

Național din Cernăuți), Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1924, p. 5.

82. Eudoxiu Cavalier de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul întâi, București, Stabilimentul pentru Artele Grafice: Socecu, Sander & Teclu, 1879, în Mihai Eminescu, *Opere*, Vol. XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice, București, Editura Academiei R.S.R., 1983, p. 95.

83. Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 110. Apud Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 95.

asezarea românilor în Dacia în secolul IX pe timpul stăpânirii bulgare, iar Miklosich în urma cuceririi Moesiei de sloveni pe la sfârșitul veacului al V-lea⁸⁴, a fost susținută parțial și de către români. Ea a aflat „consimțământ anume la istoricul Hurmuzaki și la limbistul (lingvistul – *n. n.* I. L.) Lambrior, în privința timpului uniți cu Engel”⁸⁵.

4) O altă idee pe care Eudoxiu Hurmuzaki o promovează în paginile sale istorico-științifice este cea a rolului pe care l-a avut biserica în viața poporului român pe parcursul evoluției sale istorice. Se știe că biserica strămoșească constituie unul dintre pilonii existenței oricărui popor. În primul volum al *Fragmente-lor...*, istoricul secondează discursul științific cu descrierea situației complicate în care se afla regatul româno-bulgar, care încerca pe diferite căi să se opună presiunii pe care o exercita papa de la Roma prin emisarii săi asupra conștiinței poporului, intenționând să convertească cu orice preț pe români și bulgari la catolicism.

Eudoxiu Hurmuzaki lansează ideea potrivit căreia însăși momentul cuceririi an 1240, cu marele pericol tătar-mongol care amenința întreaga Europă, devine, prin ironia sorții, un colac de salvare nu numai pentru unele popoare din Imperiul Bizantin, care erau amenințate cu convertirea la catolicism, ci și pentru însăși țaratul româno-bulgar, mai ales pentru țara lui Ioan Asan, care, de altfel, n-ar fi scăpat de o catolicizare forțată.

În volumul doi al *Fragmente-lor...*, care este consacrat în întregime istoriei bisericii române din Ardeal, Eudoxiu Hurmuzaki demonstrează cu prisosință ce înseamnă pentru un popor pierderea identității confesionale și care sunt consecințele acestei pierderi pentru stabilitatea și integritatea lui. Concluziile istoricului sunt edificatoare în acest sens. Iată una dintre ele: „Timpul principilor reformați (din Ardeal – *n. n.* I. L.) a lăsat în poporațiunea română multe urme învederate despre profesionalismul făcut de reformați, pe alocurea cu oarecare succes [...]. Istoria multor comune ori

84. Dimitre Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice*, Vol. I, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 134.

85. *Ibidem*, p. 135.

familiei odinioară române, iar azi maghiare dovedește apoi din destul, că schimbarea religiei a avut în curând drept urmare schimbarea limbii și a întregii naționalități⁸⁶.

Caracterizând la cote precise presiunea exercitată de biserica unită din Ardeal asupra conștiinței populației românești din Transilvania, Eudoxiu Hurmuzaki demonstrează cu fapte concrete vulnerabilitatea pe care a avut-o acest impact asupra enoriașilor, în primul rând, cât și asupra viitorului lipsit de perspectivă al locașelor de cult, care pendulau între Răsărit și Asfințit, „încât, scrie autorul, biserica națională română trecută la uniune a trebuit să se degradeze la rangul unei simple filiale diecezane catolice. Aservirea jignește și azi zborul ei, și pozițiunea ei hibridă, în care se face încercarea de a amalgamisa Orientul cu Occidentul, nu servește nici spre a ridica vaza ei, nici spre a atrage un mai considerabil contingent de noi credincioși”⁸⁷.

Concluziile generale formulate de Hurmuzaki referitor la destinul bisericii unite nu și-au pierdut valoarea nici până în ziua de astăzi. Experiența enoriașilor ardeleni, care a durat mai bine de un secol și jumătate, i-a permis istoricului să se pronunțe fără echivoc cu privire la viitorul acestei biserici, pe care îl vedea lipsit de orice perspectivă. El scrie: „Cu cât însă mai mult va înflori și se va dezvolta biserica greco-orientală în Ardeal, cu atât mai mari pericole vor trebui să rezulte din aceasta pentru comunitatea religioasă unită, care va fi atunci nevoită să se alipească necondiționat fie de biserica romano-catolică, fie de cea greco-orientală [...]. Înlănțuită dogmaticește de Roma, biserica unită nu poate să opună față cu presiunea irezistibilă a scaunului papal destulă rezistență nici în ceea ce privește administrațiunea și jurisdicțiunea și de aceea suspină cu durere înăbușită, dar învederată după libera dezvoltare și după neajignita autonomie, de care în Monarhia austriacă se bucură azi muma biserică grecească, care e înzestrată cu mijloace materiale neasemănat mai neînsemnate. [...]. Acela, care privește fie numai spre

86. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1900, p. 11.

87. *Ibidem*, p. 69.

Roma, fie numai spre Constantinopol, își fixează mai bine scopul decât acela, care se uită în același timp la Roma și la Constantinopol. [...]. Formațiunile hibride au totdeauna doi dușmani și doi amici. [...]. Biserica unită, pusă la mijloc între acești doi amici și inamici, e în pericol de a lua amicul drept inamic, inamicul drept amic și de a-și pune astfel în joc existența individuală”⁸⁸.

E greu să găsești un contraargument la cele spuse de Hurmuzaki în tratatul său referitor la experiențele dure cu care s-a confruntat biserica unită în Ardeal, începând din secolul al XVIII-lea. În general, biserica unită de pretutindeni a rămas și până astăzi să coexiste din punct de vedere dogmatic între Scylla și Caribda sorții incerte cu privire la apartenența proprie la una din bisericile canonice. Rezolvarea acestor probleme depinde în mare măsură de structura etnică a populației care o reprezintă și de influența pe care o exercită asupra ei cele două biserici, cea a Apusului și cea a Răsăritului. Referitor la biserica unită din Ardeal, Eudoxiu Hurmuzaki face următoarea concluzie: „Subminată în taină de catolici pentru cultul ei, dușmănită de neuniți pentru dogmele ei, adoptată apoi de cei dintâi ca una coreligionară și considerată de cei din urmă, cu privire la cultul, pe care tot îl mai păstrează, ca încă nu pierdută fără de nici o nădejde, biserica unită a atârnat și atârnă mereu nedumerită între două mari comunități religioase opuse, ca un fel de pendulă atrasă și respinsă de ambele în același timp. Care e punctul de atracțiune, asupra căruia pendula uniunii va ajunge în cele din urmă la repaus și va hotărî în mod definitiv soarta bisericii unite, care e împinsă spre încorporarea în una din cele două comunități bisericești, aceasta atârnă parte de la viitoarea constelațiune politică a Monarhiei austriace, parte de la rezultatul luptei, pe care-n urma inevitabilului conflict ce se pregătește, catolicismul roman va trebui într-un timp nu prea depărtat s-o poarte cu grecismul oriental”⁸⁹.

88. *Ibidem*, p. 71-73.

89. *Ibidem*, p. 73-74.

Eudoxiu Hurmuzaki și destinul Bisericii Ortodoxe din Bucovina

Biserica Ortodoxă română din Țara de Sus a Moldovei, pentru a întreține credința strămoșească, bisericile, clerul, cât și instituțiile sale culturale și de binefacere pentru popor, a avut ani la rând averi foarte mari. Acest lucru este recunoscut și evocat de toți istoricii și oamenii de cultură, care au scris despre biserica din Bucovina. Printre ei se numără Ion I. Niștor, Dimitrie Dan, Isidor de Onciul, Aurel Morariu și alții. În cartea *Averile bisericesti din Bucovina*, apărută la editura Mitropoliei Bucovinei, în 1939, se susține că interesul administrației habsburgice de a pune mâna pe toate bunurile bisericesti de aici avea un scop cu mult mai complex, decât cel de a intra în posesia lor. „Socotim că adevărul asupra dorinței administrației austriece de a pune stăpânire pe averile bisericesti din Bucovina, era cu totul altul, consemnează autorii cărții. La încorporarea Bucovinei, austrieicii constată că 2/3 din suprafața acestei provincii se afla în stăpânirea Bisericii ortodoxe. Deci, toată viața economică din noua provincie a Imperiului austriac se afla în mâna unei instituții, care pe lângă că avea strânse legături canonice cu Mitropolia Moldovei, mai era în același timp și singurul așezământ de îndrumare culturală și națională pentru locuitorii ei. Subjugarea Bisericii ortodoxe române din Bucovina intereselor statului austriac catolic nu era posibilă, orișice mijloace s-ar fi întrebuințat. Era mai ușor să i se confiște bunurile, luându-i astfel puterea economică, pentru ca mai târziu, în anul 1783, cu prilejul vizitei împăratului Iosif al II-lea în Bucovina, să o alături canonicește unei mitropolii tot ortodoxe, dar străine de neamul românesc, de cea a Carlovitz-ului”⁹⁰.

Iată de ce politica religioasă aplicată de Habsburgi în Bucovina, după anexarea în 1774 a provinciei din nordul Moldovei istorice, a avut mai multe aspecte. Ea s-a intensificat

90. *Averile bisericesti din Bucovina* (Lucrare alcătuită de serviciile respective ale Consiliului Eparhial și ale Fondului Bisericesc din Bucovina), Cernăuți, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1939, p. 12.

îndeosebi între anii 1781-1786. În aprilie 1781 se creează episcopia exemptă a Bucovinei. Dositei (Dosoftei) Herescu, fiind episcop de Rădăuți, a fost mutat, la 12 decembrie 1781, cu sediul episcopiei la Cernăuți. Mitropolitul din Iași, cui i se supunea episcopia din Rădăuți, a fost pus în fața unui fapt împlinit.

Se impune să specificăm, că la venirea lor, austriecii au găsit în Bucovina 17 mănăstiri, 15 schituri, 4 sihăstirii și vreo 247 biserici. Ceea ce au întreprins Habsburgii pe țărâm religioasă a fost o reorganizare a bisericii din Bucovina în sensul concepțiilor cunoscute sub numele de iosefinism.

Mai întâi de toate, după crearea episcopiei Bucovinei cu sediul la Cernăuți, au fost secularizate averile mănăstirești, apoi desființate mănăstirile și schiturile, cu excepția

Putnei, a Suceviței și a Dragomirnei, care oricum au rămas sub controlul riguros al statului austriac. Apoi a fost instituit Fondul Religios Ortodox, din veniturile mănăstirilor și schiturilor desființate. De asemenea, s-a purces și la organizarea internă a Diecezei bucovinene.

Una din măsurile drastice aplicate de austrieci a fost subordonarea bisericii din Bucovina mitropoliei din Carlovitz, cu toate consecințele care au urmat: exodul clericilor și al călugărilor din Bucovina în Moldova și invazia călugărilor sârbi. Aceasta se întâmpla în mod oficial la 5 iulie 1783, când clerul și credincioșii din Bucovina au

fost trecuți sub dependență dogmatică față de Carlovitz, de care aparținea și biserica ortodoxă din Transilvania. De fapt, în fruntea puterii laice și ecleziastice era oricum împăratul. Între timp, la Cernăuți se înființează Consistoriul, care controla avutul mănăstirilor și schiturilor care au mai rămas, pe toți clericii, monahii și ceilalți slujitori ai bisericii. Fondul Bisericesc care a fost creat în urma secularizării averilor mănăstirești nu mai corespundea menirii sale inițiale, nemaipătind cu regularitate lefurile preoților și călugărilor ortodocși. Sume enorme din acest Fond au fost folosite de statul austriac atât după înfrângerea din 1859 a Austriei în Italia, cât și după dezastrul financiar suferit de Austria în anul 1866. Menționăm că în 1865, Aron Pumnul, în cartea sa despre moșiile mănăstirești, scria că la mijlocul secolului al XIX-lea din cele 267 de proprietăți, 178 nu mai erau în stăpânirea Fondului Bisericesc⁹¹.

Să nu uităm că Biserica ortodoxă, având în Bucovina o organizare străveche, bogată și puternică, ea a fost considerată ca păstrătoarea și apărătoarea obiceiurilor și tradițiilor populare, ei îi revine rolul de păstrare și afirmare a identității naționale. De aceea, activizarea ideii naționale pe terenul politic în urma mișcărilor revoluționare de la 1848 în Bucovina nu putea să nu pătrundă și în biserică. La început chiar și nestatornicul episcop Eugenie Hacman a fost silit de marea adunare a clerului de la Cernăuți să se conformeze noului spirit al timpului. El a introdus limba română la Institutul Teologic și a efectuat schimbări în componența Consistoriului. „În împrejurările acestea era deci firesc ca românii ortodocși din Transilvania și Bucovina, al căror număr se ridica la milioane de credincioși, să revendice înființarea unei mitropolii românești, coordonată și nu subordonată mitropoliei sârbești de la Carlovăț. Se mai puneă și problema organizării canonice a bisericii ortodoxe sau greco-orientale,

91. Aron Pumnul, *Privire repede peste 267 proprietăți așa-numite moșiile mănăstirești din care s-a format mărețul fond religionariu al Bisericii drept credincioase răsăritene din Bucovina, făcute după adevărurile autentice sau urice*, de Aron Pumnul, profesor de limba și literatura română la Gimnaziul plinariu din Cernăuți, Cernăuți, 1865, p. 150-167.

cum o numeau nemții din Imperiul Habsburgic”⁹².

În 1851, la Viena s-a ținut o conferință a episcopilor ortodocși, la care mitropolitul Andrei Șaguna propuse înființarea unei mitropolii pentru românii ortodocși din Austria, care să fie coordonată mitropoliei sârbești de la Carlovăț. Se presupunea că episcopii români și sârbi împreună cu un număr egal de laici ar urma să aleagă fiecare pe mitropolitul lor, iar ambii mitropoliți cu un număr egal de episcopi din ambele mitropolii, împreună și cu un număr egal de laici, ar alege pe locțiitorul austriac al patriarhului și toate alegerile s-ar supune Majestății Sale împăratului spre a obține înalta sancțiune. Această alcătuire ar întruni, sub președinția locțiitorului patriarhului, sinodul austriac greco-oriental, astfel ținându-se seama de drepturile egale ale tuturor națiunilor din Imperiu. În felul acesta s-ar fi putut înlătura orice șansă de sciziune în biserică. Era, așadar, un plan bine chibzuit, care, dacă ar fi fost realizat, ar fi înlăturat luptele din interiorul bisericii din Bucovina. Din păcate, chiar însuși unul dintre autorii acestui plan, și anume, episcopul Eugenie Hacman, a fost primul care l-a abandonat. Atitudinea episcopului deveni clară chiar din momentul când la 31 decembrie 1851 a fost abrogată Constituția austriacă prin reîntronarea absolutismului. Imediat se produse o schimbare și în atitudinea episcopului Hacman față de pătrunderea ideilor naționale în biserică, el fiind cunoscut ca un adversar neîmpăcat al renașterii naționale și că „nu din convingere, ci de teama de a nu-și pierde toiagul arhipăstoresc făcuse cunoscutele concesii curentului național în așezămintele bisericești conduse de el între anii 1848-1851”⁹³.

Se știe bine, o confirmă istoricii care au scris despre Bucovina, că în epoca așa-zisului neoabsolutism austriac, episcopul Hacman se îndepărtă tot mai mult de la politica de afirmare a drepturilor naționale, iar „guvernării de la Viena din epoca concordatului cu Papa nu vedeau cu ochi buni biserica ortodoxă din Bucovina și de aceea ei căutau

92. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 118.

93. *Ibidem*, p. 119-120.

să pună piedici în calea dezvoltării ei naționale, sprijinind propaganda ruteană⁹⁴.

Înțelepciunea din cuvintele bătrânului boier Doxaki Hurmuzaki, rostite cu limbă de moarte în Testamentul său politic a rămas viabilă, actuală și astăzi. „Biserica țării noastre, scria el cu un an înainte de a închide ochii pentru totdeauna, este biserica ortodoxă, odorul cel mai scump al sufletului nostru, care, cu toate că are drepturile cele mai frumoase, se află totuși în împrejurările de față amenințată de niște jurstări nefavorabile și cere ajutorul fiilor săi ca să o apere. Deci vă jur pe Dumnezeu, pe fericirea noastră, și pe tot ce aveți mai prețios și mai sfânt ca să fiți urmași demni de străbunii și părinții voștri. Ca să vă nevoiți cu toată virtutea nu numai să apărați drepturile, religiunea și limba patriei voastre, ci să le lăsați urmașilor voștri într-o stare mai înfloritoare decât le-ați primit”⁹⁵.

Această învățătură au urmat-o, în primul rând, reprezentanții din prima generație a Hurmuzăkeștilor, fiii bătrânului boier Doxaki Hurmuzaki. Eudoxiu Hurmuzaki, de exemplu, este primul dintre istoricii români moderni, după Gheorghe Șincai cu *Chronica Românilor*, care a acordat un rol primordial problemei confesionale a poporului român din toate provinciile locuite de el, accentuând în acest sens importanța pe care o are pentru popoarele mai mici menținerea unei „păci condiționate” între patriarhatul de la Constantinopol și scaunul apostolic de la Roma. Astăzi suntem martorii unei continuități a acestui dialog, început încă în Evul Mediu între biserica creștină a Răsăritului și cea a Apusului.

Eudoxiu Hurmuzaki, într-o scrisoare din 1860 către mitropolitul Andrei Șaguna, scria: „Națiunea română pururi au căutat și au aflat scăparea neamului și a naționalității sale în limanul credinței celei adevărate a Bisericii răsăritului”⁹⁶.

Cât privește dialogul dintre biserica creștină a Răsăritului și cea a Apusului, e suficient să ne aducem

94. *Ibidem*, p. 120.

95. „Telegraful român”, An. V, nr. 32, Sibiu, 1857.

96. „Revista Arhivelor”, București, Nr. 1, 1946, p. 6.

aminte despre activitatea – nu fără succes – a fericitului întru pomenire suveran pontif papa Ioan Paul al II-lea, care a încercat să pună bazele unui dialog constructiv între cele două biserici creștine, încă ostile.

Cât privește românii din Bucovina secolului al XIX-lea, situația pe tărâm confesional nu era mai bună ca a fraților lor din Ardeal, cu toate că istoria bisericii din Bucovina a avut o soartă cu totul aparte, care a depins de hotărârea unui singur exarh. Destinul bisericii din Bucovina în secolul al XIX-lea a fost orientat și subordonat ambițiilor personale ale primului mitropolit al Bucovinei, Eugenie Hacman, care nu a mai reușit să apară în fața turmei smerite în toată strălucirea mitrei mitropolitane, fapt care i-ar fi permis să aplice totodată și toată puterea toiagului păstoresc. Așa cum „drumul spre Mitropolia sârbească și spre sufraganii ei era demult deschis”, se căuta o formulă deosebită pentru biserica din Bucovina, numai nu cea pe care o propuneau unii dintre intelectualii români din Cernăuți, în frunte cu Hurmuzăkeștii. Ei vedeau viitorul bisericii bucovinene în componența Mitropoliei din Transilvania, idee susținută și de mitropolitul Andrei Șaguna. Această situație Hacman n-o putea accepta⁹⁷. El a vrut cu orice preț transformarea episcopiei bucovinene în mitropolie. Și se înțelege de ce. Într-un răspuns către Andrei Baron de Șaguna de la 9/21 februarie 1861, Gheorghe Hurmuzaki descria „cu inima sângerândă cum înțelege acum episcopia noastră cauza mitropoliei române”⁹⁸. El își termină scrisoarea cu un apel tulburător adresat lui Șaguna: „Excelență! Vă rog încă odată, nu uitați biserica văduvită a Bucovinei, provocați, scria el, pe D-l Episcop Hacman la conlucrare, pentru o singură mitropolie română ortodoxă și alipirea Bucovinei către ea”⁹⁹.

Șaguna a încercat totuși să se pună la înțelegere cu Hacman. Răspunsul lui Hacman a ocolit însă să atingă

97. *Dorințele dreptcredinciosului cler din Bucovina*, Cernăuți, Tipografia I. Eckhardt, 1861.

98. Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei arhiepiscopale, 1900, p. 182.

99. *Ibidem*, p. 185.

problema Bisericii române din Austria în esența ei. Șaguna și-a exprimat dorința să discute încă o dată direct cu Hacman, evitând publicitatea, dar deoarece clerul bucovinean și-a expus părerea sa în public, a fost silit de data aceasta să-și publice răspunsul în broșura intitulată *Anthorismos*, ceea ce conform legilor canonice înseamnă combatere.

Șaguna a dat acest răspuns în urma apelului lui Gheorghe Hurmuzaki. Concepându-l în românește, l-a expediat la Cernăuți lui Gheorghe Hurmuzaki, pentru a fi tradus în nemțește, fiind alcătuit ca o lucrare pentru informarea cercurilor diriguitoare din Viena¹⁰⁰. Gheorghe Hurmuzaki a mijlocit executarea traducerii. Manuscrisul *Anthorismos*-ului împreună cu traducerea germană au fost expediate la Viena lui Eudoxiu Hurmuzaki, pentru a da textului „eleganța și lustrul limbajului său” și a înzestra traducerea cu o prefață ieșită „din peana [lui] cea măiastră”.

Eudoxiu a revizuit traducerea, făcând ca *Anthorismos*-ul să apară într-o limbă germană de o frumusețe impunătoare. A predat-o în Viena lui Șaguna, care a revăzut-o și a mai

100. Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare* (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, p. 167.

redactat-o, după cum scrie el lui Gheorghe Hurmuzaki¹⁰¹. Andrei Șaguna a publicat apoi lucrarea sa la Sibiu, în 1863, sub titlul *Anthorismos oder berichtigende Erörterung (Împotriva dezbaterei informative)*, cu adnotația că traducerea a fost făcută „de mai mulți români creștini din Bucovina”. Eudoxiu Hurmuzaki și mitropolitul Andrei Șaguna au avut vederi largi în acest sens, or, dacă s-ar fi realizat visul lor, biserica ortodoxă din Bucovina ar fi avut altă soartă.

Se cunoaște din corespondența Hurmuzăkeștilor despre lupta pe care a dus-o Eudoxiu, alături de frații săi Gheorghe și Alecu, începând din anul 1849, pentru susținerea ideii de a supune eparhia Bucovinei unei proiectate mitropolii din Transilvania. În acest context, cuvântarea Căpitanului Țării Bucovinei, rostită în cea de a XXII-a ședință a Dietei, care a avut loc la 21 februarie 1866, atinge problema în mod direct. Eudoxiu Hurmuzaki menționa: „Întrucât egalitatea în drepturi, cetățenească și politică, a confesiunilor recunoscute de stat a fost enunțată până acum doar în principiu, dar n-a fost formulată spre realizare prin legi speciale, cu desăvârșire reglementate – în afară de aceasta ea stătea în contradicție și cu legile anterioare – privirea Dietei trebuia să fie îndreptată în mod cuvenit și asupra acestui foarte important obiectiv, care, indiferent de unele obstacole, prevedea succesul unei radicale și consecvente realizări, până în cele mai mici detalii. Dintr-o pricină asemănătoare, problema recomandată deja cu doi ani în urmă, nerealizată încă, cu privire la aprecierea practică a autonomiei bisericii greco-orientale, a atras de curând asupra sa atenția Dietei, care se simțea capabilă de o repetată intervenție pe lângă tron”¹⁰².

În contextul abordării sau rezolvării obligațiilor celor mai arzătoare, care reveneau Dietei Bucovinei, problema confesională era una dintre cele mai importante. „Adversarii

101. Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 206-207.

102. *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei-Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac. Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, Institutul Cultural Român, București, 2007, Fascicula VIII.

politici și naționali, rostea Eudoxiu în rezumatul discursului său ținut în ședința din 9 decembrie 1869, unindu-se cu cei clericali și feudali, compromis prezentul cel sigur în favorul unui viitor neștiut; ei strămută baza constitutivă a statului și drept aceea, desfăcându-ne mai întâi în atomi, ei cearcă iarăși a ne contopi și a ne confunda în grelele și de abia învinsele dureri ale unei renașteri politice; ei cer pentru sine o autonomie deplină, nebăgând în seamă drepturile naturale ale minorității amenințate de cotropire”¹⁰³.

În toată această luptă pentru cauza Bisericii ortodoxe din Bucovina se evidențiază ambii frați Hurmuzaki – Eudoxiu și Gheorghe, care, la momentul potrivit, au încercat să intervină pe lângă Andrei Șaguna și Alexandru Mocioni pentru ca aceștia să-i ajute pe bucovineni să-și asigure statutul de autonomie bisericească. Ei erau convinși că acest deziderat ar fi fost o cale către unirea religioasă a Bucovinei cu Transilvania, în cadrul uneia și aceleiași mitropolii, întrucât „biserica românească este națională, iar naționalitatea noastră este pentru noi ca o dogmă religioasă, căci este singura condiție de a ne păstra legea strămoșească și a ne mijloci înaintarea națiunii”¹⁰⁴. Astfel a gândit Eudoxiu și ceilalți frați ai săi. Viața a arătat că ei au avut dreptate, iar istoria a confirmat justetea gândirii politice a Hurmuzăkeștilor.

Românii ardeleni și Biserica unită în viziunea lui Eudoxiu Hurmuzaki

Revenind la românii din Ardeal, trebuie să menționăm că soarta le-a hărăzit alăturarea lor parțială cu catolicismul. „Trecere religioasă și aservire continuată, asta era singura alegere posibilă, scrie Eudoxiu Hurmuzaki. Trecerea însă cuprindea în ea, în parte, deznaționalizarea, în vreme ce aservirea lăsa naționalitatea neatinsă: în aceasta consista greutatea alegerii. Că-n ciuda tuturor apucăturilor iezuitice și-n ciuda presiunii guvernamentale poporul român s-a

103. *Ibidem*, Fascicula XV.

104. „Revista Arhivelor”, Nr. 1, 1946, p. 67.

susținut cu abnegațiune eroică și nu s-a lepădat de sine, ci în marea sa majoritate s-a alipit cu credință neclintită de legea lui veche, aceasta are s-o mulțumească bunului său geniu și tăriei în credință, care prin multele valuri și furtuni ale unei întregi mii de ani l-a trecut cu multă opintire, dar nevătămat în mai bunul prezent”¹⁰⁵.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea una dintre cele mai bune lucrări în istoriografia românească din paginile căreia se poate urmări desfășurarea logică a evenimentelor cu privire la rolul bisericii unite din Ardeal pentru enoriașii de origine română este totuși cea a bucovineanului Eudoxiu Hurmuzaki. Analizând lucrurile în baza documentelor, istoricul formulează următoarea concluzie: „Sădită de mâna lui Leopold I, irigată de Iosif I, îmbogățită de Carol al VI-lea, îngrijită cu mult zel de Maria Theresia, uniunea a trebuit astfel să prindă cu timpul rădăcini sigure în Ardeal; nu a putut cu toate acestea să înlăture cu desăvârșire legea greco-orientală mai adânc înrădăcinată [...], fiindcă în toate timpurile caracteristica de căpetenie și semnul de recunoaștere a naționalității române a fost ortodoxia grecească, și de aceea în dezvoltarea mai departe a vieții naționale uniunea ce urmărește alte tendințe religioase va trebui neapărat să-și piardă cu desăvârșire rostul, pe care numai în sens ortodox poate să-l aibă o biserică română. Și în adevăr, conchide autorul, răsturnarea bisericii grecești de pe bazele ei naturale nu numai a răzlețit și slăbit elementul național în biserică, în școală și pe întregul teren politic, dar a făcut totodată ca biserica unită să se piardă până la deplina anihilare a individualității ei în catolicismul roman”¹⁰⁶.

Descoperirea în arhivele Vienei de către preotul profesor dr. Mihai Săsăujan a unui raport „foarte detaliat cu referire la biserica catolică din Transilvania, redactat în anul 1742”¹⁰⁷, facilitează cunoașterea concretă a situației acestei

105. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, p. 105.

106. *Ibidem*, p. 111, 117.

107. *Kriegsarchiv Wien, Hofkriegsrätliche Kanzlei XVI, 1742, nr. 44 (Kap. IV, Dok. 19)*, Apud Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena*

biserici. Trebuie să menționăm că profesorul teolog Mihai Săsăujan este ardelean de origine și face parte din noua generație de istorici ai bisericii. El s-a format la Institutul Teologic Ortodox din Sibiu și a realizat ulterior o strălucită teză de doctorat la Universitatea din Viena, sub îndrumarea profesorului Ernst Chr. Suttner. Pe lângă teza de doctorat cu titlul *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Mihai Săsăujan a publicat și o excelentă culegere de documente¹⁰⁸ din *Arhiva de stat a Casei și Curții imperiale*, din *Arhiva de război* și *Arhiva Tezaurariatului aulic* din Viena. Documentele sunt publicate în două coloane paralele. Una cuprinde originalul în limba germană și cealaltă traducerea lui în limba română.

Prețiosul fond de documente dezvăluie un spectru întreg de probleme, referitoare la istoria bisericească din întreg Imperiul Habsburgic, la politica autorităților centrale sau locale față de bisericile românești din Imperiu, cât și la relațiile interconfesionale din Transilvania, până la 1761. „Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, când Transilvania a intrat în componența Imperiului Habsburgic, Curtea din Viena a recunoscut cele patru confesiuni considerate recepte și în secolele anterioare – catolică, luterană, calvină și unitariană. La începutul secolului al XVIII-lea, catolicii constituiau doar o minoritate în principat, scrie Mihai Săsăujan, ceea ce este în consens cu relatările lui Eudoxiu Hurmuzaki. Majoritatea covârșitoare a nobilimii maghiare și a secuilor era calvină, iar sașii erau luterani. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în tot cursul secolului al XVII-lea, principii calvini au urmărit slăbirea bisericii catolice și întărirea bisericii calvine. La începutul secolului al XVIII-lea, raportul de forțe s-a schimbat însă, în favoarea catolicilor. Transilvania intra în componența unei

în *Transilvania (1740-1761)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 134.

108. Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac (1740-1761). Documente*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 328 p.

monarhii a cărei religie de stat era catolică”¹⁰⁹. Referindu-se cu minuțiozitate asupra politicii bisericești, aplicată în Transilvania de către Curtea de la Viena, istoricul Mihai Săsăujan scrie: „În acest context politic, complex structurat, românii ortodocși din Transilvania nu le-a fost ușor să găsească posibilitățile pentru îmbunătățirea situației lor politice și bisericești. După planul împăratului Leopold I, unirea bisericească urma să faciliteze recunoașterea politică a poporului român ca a patra națiune. Curtea din Viena a acordat atenție, în analizele ei politice, și chestiunii ridicării poporului român la stadiul de națiune receptă, pentru a se asigura astfel, și un echilibru politic în Transilvania”¹¹⁰. Documentele de arhivă culese de Mihai Săsăujan confirmă că „dacă toți românii ar fi fost deja uniți, unirea n-ar mai fi avut nevoie de stimulare. Nici chiar la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu s-a afirmat faptul că unirea avea rădăcini puternice, ci doar că se spera acest lucru”¹¹¹.

De menționat că în ultimii ani au fost publicate mai multe lucrări care iau în dezbateră istoria bisericii unite din Ardeal. Cei mai mulți autori care au publicat în acest domeniu sunt cercetători și cadre universitare de la Universitatea „1 Decembrie” de la Alba Iulia.

Referitor la echilibrul politic, pe care vroia să-l obțină Curtea de la Viena în Transilvania, Hurmuzaki scrie în volumul doi al istoriei sale următoarele: „Cu toată simpatia pentru unire, în Viena s-a impus, spre fericire, o viziune mai înaltă a oamenilor de stat și o atitudine mai umană de tratare a poporului, și chiar dacă catolicismul a fost favorizat, s-a avut însă, în atenție, din interese, nicidecum mai minore, menținerea unei stări stabile într-o țară populată cu multe populații”¹¹².

109. Idem, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 246.

110. *Ibidem*, p. 245.

111. Idem, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac (1740-1761). Documente*, p. 172.

112. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen, Bd. II*, Seite 182. Presupunem că traducerea acestui citat din volumul doi al *Fragmente*-lor lui Hurmuzaki este realizată de către preotul profesor Mihai Săsăujan, deoarece

Într-o lucrare recentă ce caracterizează politica Imperiului Habsburgic față de popoarele care intrau în componența lui, istoricul Liviu Maior scrie: „Românii din Imperiul Habsburgic s-au comportat ca o minoritate națională, căutând prin mijloacele care le-au stat la dispoziție să-și conserve naționalitatea. [...] Specificul românesc a generat o acerbă luptă pentru autonomia Transilvaniei și egalitatea în drepturi,

care ar fi dus la schimbarea situației lor din minoritari în majoritari. Nu au reușit și de aceea abandonează autonomismul în favoarea autodeterminării, ca o premisă a unificării spațiului românesc în stat național propriu, eveniment care se va petrece mai târziu, în 1918”¹¹³.

Câteva pagini de o neasemuită frumusețe, dedicate episcopului de Făgăraș și de Sibiu – „întemeietorul Blajului”, cum îl numesc ardelenii astăzi – Ioan Inochentie Micu, iar prin înnobilare și numele Klein [Inocențiu Klein] (Ioan Micu, de origine român din comuna Sadul din Maramureș) îmbogățesc considerabil tratatul lui Hurmuzaki. Aceste pagini oglindesc viața și activitatea episcopului luptător pe tărâm bisericesc, încât mai târziu, informațiile lui Hurmuzaki au slujit ca izvor

stilul nu este cel al lui Ioan Slavici. Însă, din păcate, anul apariției volumului doi al *Istoriei Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki este greșit indicat în cartea lui Săsăușan, de unde am și preluat acest citat.

113: Liviu Maior, *Habsburgii și românii: de la loialitatea dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 9.

Czernowitz. – Hauptstrasse. – rom. kath. Pfarrkirche.

de inspirație pentru cercetătorii și scriitorii care aveau să scrie despre Ioan Inochentie Micu ca despre unul dintre cei mai aleși patrioți români din toate timpurile pe care i-a dat Ardealul. „El a desfășurat un zel atât de călduros și o energie atât de neînfrântă, încât numeroasele greutăți nu puteau să împiedice izbânda cauzei reprezentată de dânsul”¹¹⁴. Cerințele lui Klein înaintate împăratului țineau de domeniul confesional, în primul rând, cât și de cel național, politic și administrativ. El a deschis școli pentru copiii românilor din Ardeal, un seminar la Cluj și multe altele, în pofida politicii acerbe de deznaționalizare promovată de catolici, în special de Ordinul iezuiților. Dacă s-ar fi îndeplinit toate revendicările înaintate de talentatul și curajosul episcop, ar fi fost o cauză câștigată pentru întregul popor român din țară. „Faptele și simțurile lui sunt atât de prețioase, hotărârile și jertfele ce le-a închinat pe altarul neamului atât de limpezi și de mari, încât luptători cu mult mai apropiați de noi, nu l-au întrecut cu nimic în această privință”¹¹⁵, scrie criticul și istoricul literar Nicolae Comșa, personalitate marcantă în galeria intelectualilor blăjeni din perioada interbelică a secolului al XX-lea.

Inochentie Micu-Klein a obținut în 1743 rezoluția împărătesei Maria Theresia, în virtutea căreia românii uniți nu mai aveau să fie socotiți în viitor numai ca supuși tolerați, fără identitate națională, ci urmau să fie cetățeni adevărați ai țării, cu statut și drepturi depline, alături de cele trei națiuni favorizate de către autoritățile imperiale în Transilvania: ungurii, sașii și secuii. „Patriot și iubitor de nație până la extrema limită impusă de rațiune, om de caracter și hotărât în măsura dreaptă a consecvenței depline, el a căzut ca jertfă de ispășire pentru împăcarea dușmanilor credinței sale și a pizmuitorilor poporului său”¹¹⁶, încât, ca om înțelept cum a

114. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, p. 135.

115. Nicolae Comșa, *Figuri ardelen. Episcopul Ion Inochentie Micu*, în *Portrete și studii literare*, Editura Astra, Blaj, 2004, p. 52.

116. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, p. 159-160.

fost, a renunțat de bună voie în 1751 la scaunul episcopesc și la dieceză, în fruntea căreia s-a aflat aproape optsprezece ani, retrăgându-se în exil. Cu atât mai mult, că printre conaționali care l-au vândut, organizând o conjurație împotriva lui, alături de iezuiți, se găsea și fostul său vicar, Petru Aron, care îi era și nepot. Umbrat de această amărăciune „și-a trăit Inochentie Micu cei 24 de ani în exil, la început în lupte aprige pentru dreptate, apoi în resemnarea lungă împletită cu nădejdi mari și frumoase din care nu a realizat aproape nici una. După suferințe și lipsuri, și după o imobilizare la pat de trei luni, el se sfârși ca un mucenic, rostind cu buzele numele Crucificatului de pe Golgota și al crucificatului său neam din Transilvania”¹¹⁷.

Trist și amărât, într-o deznădejde cumplită, trădat și abandonat de semenii săi, fostul episcop Ioan Inochentie Micu, la vârsta sa de 76 de ani, a trebuit să-și sfârșească viața pe pământ străin, departe de patria pentru care a făcut atât de mult și de poporul pe care l-a iubit fierbinte până în ultima clipă. El a închis ochii pentru totdeauna la 22 septembrie 1768, la Roma, fără ca măcar osemintele sale să-și poată găsi somnul de veci în pământul natal.

Personalitatea lui Inochentie Micu-Klein se evidențiază în volumul doi al tratatului, ca și cea a voievodului Mihai Viteazul din volumul al treilea, la descrierea cărora Eudoxiu Hurmuzaki și-a pus tot sufletul, tot talentul și tot arsenalul său de documente.

Situația social-politică și confesională din Transilvania secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea își găsește o analiză logică din punct de vedere istoric în volumul al II-lea din tratatul lui Hurmuzaki. Instituțiile de stat ale Monarhiei Habsburgice, cât și cele ale Dietei din Transilvania lucrau tacit în favoarea catolicismului, cu toate că pe față susțineau biserica unită a românilor.

În ceea ce privește destinul bisericii române din Ardeal, care pendula între Orient și Occident, reușind cu greu să facă față presiunii care se exercita asupra ei, Hurmuzaki

117. Nicolae Comșa, *op. cit.*, p. 75.

ajunge la următoarele concluzii:

1) Protestantismul, care avea în Ungaria o poziție puternică, s-a adăpostit încetul cu încetul și în Ardeal.

2) Catolicismul a avut în Ardeal un însemnat progres, nu a putut însă să prindă rădăcini tari, cu toate că sporirea elementului catolic se baza pe biserica unită și deci nu aducea un spor de cauză bisericii catolice, ci numai o așa-zisă fortificare aparentă.

3) Ortodoxia bisericii grecești, strâmtorată cu putere și înăbușită de spiritul de cucerire al celei romano-catolice, tot mai rezista cu statornicie în pofida feluritelor instigațiuni și ademeniri de a o face să treacă din Orient în Occident. Ea a dovedit mai multă credință în poporul laic decât în reprezentanții clerului, care ar fi trebuit să fie păzitorul și apărătorul ei. Ortodoxia bisericii grecești a rămas un semn distinctiv al naționalității, ca moștenire primită de la părinți în cele mai multe inimi de român.

4) Uniunea (unia), deși numai în parte realizată în Ardeal, a dezbinat națiunea română bisericește în două tabere dușmane sau cel puțin înstrăinate, a împins-o în ceea ce privește afacerile bisericești și școlare în două direcții opuse; a slăbit conștiința ei istorică, care bisericește și în mare parte și politicește își avea rădăcinile în Răsărit; a creat un nou conflict în ființa națiunii, în gândirea și în simțămintele ei; a slăbit coeziunea ei organică, genetică și politică; a scăzut în mod simțitor greutatea ei politică. Simpatiile conaționalilor din principatele române față de ardeleni s-au răcit, încât unia „a produs o dezbinare pe cât de adâncă, pe atât de neînălăturată într-un popor, care numai prin *unitate* în toate privințele și prin *împreunarea tuturor puterilor* (sublinierile aparțin autorului din care se citează – *n. n. I. L.*) ar fi putut să scape de greaua apăsare a celor trei națiuni recipiate. [...] Uniunea le era de folos mai ales celor trei națiuni recipiate din țară, care prin dezbinarea românilor și prin scăderea puterii lor de rezistență își considerau supremația politică și socială cu atât mai trainic întemeiată”¹¹⁸.

118. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*,

Așa cum biserica a fost dintotdeauna – ca regulă la toate popoarele – și o instituție de cultură, în Transilvania, încă din Evul Mediu, „purtătorii culturii catolice erau maghiarii, sașii și secuii, iar cei ai culturii ortodoxe erau

românii. Bisericile acestora din urmă sunt, în general, în stil bizantin (plan de cruce greacă), cu multe influențe romanice și apoi gotice. Puține s-au păstrat până azi, fiindcă românii nu aveau resurse pentru construcții trainice și monumentale și fiindcă «schismaticilor» li s-a limitat și chiar interzis formal edificarea locașurilor de cult¹¹⁹.

De fapt, biserica română unită aparține, ce-i drept, în esența ei papismului – ca și cea a popoarelor slave – dar oglindește cu toate acestea Orientul în toate extremele ei și în întreaga formă a cultului. „Apropierea de Apus, amalgamarea cu romanismul nu e adică destul de puternică nici spre a schimba pozițiunea geografică a țărilor române, nici spre a șterge efectele înrăuririlor de o mie de ani ale Orientului asupra formării poporului român și asupra sorții

Tomul al doilea, p. 279-280.

119. Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)*, în *Istoria Transilvaniei, Vol. I (până la 1541)*, Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p. 273.

lui. Genealogia și heraldica tot mai sunt în conflict între ele în ceea ce privește acest popor, și în vreme ce se fac fel de fel de cercetări spre a afla ce a fost el, s-ar putea foarte ușor să se treacă cu vederea ce a devenit el¹²⁰, conchide Hurmuzaki, epuizând, de fapt, argumentele în acest sens și croind o învățătură pentru generațiile viitoare, care și în zilele noastre nu și-a pierdut valabilitatea.

Unele considerații cu privire la *Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki

Eudoxiu Hurmuzaki a îmbogățit istoriografia română cu lucrarea sa *Fragmente din Istoria Românilor*, tratat de proporții mai mici decât sinteza de mai târziu a lui A. D. Xenopol. Importanța lucrării lui Hurmuzaki constă în faptul că ea a slujit ca punct de pornire și sursă documentară – alături de *Colecția* de documente externe – pentru toți istoricii din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atunci când știința istorică în Principate capătă un contur bine definit.

Bibliografia pe care a folosit-o Hurmuzaki la elaborarea tratatului său de istorie a românilor este impresionantă. Lista abundă în cronici și tratate de istorie ale autorilor străini, cum sunt bunăoară *Historia sui temporis* (Edit. Boniana de anno 1835) a istoriografului grec Nicetas Choniates, foarte des citată în volumul I al *Fragmente-lor...* La fel și Nicephorus Gregoras sau Ducas pentru *Istoria Imperiului Bizantin* (1829) sau Georgius Pachymeres cu *Istoria lui Mihail Paleologul*. Lucrarea *Beniamini de Tudela Historia*, Lugduni Batavorum, 1638, folosită de către Eudoxiu Hurmuzaki în *Fragmentele...* sale, este o descriere a așezărilor poporului valah de pe la 1170, de către rabinul Benjamin de Tudela, un cunoscut călător din veacul al doisprezecelea.

Am enumerat doar câteva din lucrările folosite la elaborarea volumului întâi, la care mai adăugăm izvoare date de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul

120. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, p. 282.

secolului al XIX-lea. Un număr impresionant de scrisori oficiale, acte emise sau primite de către suveranii pontifi către sau respectiv de la principii europeni, foarte multe materiale din arhivele cercetate de către Eudoxiu Hurmuzaki. Despre lucrările autorilor români care au publicat până la 1865-1870 și despre cronicile românești sau *Arhiva istorică a României* tipărită de Hasdeu nici nu mai vorbim. Ele sunt amintite frecvent în tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki.

Sunt citați de asemenea istoricii Sulzer, Engel, Dogiel, Hammer, Pichler, Cromer, Theiner, cât și Laonicus Chalcondylas pentru turci, Johannes de Thurocz pentru unguri, Miklosich pentru slavi, Dimitrie Cantemir cu lucrările sale referitoare la istoria românilor, istoricul englez Gibbon și alții. Mai întâlnim epistole, hrisoave și documente, a căror listă nu poate fi epuizată în spațiul de față.

Iar pentru volumul al doilea al *Fragmente-lor...*, amintim *Cronica maghiară a Ardealului* de Mihail Cserei de la anii 1661 – 1811, *Cronica Românilor*^{121*} (Iași, 1853) de Gheorghe Șincai, *Acta et fragmenta historico-ecclesiastica*, Blasiu, 1855, de Timotei Cipariu (aici este reprodusă și *Istoria bisericească* a lui Samuil Micu-Klein), cât și lucrarea lui Andrei Baron de Șaguna, *Istoria bisericească*. Pe lângă aceste lucrări de proporție se citează nenumărate decrete, memorii și diplome împărătești, documente maghiare și sârbești, cât și alte documente de arhivă, pe care le deținea sau le cunoștea istoricul.

Apariția în lista bibliografică sau în subsolul paginilor a unor lucrări ca cea a lui Nicolae Popea, *Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, sau cea a lui Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, conduce la gândul că Eudoxiu Hurmuzaki a lucrat la *Fragmente din Istoria Românilor*

121. * Activitatea culturală a lui Constantin Hurmuzaki, fratele mai mare al lui Eudoxiu, i-a creat o frumoasă faimă în cercurile intelectualilor din Bucovina, Moldova și Ardeal. Constantin se implică în 1852 direct și stăruitor în pregătirea și tipărirea la Iași a *Cronicii* lui Gheorghe Șincai, intervenind pe lângă domnitorul Grigore Alexandru Ghica în soluționarea problemei. Acesta a format o comisiune din care făceau parte Kogălniceanu, Panu, Donici, etc. și a poruncit tipărirea cărții până la 1 iunie 1852.

până în ultimii ani ai vieții sale, cu toate că în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea el a fost absorbit de preocupările și funcțiile sale politice în Dieta Bucovinei, pe care le-a onorat cu aceeași corectitudine și devotament ca și munca științifică.

Volumul al III-lea din *Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki cuprinde perioada începând cu domnia lui Mihai Viteazul până la pacea de la Karlowitz, din 1699, adică întreg secolul al XVII-lea. Se știe că prin pacea de la Karlowitz, încheiată între Austria și Imperiul Otoman, dominația Habsburgilor se extindea și asupra principatului Transilvaniei. Semnificativ pentru volumul al III-lea rămâne faptul că el se prezintă mai fragmentar decât primele două. Construit pe idei aparte, textul creează impresia unor evenimente dispersate, după a căror lectură e greu să delimitezi o sinteză coerentă. Cu toate că, „la urma urmei, cum menționează Paul Veyne în excelenta sa carte *Cum se scrie istoria*, ceea ce, de la Fustel de Coulanges, numim «sinteză» istorică nu este altceva decât acest efort de constituire a faptului la un nivel descriptiv”¹²². Atunci când vorbește despre greutatea de a face o sinteză coerentă, istoricul Paul Veyne conchide: „Coerența internă, capacitatea de a schimba nivelul descriptiv al «faptelor» sunt lucruri frumoase, grele și rare; cel mai adesea, o carte de istorie este alcătuită dintr-o juxtapunere de descrieri, care nu sunt de același nivel”¹²³. Acest lucru îl întâlnim în volumul al III-lea al tratatului istoric al lui Eudoxiu Hurmuzaki, în special, de la paginile 66-76, unde se descrie moartea tragică a voievodului Mihai Viteazul, și până la evenimentele anului 1690 (p. 421), când „cele două țări române (Muntenia și Moldova – *n. n.* I. L.) au fost, când pe față, când pe ascunsele, măruș de ceartă între Casa de Austria și Polonia, și prin întregul lung șir al negocierilor ce s-au urmat între cele două state se strecoară firul roșu al neîncrederii reciproce, al fățărniciei și al uneltirii prin ascuns, fiindcă nici una din ambele părți nu voia să-i lase celeilalte ceea ce dorea a-și însuși ea însăși”¹²⁴. Începând de

122. Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999, p. 62.

123. *Ibidem*, p. 61.

124. Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*,

la descrierea evenimentelor anului 1690 și până la sfârșitul volumului, textul revine la normal, adică se uniformizează și nu mai este fragmentat pe ani. Cu toate că și paginile despre care am vorbit mai sus – cu adevărat fragmente de istorie – formează la cititor o viziune a situației politice din Moldova și Muntenia, cu dese schimbări de domnitori, în funcție de interesele politice ale Înaltei Porți, ale Casei domnitoare austriece sau cele ale Coroanei Poloniei.

Hurmuzaki câștigă în tratatul său istoric prin descrierea vie a personajelor. După cum am mai amintit, cele mai frumoase pagini din volumul III al *Fragmente*-lor sunt consacrate perioadei de domnie a „viteazului voievod”, cum deseori îl numește autorul tratatului pe Mihai Viteazul. Cu toate că, atât Cabinetul din Viena, cât și nobilimea Ardealului, „cuprinsă de dorul unui guvern național”, voiau tacit ca principele Mihai să fie învins de dușmanii interni și externi, „ideea națională de a uni toate țările românești în mâna lui și de a le culmina în sine era atât de tare înrădăcinată în el și dădea prin măreția ei patriotismului său și prin strălucirea ei ambiției și setei sale de stăpânire atâta nutremânt (alimentare – *n. n. I. L.*), încât ea era împreună cu întreaga lui ființă și nu putea să-și piardă puterea de înrăurire decât pierind și el”¹²⁵. În literatura noastră istorică nu se întâlnesc des asemenea pagini, în care un portret al unui personaj istoric să fie descris de către autor cu atâta căldură, dragoste și putere de convingere. Eudoxiu Hurmuzaki a demonstrat din plin și realul său talent literar. Chiar și însași fidelitatea față de Coroana bicefală, pe care o onora Eudoxiu Hurmuzaki, ca cetățean austriac, nu l-a determinat să facă vreo schimbare în descrierea personalității excepționale a lui Mihai Viteazul. Paginile despre Mihai Viteazul ale lui Hurmuzaki nu cedează cu nimic descrierii lui Nicolae Bălcescu. „Neîmblânzita lui putere de acțiune, scrie autorul despre calitățile de excepție ale voievodului, bogata lui minte și rara lui dibăcie aveau nevoie de un obiectiv demn, căci acest spirit superior se

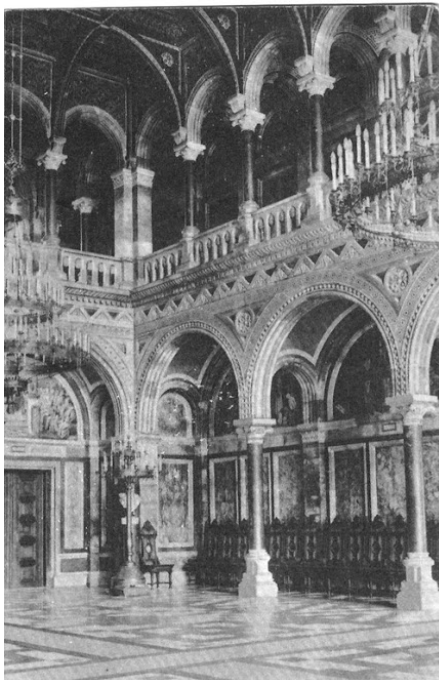
Tomul al treilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1900, p. 421.

125. *Ibidem*, p. 57.

simțea chemat și menit a săvârși lucruri mari”¹²⁶.

În acest volum mai găsim pagini frumoase consacrate domniei lui Vasile Lupu în Moldova. Hurmuzaki descrie pe scurt și anii de domnie ai lui Matei Basarab, Alexandru Mavrocordat și Constantin Brâncoveanu. Cu toate că volumul III al tratatului lasă pe alocuri de dorit în eleganța stilului traducerii, informația referitoare la politica externă a imperiilor și statelor dominante din acea vreme se întrevește foarte bine în textul traducerii românești. Autorul dezvăluie rezultatele impactului pe care l-ar fi putut avea aceste puteri diriguitoare, prin forța lor armată, asupra destinului politic al principatelor române, cât și asupra Transilvaniei.

Cât privește primul volum al *Fragmente-lor din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki în traducerea lui Mihai Eminescu, el cuprinde șase capitole, grupate în două părți: *Istoria principatelor românești înainte de constituirea lor neatârnată* și *De la descălecarea principatelor românești până la pierderea neatârării lor*. Volumul cuprinde două note introductive. Prima semnată de Dimitrie A Sturdza și intitulată *Eudoxiu Hurmuzaki*,

descrie activitatea politică și patriotică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, iar cea de a doua, semnată de George Barițiu și intitulată *Familia Hurmuzaki*, dezvăluie contribuția

126. Idem.

întregii familii Hurmuzaki la îmbogățirea patrimoniului cultural românesc. Ambele note au apărut în fascicule aparte și sunt cunoscute cercetătorilor. Volumul se încheie cu un indice alfabetic de nume proprii, intitulat *Izvod de numirile cuprinse în această carte*, pe care Eminescu l-a îmbogățit considerabil, luând ca bază originalul în limba germană. Poetul a furnizat mai multe informații la fiecare din numele care apare în *Index*-ul german. La sfârșitul volumului este dată și o listă bibliografică, intitulată *Registrul autorilor*.

Referindu-se la atitudinea lui Eminescu față de sinteza istorică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, istoricul literar Dimitrie Vatamaniuc face următoarea remarcă: „Comisia documentelor istorice, al cărei secretar era I. Slavici, îl însărcinează pe Eminescu să traducă primul volum din cele cinci ale tratatului lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Poetul face traducerea la Florești, în Oltenia, în vara anului 1878.[...] Prin aceasta Eminescu și Slavici aduc o contribuție din cele mai importante în domeniul istoriografiei noastre naționale.[...] Eminescu găsea în tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki evocarea în culori luminoase a unor epoci din istoria noastră națională cum sunt domniile lui Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Matei Basarab. Sunt domnii de stabilitate și progres în istoria națională și poetul le invocă frecvent în proza sa politică.[...] Poetul găsea în prezentarea domniei lui Mircea cel Bătrân, din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki, informații ce-i puteau servi la elaborarea *Scrisorii III*, publicată în 1881”¹²⁷.

Faptul că anume lui Mihai Eminescu i-a fost hărăzit să traducă primul volum din sinteza istorică a lui Hurmuzaki este semnificativ pentru posteritate¹²⁸. Doi bucovineni de

127. D. Vatamaniuc, *Eminescu (Manuscrisele, jurnal al formării intelectuale și al lărgirii orizontului științific. Laborator de creație. Instrument de lucru)*, București, Editura Minerva, 1988, p. 150.

128. Ilie Luceac, *Mihai Eminescu și traducerea din germană a Fragmentelor din Istoria Românilor (Vol. I) de Eudoxiu Hurmuzaki*, în „Glasul Bucovinei”, An. XXI, nr. 1-2 (81-82) 2014, p. 125-133. Mai vezi adăugător Ilie Luceac, *Mihai Eminescu și traducerea din germană a Fragmentelor din Istoria Românilor...*, în „Philologica Iassyensia”, Anul X, Nr.2 (20), 2014, p. 35-42.

geniu își aduc contribuția la o lucrare fundamentală pentru istoria neamului românesc, unul fiind autorul și celălalt traducătorul ei. După cum s-a văzut, unele pagini din istoria lui Hurmuzaki i-au slujit poetului național ca punct de reper în creația sa de inspirație istorică. Amintim, de asemenea, că traducerea primului volum al *Fragmente-lor din Istoria Românilor* a lui Hurmuzaki a fost unica lucrare tipărită de Eminescu sub supravegherea sa personală. Poetul face atât traducerea, cât și corectările în procesul redacțional. Despre paternitatea traducerii nu se mai discută. Problema a fost dezbătută de către istoricii literari. Cu toate că părerile cercetătorilor diferă încă. De exemplu, regretatul istoric și critic literar Zigu Ornea, în monografia sa *Viața lui Titu Maiorescu*, scrie: „Pentru primul volum a tradus un fragment din *Istoria* lui Hurmuzaki și Eminescu, în 1878, când a petrecut o lună la moșia lui N. Mandrea din Florești”¹²⁹. Sau altă informație, care vine în contradicție cu scrisoarea lui Gheorghe Hurmuzaki, citată mai înainte. Această informație, care aparține tot lui Z. Ornea, spune că „Maiorescu s-a deplasat la Cernăuți chiar în ziua depunerii jurământului ca ministru și a făcut totul pentru aducerea documentelor din arhiva lui Eudoxiu Hurmuzaki la București”¹³⁰.

Scrisorile fraților Hurmuzaki au limpezit întru câtva aceste lucruri. Cât privește varianta românească a primului volum din *Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki, nu încapă îndoială că traducerea aparține în exclusivitate lui Eminescu. Apărut în tipar la 1879, limba și stilul primului volum depășesc pe cele ale volumelor II și III, apărute în 1900. Aceasta nu înseamnă însă că traducerea lui Slavici cedează variantei eminesciene. Cu excepția că la Eminescu fraza se impune prin sobrietate și frumusețe artistică deosebite.

Meritul lui Slavici, atât pentru traducerea celor două volume ale *Fragmente-lor*, cât și pentru editarea *Colecției de documente* este incontestabil. În amintirile sale, Slavici scrie despre tratatul lui Hurmuzaki, „care numai o mică parte era

129. Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, Vol. I, Editura DU Style, București, 1997, p. 293.

130. Idem.

manuscript gata de tipar”¹³¹, că a depus o muncă uriașă la tipărirea integrală a lui în varianta originală. „Parte deodată cu publicarea documentelor, parte mai târziu, își amintește I. Slavici, am descurcat manuscriptele *Fragmente*-lor și le-am publicat până-n cele mai mici amănunte, așa cum le-a lăsat Hurmuzaki”¹³². Și mai adaugă Slavici un moment semnificativ pentru noi, cei de astăzi, care mai credem în doctrina că istoria o face în exclusivitate doar poporul, masele, și nu personalitățile. Iată ce-și amintește editorul celor cinci volume ale *Fragmente-lor din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki, referindu-se concomitent și la *Colecția* lui de documente: „Timp de peste treizeci de ani am luat parte la această lucrare literară care nu o dată era să fie și ar fi fost curmată dacă regele Carol I n-ar fi ținut cu tot dinadinsul ca ea să fie scoasă la capăt și n-ar fi intervenit cu toată hotărârea de câte ori se făcea încercarea de a o suprima”¹³³.

Istoriografia românească ar avea de câștigat dacă s-ar purcede la traducerea din germană și a ultimelor două volume din tratatul istoric al lui Hurmuzaki, republicându-se apoi integral în românește cele cinci volume ale *Fragmente-lor...*, cu o îngrijire adecvată, așa cum au făcut-o traducătorii și editorii primelor trei volume din sinteză. Accesul la textul românesc integral al *Fragmente-lor...* ar pune într-o lumină nouă valoarea lucrării lui Hurmuzaki. În primul rând, pentru cititorul român.

De ce și-a scris totuși Eudoxiu Hurmuzaki lucrarea sa în limba germană? Întrebarea se impune din punct de vedere logic. Răspunsurile pot fi diverse. Unul dintre ele este cu siguranță acela care justifică în aceeași măsură și apariția ziarului „Bucovina” (1848-1850) al Hurmuzăkeștilor în două coloane – una în românește și alta în germană. Eudoxiu Hurmuzaki cunoștea bine societatea din care făcea parte. Autoritățile diriguitoare austriece trebuiau să cunoască

131. Ioan Slavici, *Documentele Hurmuzaki*, în Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut (Memorialistică. Publicistică)*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004, p. 168.

132. *Ibidem*, p. 170.

133. *Idem*.

realitatea istorică despre faptul cum s-a format poporul român, iar intelectualii austrieci erau instruiți aproape în exclusivitate la școlile germane. Așa cum Hurmuzaki scria elegant și în această limbă, el a elaborat sinteza sa în germană, pentru o mai largă cunoaștere a istoriei poporului român. Idee care, de altfel, credem că și astăzi ar fi fost extrem de apreciată.

Considerat ca unul dintre ctitorii istoriografiei românești moderne, Eudoxiu Hurmuzaki a fost și printre primii exploratori ai spiritului românesc, ajungând astfel la concepția potrivit căreia formarea psihologiei naționale a unui popor este în dependență directă și de religia pe care o împărtășește, de credința lui strămoșească. În volumul I al sintezei sale, Hurmuzaki demonstrează că felul de a fi nomad al acestui popor, la originile protoistoriei sale, împreună cu „relele unei poziții civile în multe părți opuse dreptului natural, apoi administrația tiranică și arbitrară produsă prea adeseori vacanțe de tron și schimbări de Domn, iar acestea toate exercitau o reacțiune stricăcioasă asupra existenței statului, a consolidării liniștii și a bunei orânduiei dinlăuntru, precum și asupra caracterului poporului”¹³⁴. Mai târziu toate acestea au jucat un rol nefast în formarea caracterului poporului român, în diferite segmente ale istoriei sale.

Istoricii bizantini trec cu tăcere în lucrările lor soarta românilor. După „deplina împingere la o parte a elementului român în regatul Asanizilor [...], statul slavo-român nu putu scăpa de soarta tuturor statelor acelora care se razimă numai pe temelia puterii brute, iar nu pe aceea a unei idei mai înalte de cultură. Îmbrâncit mai întâi de greci, inundat în treacăt de tătari, atacat de mai multe ori și împresurat cu război de către unguri, regatul Asanizilor, ținut la un loc numai prin puterea brută, se desfăcu tot atât de neoprit, dar mai curând și mai repede decât împărăția romeică”¹³⁵. Și aici Eudoxiu Hurmuzaki face o concluzie, poate unică pentru vremea sa, în ceea ce privește structura psihologică a poporului

134. Eudoxiu Cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul întâi..., în Mihai Eminescu, *Opere*, Vol. XIV, p. 163.

135. *Ibidem*, p.153.

român. În tot cazul, el este printre primii care a observat și a analizat lucrurile la justa lor valoare. Merită să prezentăm în continuare citatul deplin din Hurmuzaki, care determină și explică coloratura psihologică a sufletului și obârșiei românești. Așadar, el scrie: „Cu isteciunea (istețimea – *n. n. I. L.*) superioară și cu dibăcia politică, statul bizantin a făcut ca din sufletul omenesc, de-o compunere dualistă, să răsară și să iasă la suprafață între români și bulgari, ce trăiau într-o stare mai primitivă, tocmai partea întunecoasă, latura umbrei cu elementele ei distrugătoare și lacome, pentru că făclia patimilor e pururea mai aprinzăcioasă decât aceea a rațiunii treze și a științei și pentru că scoaterea la iveală a elementului egoistic dintr-un popor nu-i numai mai ademenitoare, ci se poate executa cu mai puțină osteneală decât împlânzirea propriului suflet prin ideea strictă a dreptului și prin supărătoarele principii ale virtuții. Trecerea de sub supremația bizantină sub cea turcească, scrie în continuare Eudoxiu Hurmuzaki, a încurajat mai târziu tot atât de mult aceste tendințe demoralizatoare și astfel se întâmplă că pe lângă multe alte calități bune, urmele acelei tendințe care se prășește ca buruiana cea rea s-au transformat pân-în epoca celei mai libere autonomii interne a României, răsărite din contopirea celor două Principate și că acea tendință se manifestă în viața publică și privată într-un mod care contrazice ființei pe cât de nobile, pe atât de inteligente a românilor și de aceea justifică foarte mult dorința unei îndreptări spre bine”¹³⁶.

Interesantă și logică deducție referitor la obârșia, legile civile și morale ale românilor, fapt care denotă că Hurmuzaki a fost un observator excelent al psihologiei românești. Ceea ce afirma Dumitru Drăghicescu¹³⁷ în primele decenii ale secolului al XX-lea, Eudoxiu Hurmuzaki definea deja în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De fapt, în epocă a existat întotdeauna o conștiință europeană despre români, „bazată pe observații directe și

136. *Ibidem*, p. 154.

137. D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Albatros, 1996.

pe opiniile exprimate de românii înșiși”. Istoricul român contemporan Ioan-Aurel Pop, membru al Academiei Române, scrie în legătură cu aceasta următoarele: „Ideile curente despre românii transilvăneni sunt: mândria exprimată public a românilor de a descinde din romani; respingerea numelui de vlah/olah ca fiind ofensator; latinitatea limbii lor populare, înrudită cu italiana, dar folosirea ca limbă cultă a slavonei; menținerea vechii lor credințe răsăritene, nealterate de vreo „erezii”; unitatea lor cu românii de la sud și est de Carpați; condiția lor modestă, servilă, lipsa de libertăți, în comparație cu stările privilegiate ale Transilvaniei etc. Toate acestea trasează un profil cultural inedit al românilor în raport cu vecinii lor, profil care-i plasează între Apus și Răsărit, ca deținători ai unei *forma mentis* de origine latină, influențată de ambianța bizantino-slavă”¹³⁸.

Încercările de deznaționalizare a românilor din Ardeal prin intermediul bisericii în Evul Mediu târziu și în Epoca Luminilor au generat frica și ignoranța, ceea ce, în ultimă instanță, a dus la respingerea istoriei proprii. Toate acestea constituie o restanță serioasă pentru un popor, o lipsă de stil, despre care s-a discutat mult în literatura istorică și filozofică a secolului al XX-lea, o predilecție către aservire, în ultimă instanță. Calitățile virtuale pe care le-a deținut din moși-strămoși entitatea românească nu pot să dispară fără urmă. Ele trebuiesc redescoperite, redimensionate și repuse în valoare. Este o sugestie semnificativă care se desprinde clar din lectura operei istorice a lui Eudoxiu Hurmuzaki.

În tot ce a scris Eudoxiu, el a deținut un stil sobru, o expunere clară și plastică a gândului. Mai aducem un exemplu convingător în acest sens, dintr-un articol scris în limba română și publicat în ziarul „Bucovina” în 1849: „În

138. Ioan-Aurel Pop, *Cultura românilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Istoria Transilvaniei, Vol. II (de la 1541 până la 1711)*, Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, p. 297. Mai vezi adăugător: Academician Ioan-Aurel Pop, *Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia*, Discurs de recepție rostit în Academia Română la 29 mai 2013, în ședință publică. Cu răspunsul Academicianului Dan Berindei, Editura Academiei Române, București, 2013.

anul 1848, de eternă memorie, soarta voind ca naționalitatea fiecărui popor din întinsa monarhie austriacă să surpe lanțurile sale vechi, și fiecare nație să se bucure în desfătare de prețiosul dar al unei vieți naționale neatârnată, era firește ca cineva, mai înainte de toate, să-și îndrepte ochiul și simțul său asupra aceluia lucru de care avea mai mare nevoie, și care din timpurile vechi constituia punctul de gâlcevire, adică depărtarea supremației a unui popor eterogen și dobândirea propriei libertăți politico-naționale”¹³⁹.

Eudoxiu excelează prin stilul sobru în articolele *Poziția ierarhiei române în Austria și Centralizația română și sașii*, tipărite în 1849 în ziarul „Bucovina” al fraților săi Gheorghe și Alecu. Același stil este caracteristic și studiului *Transilvania în anul 1848*, rămas în manuscris până în 1997. El a fost reconstituit, tradus din limba germană de Mircea Spiridoneanu împreună cu Ovidiu Constantinescu și publicat de prof. univ. dr. Constantin Burac de la Facultatea de Arhivistică din București, în revista „Analele Bucovinei”¹⁴⁰. Stilul, metoda de evaluare a evenimentelor și grafia conduc la părerea că studiul aparține lui Eudoxiu Hurmuzaki.

139. Eudoxiu Hurmuzaki, *Poziția ierarhiei române în Austria*, în „Bucovina”, nr. 9, Cernăuți, 8 aprilie 1849, p. 47.

140. Constantin Burac, *Eudoxiu Hurmuzaki, autor al studiului «Transilvania în anul 1848» («Siebenbürgen im Jahre 1 848»)*, în „Analele Bucovinei”, An. IV, nr. 1, 1997, p. 181-204.

Păcat că ne lipsește broșura publicată de Eudoxiu Hurmuzaki în 1853 despre stările politice din Moldova, semnalată de Teodor Balan în studiile sale despre Hurmuzăkești, broșură necunoscută încă până astăzi cercetătorilor în domeniu.

Juristul Eudoxiu Hurmuzaki

Eudoxiu Hurmuzaki s-a evidențiat în activitatea sa profesională și ca jurist.

După încheierea studiilor el intenționa să devină funcționar la Procuratura de Finanțe¹⁴¹ din Bucovina. Nu știm însă dacă a funcționat la această instituție. Documentele atestă că în toamna anului 1838 Eudoxiu activa la unul din tribunalele din Viena. În 1840 a fost admis să-și facă practica la Tribunalul Schötten din Viena, iar în primăvara anului 1842 îl găsim la Iași, în Moldova. El sosise la Iași de fapt în toamna anului 1841, fiind chemat de la Viena de către tatăl său Doxaki pentru a pleda în procesele cu privire la recuperarea moșiilor acestuia din Moldova, rămase nedezbătute. Va rămâne la Iași până în toamna anului 1843.

Ca delegat al tatălui său în procesele pentru redobândirea părților de moșii părintești, Eudoxiu s-a lovit de o muncă grea și istovitoare, dar mai ales zadarnică și ingrată. Între timp însă a cunoscut foarte bine cât de defectuoasă și venală era justiția moldovenească pe timpul domniei principelui Mihail Stourdza. Nu a reușit să câștige procesele judiciare pentru cauza răscumpărării moșiilor familiei. În vara anului 1842, el face o călătorie la Constantinopol „pentru a tranșa cu guvernul turc și cu Patriarhul problema tatălui său”¹⁴². Din scrisorile familiei nu aflăm ce a reușit Eudoxiu în această problemă la Constantinopol, în schimb știm ce aprecieri face el cu privire la grecii de acolo. În Stambul trăiau pe vremea aceea, conform aprecierii lui

141. Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* – Anexa – 5 martie 1837.

142. Idem, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899*, în „Glasul Bucovinei”, An V, nr. 4(20), 1998, p. 121.

Eudoxiu, vreo 200.000 de greci, complet demoralizați. Părerea opiniei publice de atunci referitor la fanarioți nu corespundea realității. Defectele lor erau cu mult mai mari decât le cunoștea lumea. De altfel, credem că Eudoxiu s-a folosit de șederea scurtă la Constantinopol și pentru a consulta arhivele de acolo.

În procesele de la Iași pentru redobândirea părților de moșii ale tatălui său, Eudoxiu nu a reușit prea mult. Toate grijile pentru dezbaterea și administrarea acestor părți de moșii au rămas ulterior în seama fratelui mai mare, Constantin, care și așa se stabilise în Moldova. Constantin va pleda în mai multe procese pentru cauza moșiilor tatălui său, Doxaki Hurmuzaki, dar și în alte procese răsunătoare, în care va apăra cauza boierului Costache Balș din Dumbrăveni. Pentru a reuși în procesul Balș-Moruzi, Constantin a fost nevoit să adune documente la Odesa și la Chișinău, chiar și la Petersburg, orașe, în ale căror biblioteci a descoperit documente istorice extrem de importante pe care i le va oferi ulterior lui Mihail Kogălniceanu, care le va folosi pentru primul volum al „Arhivei românești”. În baza documentelor pe care le descoperea referitor la cazul Balș-Moruzi, Constantin făcea intervențiile necesare în procese.

Eudoxiu, în schimb, a rămas un timp acasă, în Bucovina, fără să avem informații exacte despre ocupațiunile lui. Credem că anume studiile și preocupările cărturărești i-au înfrumusețat timpul petrecut în Bucovina. Cert este că s-a întors la Viena abia în anul 1845, când nu se mai amintește de continuarea practicii la tribunal.

Ca jurist, Eudoxiu Hurmuzaki a pledat în mai multe procese, ceea ce denotă și din documentele¹⁴³ ce se află la Arhivele Naționale de la Iași. În fondul Divanul Domnesc de la Arhivele ieșene se găsesc mai multe documente care demonstrează acest fapt. Am amintit mai înainte că Eudoxiu nu a reușit să câștige toate procesele tatălui său, însă această experiență i-a ajutat în practica sa juridică, mai ales atunci

143. D. J. I. A. N., fond *Divanul Domnesc*, dosar 122/1841–1844, f. 81 rv, 82 rv, 83 rv.

când a ocupat diverse funcții în organele de stat austriece, în special, demnitatea sa de Căpitan (Landeshauptmann) al Țării Bucovinei.

La Iași, Eudoxiu a avut posibilitatea să însușească foarte bine psihologia și felul de a fi al românilor din Principat, învățându-le atât calitățile nobile cât și trăsăturile negative de caracter. Eudoxiu avea și un ascuțit simț al umorului. În perioada șederii sale în capitala Principatului, de exemplu, el scrie într-o scrisoare adresată fratelui Constantin în legătură cu pasiunea moldovenilor de a face politică, că în Moldova, la Iași, „până și vrăbiile fac politică”.

Impresionant rămâne faptul, că Eudoxiu Hurmuzaki a rămas în memoria câmpulungenilor ca un apărător consecvent al cauzei lor. Memoriul alcătuit de către Eudoxiu Hurmuzaki în mai 1861 și înaintat împăratului în iunie a aceluiși an a avut efectul „învoielii” pe jumătate, astfel punându-se capăt procesului pe care câmpulungenii îl aveau cu fiscul, proces care a durat aproape un secol, și delimitându-se hotarele între proprietatea comunală și domeniul statului. Eudoxiu Hurmuzaki a intervenit cu toată puterea, energia și cunoștințele sale pentru a apăra cauza muntenilor din districtul Câmpulung Dorna, vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc. Înțelegând că prin calea de judecată nu va fi ușor de câștigat acest proces, care dura de peste 80 de ani, el compune renumita petiție către împăratul, care a avut efectul scontat. Memoriul alcătuit de Eudoxiu și publicat în limba germană la Viena s-a intitulat *Noth-und-Hilferuf des Moldauisch-Câmpulunger Okols* (Strigătul după ajutor al comunelor Ocolului Câmpulung-Moldovenesc din Bucovina). Pentru aceste merite deosebite câmpulungenii l-au numit cetățean de onoare al Câmpulungului-Moldovenesc și l-au ales ca deputat în camera provincială a Bucovinei. „Câmpulungenii recunoscători au ridicat în memoria apărătorului lor o movilă mare de stâncă, căreia îi deteră numele de *Movila lui Hurmuzaki*”¹⁴⁴.

Domeniile de activitate pe care le-a exercitat Eudoxiu

144. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică...*, p. X.

Hurmuzaki au vizat și experiența juridică pe care a acumulat-o istoricul la Tribunalul Schötten din Viena și la alte instituții juridice. Iar procesele de la Iași din perioada anilor 1841-1843 în vederea dezbaterii și administrării a unor părți din moșiile tatălui său, cu toate că nu au avut sorti de izbândă, ele i-au ajutat lui Eudoxiu să devină un jurist experimentat.

Mai puțin se cunoaște și faptul că Eudoxiu Hurmuzaki a fost propus în 1850 de către Ministrul de Justiție de la Viena pentru a fi introdus în comisia care urma să compună un lexicon juridic în limba română, așa cum s-a procedat în anul 1849, când s-a alcătuit lexiconul juridic în dialectele slave vorbite pe teritoriul Imperiului. Membrii comisiei românești erau: Aaron Florian, Vincențiu Babeș, redactor provizoriu atunci al foii „Reichsgesetzblatt”; Ion Dobran, membru în redacția aceleiași foi; Eudoxiu Hurmuzaki doctor în drept; Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu și moșierul băănățean Mocșiony Petru¹⁴⁵.

Orice experiență de natură juridică care i-a fost solicitată, Eudoxiu a onorat-o în cunoștință de cauză, reușind să câștige procesele în majoritatea covârșitoare a cazurilor.

145. Minodora Duzinchevici, *op. cit.*, p.256-257.

Omul politic Eudoxiu Hurmuzaki

Ca om politic, Eudoxiu Hurmuzaki dacă nu a dictat faimoasa *Petiția Țării (Landespetition)* din iunie 1848, cerând prin ea dezlipirea Bucovinei de Galiția și constituirea ei într-o provincie separată, atunci cu siguranță el a alcătuit noua și temeinică pledoarie din *Pro Memoria zur bukowiner Landespetition vom Jahre 1848*, cu o largă documentare istorică, având la bază ideea romanității românilor și a unității lor etnice. Prin erudiția și talentul său diplomatic, prin cunoștințele și prietenia legată cu Anton Schmerling, ministrul de stat la Curtea imperială, cu Alexander Bach, ministrul de Interne și cu alți demnitari de stat austrieci, care de la 1848 înainte au avut un rol important în politica internă a Monarhiei și la organizarea statului pe baze moderne – cauza este câștigată în 1849 pentru Bucovina, ea devenind Ducat autonom în cadrul Imperiului Habsburgic.

Cu toate că era exponentul unei generații romantice, cu idealuri pașoptiste, Eudoxiu Hurmuzaki a fost un pragmatic echilibrat. „Ca și frații săi, a participat la o revoluție, dar revoluționar care să zguduie din temelii o societate, n-a fost. A fost însă o minte deschisă și un suflet larg, care s-a silit să-și facă neamul să pășească înainte”¹⁴⁶.

Anii 1848-1849 au devenit momente cruciale în destinul popoarelor din Imperiu. Răscoalele din Viena și din alte părți ale Imperiului, abdicarea la tron a împăratului Ferdinand, urcarea pe tron a tânărului împărat Francisc Josef I, revoluția ungară, intrarea rușilor în Bucovina pentru a trece în Ungaria, toate năzuințele pentru libertate a celorlalte popoare din Imperiu, recunoașterea individualității etnice a tuturor națiunilor – toate aceste evenimente au trezit din somn și pe românii din Bucovina. Și iată că în fruntea românilor bucovineni se pune Eudoxiu Hurmuzaki cu frații săi. Astfel că, „la vârsta de 36 de ani, scrie Teodor Ștefanelli,

146. Mihail Berza, *Eudoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în „Revista Arhivelor”, Anul LI, nr. 4, 1974, p. 514.

Eudoxiu Hurmuzaki pășește pe scena politică și începe cea mai mare acțiune politică ce a existat vreodată în Bucovina, acțiunea pentru desrobirea țării de sub jugul galițian și pentru autonomia Bucovinei”¹⁴⁷.

Acțiunile concrete ale Hurmuzăkeștilor au fost următoarele: frații Gheorghe și Alexandru scot ziarul „Bucovina” (1848-1850), prima gazetă românească din provincia cu același nume, redactată de acești doi frați inimoși în limba română și germană. Iar Eudoxiu compune în iunie 1848 o petiție adresată împăratului, intitulată *Bukowinaer Landespetition und Begründung derselben* (Petiția Țării), în care arată și motivează caracterul istoric românesc al Bucovinei și demonstrează că administrația galițiană afectează terenul național, bisericesc, școlar și pe cel al justiției. Din cauza deosebirilor de naționalitate, de limbă și de lege, a datinilor și obiceiurilor, a poziției geografice se impune imperios dezlipirea Bucovinei de Galiția. Hurmuzaki concretizează postulatele românilor în 12 puncte, dintre care primul este despărțirea de Galiția, obținerea autonomiei țării și instituirea unei camere provinciale în Cernăuți. Dintre celelalte postulate mai amintim: crearea unei catedre pentru limba și literatura română la Liceul german din Cernăuți, unde, tot cu concursul Hurmuzăkeștilor, la 12 februarie 1849 Aron Pumnul este numit profesor suplinitor la această catedră și își începe cursurile în ziua de 28 februarie 1849; numirea de funcționari care să cunoască pe deplin limba română; introducerea cărților tabulare la țară; egala îndreptățire a tuturor religiilor din țară; alegerea episcopului ortodox printr-un sinod național; reglarea problemelor bisericești; administrarea fondului bisericesc prin intermediul unui comitet compus din toate stările credincioșilor ortodocși din țară sub controlul Dietei provinciale și altele.

Această petiție este aprobată de toți fruntașii Bucovinei de atunci, care s-au grupat în jurul Hurmuzăkeștilor, și anume: episcopul Eugenie Hacman, profesorii de teologie Constantin Popovici, Ioan Calinciuc, Nicolae

147. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 199.

Hacman, la fel și boierii români Iordaki Vasilco, Alexandru Goian, Mihai Zota, cât și gospodarul Mihai Bodnar. La această petiție s-au asociat și alte personalități marcante din Bucovina, precum Anton Kral, directorul liceului din Cernăuți, proprietarii Cristof Petrowicz și Iacob Mikuli.

Din cauza tulburărilor ce aveau loc la Viena, Camera constituantă este mutată la Kremsier. Știind că soarta Bucovinei atârna de informațiile pe care le va avea Camera constituantă despre această parte de țară, Eudoxiu Hurmuzaki alcătuiește o nouă petiție de mare însemnătate politică, și anume Pro Memoria zur bukowiner Landespetition vom Jahre 1848 in Betreff der provinziellen Stellung der Bukowina, în care arată foarte explicit istoricul Bucovinei începând de pe timpul când provincia făcea parte din Principatul Moldovei și arătând în special că baza istorică a Bucovinei este românitatea elementului din țară. Având susținerea personalităților politice ca Alexandru Bach, prieten al lui Hurmuzaki, în 4 martie 1849 împăratul semnează *manifestul care recunoaște Bucovina ca provincie aparte și autonomă cu titlul de Ducat*, iar ministerul Schwarzenberg instituie guvernul provincial pentru Bucovina, instituind în fruntea lui pe baronul Eduard Bach, frate cu ministrul Alexandru Bach. S-a realizat așadar „cea mai scumpă și cea mai însemnată dorință a românilor,

adică dezlipirea Bucovinei de Galiția și autonomia țării și pe lângă aceasta catedra de limba românească, traducerea în românește a legilor și silirea funcționarilor a cunoaște limba românească”¹⁴⁸. A fost învins și curentul dușmănos în contra autonomiei țării, promovat și susținut de ministrul polon Agenor Goluchowski. Eudoxiu Hurmuzaki compune iarăși o petiție motivată către împărat, cu data de 20 decembrie 1860 și o adresă către ministrul Schmerling, intitulată Emanzipationsruf der Bukowina. Astfel că, în cele din urmă, legea constitutivă din 26 februarie 1861 acordă Bucovinei ca și celorlalte provincii, o Cameră legislativă provincială și Eudoxiu Hurmuzaki este ales deputat în districtul Câmpulung-Dorna. Prima întrunire a Camerei provinciale a avut loc la 6 aprilie 1861, când, de fapt, începe în țară, după 86 de ani de când Bucovina ajunsese sub tronul Habsburgilor, o eră nouă, și anume, era constituțională. Și acest lucru se datorează, în cea mai mare parte, activității politice a lui Eudoxiu Hurmuzaki. Teodor Ștefanelli susține că încă „un act important ce trebuie să-l atribuim lui Eudoxiu Hurmuzaki este și modul cum a fost alcătuită marca țării ce împăratul cu Diploma din 25 august 1862 a conferit-o Ducatului Bucovina. Ea reprezintă un cap de bour pe câmp roș albastru, este deci aproape identică cu marca vechii Moldove, probând astfel continuitatea românească a pământului acestuia cu matca sa”¹⁴⁹. Dacă ar fi să rezumăm cele spuse vom confirma că Eudoxiu Hurmuzaki a luat parte activă și hotărâtoare la toate actele mari ale neamului său din Bucovina, realizându-se astfel trei mari deziderate: emanciparea țării de sub stăpânirea galițiană, realizarea autonomiei ei cu titlul de Ducat și organizarea provinciei pe baze constituționale.

Eudoxiu Hurmuzaki lucra atât în Bucovina cât și la Viena pentru ca realizarea autonomiei Ducatului să devină fapt împlinit. Timpul ce-l petrecea în capitala Imperiului era consacrat intervențiilor sale pe lângă amicii săi politici de

148. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 201.

149. *Ibidem*, p. 203.

acolo și pe lângă alte personalități marcante ale guvernului central. Iată de ce Eudoxiu Hurmuzaki poate fi numit „eliberatorul Bucovinei și artizan al vieții parlamentare a Ducatului”.

Toți marii boieri din Bucovina făceau parte din curentele politice ce dominau Austria în perioada la care ne referim. Acestea erau curentele centralist și autonomist¹⁵⁰. Reprezentantul cel mai de seamă al curentului autonomist era Carol Hohenwart, prim ministru al Austriei, în perioada 7 februarie–25 noiembrie 1871, care a dus o politică ce prevedea lărgirea autonomiei legislative și administrative a provinciilor Coroanei, timp în care se intensifică și activitatea autonomiștilor români din Bucovina. Apoi urmează o perioadă marcată de venirea la putere în Austria a unui guvern format din centraliști, în frunte cu Adolf Auersperg¹⁵¹.

Printre liderii centraliștilor români din Bucovina se aflau Eudoxiu Hurmuzaki și Constantin Tomașciuc, viitorul prim rector al Universității din Cernăuți, înființată în 1875, iar printre liderii autonomiștilor îi găsim pe Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki, frații lui Eudoxiu.

150. I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia universitară, î. r. a lui Eckhardt, 1899, p. 220.

151. Idem.

La început, deosebirile dintre cele două grupări politice ale boierilor români nu erau prea mari. Ambele militau pentru autonomia Bucovinei în cadrul Imperiului, pentru apărarea individualității Țării, conservarea caracterului ei național și confesional, crearea tuturor condițiilor pentru întărirea și dezvoltarea acestui caracter. În cadrul grupării centraliste din Austria, Eudoxiu Hurmuzaki înțelegea să colaboreze în sensul constituirii unei Austrii federaliste, cu o largă autonomie politică și națională a provinciilor, deci și a Bucovinei. „Centraliștii români erau pentru o autonomie mai restrânsă, militând pentru o apropiere de germani. În momentul în care, în rândurile curentului centralist român din Bucovina, intră și germani și reprezentanți ai altor naționalități, apare o certă deosebire între cele două grupări: autonomie, dar printr-o germanizare a tuturor laturilor vieții sociale, economice și politice doreau centraliștii, ceea ce autonomiștii români nu puteau accepta”¹⁵².

După cum am mai amintit, viața parlamentară în Bucovina începe odată cu întrunirea Dietei Bucovinei, la 6 aprilie 1861. Din februarie 1862, în urma demisiei președintelui Dietei, Eugenie Hacman, conducerea ei trece în mâinile vicepreședintelui. Acesta a fost Eudoxiu Hurmuzaki, care va ajunge mai târziu și mareșal sau președinte al Țării Bucovinei. Aflat la conducerea Dietei Bucovinei de la începuturile afirmării autonomiei, „Eudoxiu Hurmuzaki dezvoltă în această luptă un tact politic atât de însemnat, un zel patriotic atât de înflăcărat, un devotament pentru lucrul public atât de depărtat de orice priviri egoiste, încât toți concetățenii lui într-o singură voce îl ridicară în fruntea conducătorilor”¹⁵³, scrie Dimitrie A. Sturdza în prefața volumului întâi al *Fragmente-lor din Istoria Românilor*. „El fu ales de câmpulungeni membru al Dietei provinciale, iar Dieta Bucovinei îl trimise la Viena să ocupe un loc în parlamentul

152. Ioan Cocuz, *Studiu introductiv* la cartea lui Valeriu Braniște, *În slujba Bucovinei, în slujba neamului românesc* (articole politice), Editura „Bucovina Viitoare”, 1998, p. 8-9.

153. Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eudoxiu Cavalier de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, p. IX-X.

Imperiului”¹⁵⁴. Activitatea lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei era apreciată de toți deputații, căci era cunoscut ca bărbat cu vederi largi și cunoștințe vaste, dezinteresat pentru sine până la extrem, și dedicat în întregime neamului și țării sale. De aceea, cuvântul său cumpănit și plin de înțelepciune, izvorât din adânc patriotism și ferit de orice porniri personale, avea mare trecere și la adversarii săi politici.

Cât privește Parlamentul Bucovinei (Dieta Țării Bucovinei), un corp de documente importante în legătură cu funcționarea și administrarea lui le găsim în cele 26 de discursuri ale lui Eudoxiu Hurmuzaki, ținute în Dieta Bucovinei, începând cu 1 aprilie 1863 până la 30 decembrie 1873. Aceste discursuri¹⁵⁵ – adevărate filipice – sunt un model de abilitate politică și de elocvență oratorică. Din textul lor se întrevăde loialitatea vorbitorului față de statul austriac, dar în același timp și toată grija lui pentru ca să-și facă neamul din Bucovina să pășească înainte.

Eudoxiu vede în întrunirile Dietei un scop bine determinat, care prevede „înnaintarea patriei întru toate cele

154. Idem.

155. *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei-Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac. Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, Institutul Cultural Român, București, 2007, 367 p.

ce privesc la bunăstarea ei materială și morală. Calea ce conduce la scopul acesta este lungă și grea, spune Eudoxiu, căci câmpia reformelor este tot așa de întinsă și spinoasă, precât de nemărginită este înflorirea unei țări... Dacă libertatea nu își cunoaște temeinic propriile nevoi și succesiunea naturală a treptelor evoluției sale; dacă nu cercetează legile fundamentale ale naturii umane, care îi reglează cursul; dacă nu vede clar limitele propriei sfere de activitate și posibilitățile de a ajunge la țelul demn de a fi urmat, atunci întreaga ei activitate este o risipă de energie, o trudă grea, iar ea se epuizează, gonind după țeluri utopice și, ajunsă într-o stare de slăbiciune sterilă, nu poate decât să cadă în mâna adversarului său – violența. Și atunci victoria violenței este asigurată, pentru că are de partea sa puterea cunoașterii și a cunoașterii de sine. Căci violența, ca întemeietoare a primelor state, s-a studiat pe sine, urmărindu-și propriul interes, mult mai zelos și mai atent decât libertatea, care a intrat mult mai târziu decât ea în scenă. Cunoașterea de sine a libertății nu numai că o va menține mereu pe terenul pozitiv al eficacității practice, ci îi va insufla și acea moderație și înțelepciune pe care te poți bizui în contactul inevitabil cu ceilalți factori ce coexistă în viața unui stat, care dăinuie și se înnoiește mereu, pentru a asigura succesul celei din urmă. Iar noi avem pe zi ce trece mai urgent nevoie de un asemenea succes, domnilor, rostea Eudoxiu Hurmuzaki în ședința din 2 martie 1864, în discursul său de deschidere al lucrărilor Dietei¹⁵⁶. Dar, accentuează el în altă luare de cuvânt, „după ce a vorbit Bucovina, să vorbească acum și Austria, căci precum provincia așa și Monarhia trebuie să se bucure de libertatea vorbei, spre înaintarea binelui public”.

Semnificativă este o remarcă a Căpitanului Țării, Eudoxiu Hurmuzaki, formulată în discursul său de închidere a ședinței Dietei de la 30 octombrie 1869: „Problema drumurilor și a învățământului au concentrat cu deplin drept activitatea noastră încordată pentru a prezenta Țării realizarea planurilor corespunzătoare. În fața greutăților existente,

156. *Ibidem*, Fasciula IV.

numai mize mărunte puteau fi luate în considerație pentru inevitabile și importante câștiguri; cu toate acestea, nu s-a ținut ascuns, că în privința învățământului primar (popular), acesta trebuie să fie recunoscut, că pentru orice supraîncărcare a populației – și fără de aceasta greu împovărată – ar fi necesar să se stabilească exact contribuțiile, căroră să se oblige și să se supună pe căi juridice un preaputernic fond indigen pentru necesitățile școlare. Dacă prin aceasta, năzuita reformă școlară nu va avea parte de o amânare inoportună, ea are totuși, estimativ, după o lămurire eficace a stării de sine propriu-zise, dreptul să se aștepte la o cu atât mai rapidă și ușoară realizare. Ridicarea problemei obștești [...], introducerea cărților cadastrale, ridicarea a două curți (case) pentru colegiile juridice, promovarea gospodăriei satești prin școli, a expozițiilor și ale altor mijloace, orânduirea lucrărilor de construcție în oraș și la țară au fost de asemenea puncte de țință ale activității noastre legislative sau ale altor griji ale Dietei”¹⁵⁷.

Cât privește învățământul din Bucovina – și Eudoxiu Hurmuzaki avea în vedere starea învățământului românesc în primul rând – referirile sale la această problemă importantă erau frecvente. „Învățământul școlar, rostea Eudoxiu în ședința Dietei din 9 decembrie 1872, cultivarea spirituală și morală a poporului n-au putut și n-au avut dreptul să rămână indifferente pentru un reprezentant al poporului în această Casă (se are în vedere instituția Dietei – n. n. I. L.). Construirea, ridicarea și majorarea numărului școlilor primare, cât și ameliorarea salariilor învățătorilor școlilor primare au găsit în Landtag, cât și în același timp din partea înaltului guvern, o reprezentanță cu râvnă, o realizare obiectivă și o puternică promovare. Cât preț pune Landtag-ul nostru pe răspândirea desăvârșirii științifice în patria noastră reiese dar din cererea îndrăzneată către înaltul guvern, ca să fie cu puțință

157. B. A. R., *Manuscrise*, A-1076, *Discursuri ținute de Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei*, fascicula XVI. (Traducerea din limba germană a acestui citat, cât și a celorlalte două ce urmează, aparține regretatei profesoare Zinovia Peniuc din Cernăuți).

orânduirea unei universități la Cernăuți”¹⁵⁸. Printre cei care au stăruit cel mai mult pentru deschiderea unei universități la Cernăuți au fost frații Eudoxiu și Gheorghe Hurmuzaki. Din păcate, Eudoxiu Hurmuzaki nu a mai apucat să-și vadă gândul împlinit, deoarece în toamna anului 1875, când se deschide Universitatea Francisco-Josefină din Cernăuți, Eudoxiu împlinea aproape un an de zile de când nu mai era în viață.

Aproape în fiecare din discursurile sale, rostite în Dieta Bucovinei, Eudoxiu Hurmuzaki acordă o atenție deosebită concilierii politice în Ducat, a echilibrului între națiuni, așa-numitul *Ausgleich*, subliniind în același timp că „popoarele care se dovedesc incapabile să alcătuiască o comunitate politică puternică, trainică, sunt o pradă sigură pentru popoarele mai puternice și mai capabile”¹⁵⁹.

Rezumatele discursurilor nu cuprind, în totalitatea lor, nici pe departe, toată problematica abordată de Eudoxiu Hurmuzaki în luările sale de cuvânt în Dietă. Se observă pe alocuri o necoincidență între rezumatul românesc și varianta

158. *Ibidem*, Fascicula XXIV.

159. *Ibidem*, Fascicula XVII.

germană a textului. Motivele sunt diferite. Dacă admitem cazul că Eudoxiu rostea în încheierea fiecărui discurs al său câteva gânduri rezumative în limba română, secretarul fixa ceea ce reușea. Cu toate că Eudoxiu accentua în luările sale de cuvânt asupra faptului că trebuie să se respecte legile adoptate de Dietă în vederea folosirii ambelor limbi (germană și română) în lucrările Înaltei Case¹⁶⁰, limba de lucru a Dietei, după cum știm, era cea germană. În cazul acesta, dacă secretarul făcea rezumatul în limba română, de unul singur, după textul rostit, ceea ce presupunem că s-a și întâmplat în realitate, atunci se clarifică nedumerirea, de ce unele rezumate în limba română, care apar la sfârșitul textului german, nu corespund întru totul conținutului cuvântării. Uneori rezumatul nu dezvăluie problema esențială pe care o abordează vorbitorul, ci este scris la modul general. Oricum, și în primul caz și în al doilea, s-a justificat din plin necesitatea traducerii și publicării integrale a discursurilor¹⁶¹, ceea ce a presupus și o obligație morală a noastră.

În privința paternității textului, nu încapă nici o îndoială că el aparține lui Hurmuzaki. Discursurile, având un stil curgător și o dexteritate în expunere, demonstrează cultura vastă a autorului. Pe lângă textele celor două moțiuni, rostite de Eudoxiu în Dietă, pe care le-am aflat în tipar și care datează de la începuturile vieții parlamentare în Bucovina – una din 16 aprilie¹⁶² și alta din 22 aprilie¹⁶³ 1861 ^{160. Ibidem}, vezi Fascicula XVIII.

161. *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei-Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac. Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, Institutul Cultural Român, București, 2007, 367 p.

162. *Antrag des Abgeordneten Eudoxius v. Hormuzaki und Erwiderung desselben an den Abgeordneten Baron Nicolaus Petrino, in der Lantagssizung vom 16. April 1861 (Moțiunea deputatului Eudoxiu cavalier de Hurmuzaki și răspunsul acestuia către deputatul baron Nicolai Petrino, în ședința Dietei din 16 aprilie 1861)*, Czernowitz, Buchdruckerei von Johann Eckhardt, 1861, 17 p.

163. *Schluss – Antrag des Abgeordneten Eudoxius v. Hormuzaki in der Lantagssizung vom 22. April 1861 (Moțiunea de închidere a deputatului Eudoxiu cavalier de Hurmuzaki în ședința Dietei din 22 aprilie 1861)*, Czernowitz, Buchdruckerei von Johann Eckhardt, 1861, 7 p.

– cuvântările lui Eudoxiu în Dieta Bucovinei din perioada 1863–1873 prezintă un interes deosebit. În mâna istoricului mai vine un izvor care aduce noi informații și date despre viața social-politică a Bucovinei din perioada respectivă, în care implicarea Hurmuzăkeștilor a fost decisivă.

Considerat ctitor al Ducatului Bucovinei, Eudoxiu Hurmuzaki a fost, după cum am mai amintit, vicecăpitan (1864–1869) și căpitan (1872–1874) al Țării Bucovinei. Din 1867 până la 1871 a fost deputat în parlamentul austriac.

Pe crucea veche de pe mormântul de la Cernauca scria: „Aici odihnește Eudoxiu Hurmuzaki. Liberatorul Bucovinei și marele istoric român.” Această troiță a fost lucrată în lemn la 1934 (după 50 ani de la moartea istoricului) de Iftinchi Serafim și tatăl său Constantin, care au construit și troița de pe mormântul Ruxandei – mama lui Doxaki Hurmuzaki – tatăl.

E îmbucurător faptul că acum câțiva ani în urmă, cu sprijinul Colegiului Național „Eudoxiu Hurmuzaki” de la Rădăuți (România), troița de pe mormântul istoricului a fost renovată. S-a pietruit și aleea care duce de la biserica ctitorită de bătrânul Hurmuzaki până la mormântul lui Eudoxiu. În octombrie 1999, la inițiativa aceluiași Colegiu din Rădăuți, în comuna Cernauca din regiunea Cernăuți (Ucraina), s-a inaugurat un muzeu „Hurmuzaki”, care astăzi, din păcate, are o altă destinație, unde nu mai este nici o fotografie a vreunui membru din familia Hurmuzaki.

În 2012, cuprilejul aniversării a 200 de ani de la nașterea istoricului, Editura *Alexandru cel Bun* și redacția revistei „Glasul Bucovinei” din Cernăuți a organizat Conferința Științifică Internațională „Eudoxiu Hurmuzaki și epoca sa”, mijlocind în același timp și posibilitatea instalării plăcilor de marmură pe crucile de pe mormintele Hurmuzăkeștilor. Plăcile din marmură albă au fost pregătite cu concursul Institutului „Eudoxiu Hurmuzaki” din București.

Se pare că Eudoxiu Hurmuzaki a fost acela care i-a redactat revendicările lui Mihai Bodnar, pe care acestea le-a citit în Parlamentul vienez. Or, conform documentelor,

Eudoxiu Hurmuzaki și Mihai Bodnar au colaborat în februarie 1849 cu ardelenii, semnând alături de aceștia *Memoriul* tuturor românilor din Austria (Ardeal, Banat, Ungaria și Bucovina), prin care cereau înființarea în toate teritoriile austriece locuite de români a unui singur „Mare Ducat” românesc cu autonomie administrativă și bisericească¹⁶⁴. Nu întâmplător istoricul Teodor Balan, în studiul său *Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831-1899)* susține următorul lucru: „Cu Eudoxiu Hurmuzaki a dispărut cea mai distinsă personalitate politică pe care a produs-o Bucovina”¹⁶⁵. Estimând prodigioasa activitate politică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, ne convingem întru totul de veridicitatea afirmațiilor lui Teodor Balan.

164. Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzaki și memoriul românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, Anul I-II, seria II, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1944, p. 116.

165. Idem, *Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831-1899)*, în „Glasul Bucovinei”, An V, Nr. 2 (18), p. 62.

Activitatea culturală a lui Eudoxiu Hurmuzaki

Activitatea culturală desfășurată de Eudoxiu Hurmuzaki în decursul întregii sale vieți – atât în anii studenției cât și în perioada maturității, atunci când a ocupat funcții politice importante în Dieta Bucovinei – a fost bogată și variată. Dacă ar fi să enumerăm doar câteva dintre cele mai cunoscute contribuții ale sale în domeniul activității culturale, atunci trebuie să amintim, în primul rând, despre stăruința sa la înființarea Bibliotecii Țării (Landesbibliothek) (1851) din Cernăuți. În legătură cu acest eveniment, istoricul Ion Nistor scrie: „Eudoxiu Hurmuzaki fiul umplu rafturile noii biblioteci cu cărți obținute de el de la editurile din Viena”¹⁶⁶. Menționăm că și cărțile din biblioteca personală a lui Eudoxiu au fost dăruite „Bibliotecii Țării” din Cernăuți. Lista activităților sale culturale poate fi continuată. Și aici mai adăugăm că Eudoxiu Hurmuzaki a contribuit la fondarea Societății pentru Literatură și Cultura Română în Bucovina (1865), la întemeierea și susținerea unor instituții pentru invalizi în Cernăuți, mai ales atunci când ocupa funcția de Căpitan al Țării Bucovinei¹⁶⁷, la susținerea învățământului primar și mediu din capitala Bucovinei. Crearea Universității din Cernăuți, cu toate că era concepută de autoritățile austriece ca un factor de germanizare prin cultură, ea a avut ca efect constituirea și manifestarea în Bucovina a unei reprezentative categorii de studenți care a adus în planul acțiunii populației române formele ei specifice de afirmare și de constituire a aspirațiilor naționale de mai târziu. Eudoxiu Hurmuzaki, alături de fratele său Gheorghe și împreună cu Constantin Tomașciuc, viitorul prim rector al Universității înființate în 1875, au contribuit esențial la deschiderea acestei universități.

Despre tot ce a scris Eudoxiu Hurmuzaki am amintit mai sus. Importanța scrisului său politic și a celui științific

166. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 150.

167. „Czernowitzer Zeitung”, Nr. 34, din 12 februarie 1874, p. 1.

(istoric) a avut și are în continuare un ecou benefic în conștiința noastră identitară, cât și o importanță majoră pentru istoriografia modernă românească.

Activitatea culturală a lui Eudoxiu Hurmuzaki include și un moment memorabil din istoria culturii noastre naționale. Este vorba de vizita și cele două concerte susținute la Cernăuți de celebrul compozitor și pianist ungar Ferenc Liszt, în aprilie-mai 1847, aflându-se în drum spre Constantinopol.

Intenția lui Liszt de a concerta în Țările Române, cât și în Cernăuți, se datorează insistențelor lui Eudoxiu Hurmuzaki, care l-a cunoscut pe compozitor la Viena, unde l-a sfătuit să se oprească și în capitala Bucovinei. Liszt a fost

primit în Cernăuți de către Doxaki-tatăl, Gheorghe și Nicu Hurmuzaki, aici s-a împrietenit și cu alți boieri intelectuali români și germani, cum a fost Victor Ritter Umlauff von Frankwell, de exemplu, care mai târziu a publicat și o poezie dedicată lui Doxaki Hurmuzaki, tatăl fraților Hurmuzaki din prima generație.

Cele două cărți de vizită ale compozitorului, oferite lui Eudoxiu Hurmuzaki, cu inscripția „*Amicalément F. Liszt*”, au fost descoperite de Sever Zotta într-un portret de ramă al

istoricului din 1847. Cât privește fotografia compozitorului, care se afla printre documentele lui Zotta, nu știm dacă a fost dăruită de către Liszt lui Eudoxiu Hurmuzaki. Știm doar că și ea a fost descoperită de Zotta în arhiva Hurmuzăkeștilor, moștenită de la Doxuță Hurmuzaki. În orice caz, descoperirea cărții de vizită, cât și a fotografiei lui Liszt îl determină pe Sever Zotta să susțină și să demonstreze că vizita muzicianului la Cernăuți se datorează îndemnului lui Eudoxiu Hurmuzaki. Oricum, Sever de Zotta este primul dintre intelectualii români care a semnalat importanța pe care au avut-o Hurmuzăkeștii în încurajarea și susținerea acestei vizite¹⁶⁸.

Așa cum se cunoaște locul unde se află casa din Cernăuți a bătrânului Doxaki Hurmuzaki (ea este dislocată la colțul străzilor Holovna, nr. 15 și Gluhivska, nr. 1. Bineînțeles că pe parcursul anilor casa a suferit mai multe schimbări), în imediata apropiere (vis-a-vis) de biserica Sf. Paraschiva, tot așa se știe și locul (casa) din Cernăuți, unde a concertat pianistul ungar. Este vorba despre celebrul „Hôtel de Moldavie”, unde Franz Liszt a susținut cele două concerte în primăvara anului 1847. Afirmările de până acum ale cercetătorilor bucovineni cu privire la concerte susținute de virtuozul pianist maghiar la Cernăuți se impun a fi revizuite. Mai adăugăm că în sala acestui hotel au avut loc foarte multe manifestări culturale ale românilor în secolul al XIX-lea. E suficient să amintim doar spectacolele trupelor de teatru românesc Fany Tardini și Mihail Pascaly, la care a asistat și gimnazistul pe atunci Mihai Eminescu sau atâtea concerte-recitaluri susținute de pianistul Carol Mikuli, fost elev al lui Frédéric Chopin.

Astfel Eudoxiu Hurmuzaki a ținut să prezinte societății cernăuțene o valoare a muzicii europene și universale. Era o strategie de gândire modernă a generației de la 1848 a intelectualilor din familia Hurmuzaki. Cultura națională, câtă exista, trebuia integrată în circuitul european, de aceea Hurmuzăkeștii s-au orientat după situația care exista la

168. Ilie Luceac, *Câteva notițe despre istoricul Sever Zotta și articolul său „Franz Liszt la Cernăuți”*, în „Academica”, serie nouă, Anul XVI, Nr. 185-186 (48-49), 2006, p. 97-103.

Cernăuți încă de prin anii 1830–1840, când intelectualitatea de aici arăta un interes sporit pentru muzică¹⁶⁹.

De la Ștefanelli aflăm despre cultura vastă a lui Eudoxiu, care „...cunoștea toate literaturile și operele celor mai distinși scriitori din lume, tot așa și cronicile românești”¹⁷⁰. Avea o memorie remarcabilă, care-l făcea să rețină mii de versuri din *Messiada* lui Klopstock, sute de poezii ale altor poeți însemnați. Vorbea opt limbi: româna, germana, italiana, franceza, engleza, neogreaca, polona și latina. Cunoștea limba slavonă a documentelor.

Biserica din Cernaucă, ctitorită de Doxaki Hurmuzaki, tatăl celebrilor frați Hurmuzaki din Bucovina. În preajma bisericii din fosta curte boierească de la Cernaucă se mai păstrează mormintele Hurmuzăkeștilor și cele ale Murguleților

S-ar părea, la prima vedere, să fie un fapt divers, însă este totuși semnificativă o notă a lui Iacob Negruzzi din „Convorbiri literare”, care atestă interesul lui Eudoxiu Hurmuzaki față de vestigiile istoriei naționale. Negruzzi notează la 1891 în revista bucureșteană: „Pe lângă documente, manuscrite, monede, medalii etc., Academia a mai primit în

169. R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz, 1899, p. 209.

170. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 197.

acest an din partea d-lui Dim.[itrie] Sturdza un obiect din cele mai prețioase: este o bucată din coroana domnească a Marelui Ștefan, culeasă de Eudoxiu Hurmuzaki la Putna, cu ocaziunea dezgropării Sf.[intelor] morminte domnești și păstrată în scumpătate într-o cutiuță de aur. La vederea acestui obiect de aparență neînsemnată, care patriot român nu va fi împresurat de amintiri mărețe și nu va simți inima sa bătând mai viu și mai puternic?”¹⁷¹.

De altfel, toți membrii familiei Hurmuzaki și-au adus contribuția la propășirea culturii naționale. Nu numai frații din generația întâi, dar și urmașii lor, fiii și nepoții acestora. De exemplu, Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzaki, fiul lui Gheorghe Hurmuzaki, pe lângă multe alte merite pe tărâm cultural și național, a dăruit Academiei Române, în ședința din 9 iulie 1904, o *Psaltire românească* în manuscris, datată din secolul al XVI-lea. Ea a fost publicată recent în două volume, cu titlul *Psaltirea Hurmuzaki*¹⁷² fiind îngrijită și pregătită pentru tipar de colectivul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti” din București, cu un studiu filologic și lingvistic în fața de către cercetătorii Ion Gheție și Mirela Teodorescu, pentru primul volum și un indice de cuvinte de Rovenă Șenchi pentru volumul doi¹⁷³.

Pentru a ilustra mai detaliat contribuția Hurmuzăkeștilor, inclusiv cea a lui Eudoxiu Hurmuzaki, la sporirea patrimoniului cultural românesc în Bucovina istorică ne-ar trebui pagini întregi de carte. Cert este că opera culturală a Hurmuzăkeștilor are menirea de a lega în timp generațiile, de aceea, să beneficiem din plin de ceea ce ne-au lăsat și ne-au învățat înaintașii.

171. „Convorbiri literare”, An. XXV, nr. 2, 1 mai 1891, p. 190.

172. *Psaltirea Hurmuzaki*, Vol. I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, 212 p. + facsimile; Vol. II, Indice de cuvinte de Rovenă Șenchi, 195 p., Editura Academiei Române, București, 2005.

173. Ilie Luceac, *Psaltirea Hurmuzaki. Considerații asupra unui manuscris controversat*, în „Transilvania”, Serie nouă, Anul XLI (CXLV), Sibiu, nr. 5-6, 2013, p. 91-95.

Încheiere. Concluzii

Ca personalitate politică și ca istoric, Eudoxiu Hurmuzaki a fost angrenat în modernitate prin viziunea sa asupra evenimentelor social-politice și culturale, rămânând un model al intelectualului modern din Bucovina secolului al XIX-lea. Ca om, el a fost fidel tradițiilor strămoșești. Nu ne-a rămas un testament de la marele istoric, dar bănuim că a fost voința lui – o consemnează și istoricul Teodor Balan – de a fi așezat pentru somnul de veci la Cernauca, lângă părinți, în cimitirul din curtea bisericii. Eudoxiu Hurmuzaki s-a stins din viață în după amiaza zilei de 10 februarie 1874, stil vechi¹⁷⁴, la Cernăuți, în vârstă de numai 61 de ani. Moartea a survenit în urma unui atac de cord. Unii cercetători, inclusiv T. V. Ștefanelli, susțin că el „își atrăsese o inflamație de plămâni și cu toate insistențele fraților săi, el nu a voit să se caute. Om particular și energic precum era, el prin voința și firea sa, voia și boala s-o înfrunte, și refuzând să fie căutat, rosti caracteristicile cuvinte: *«Trebuie să ne străduim a învinge toate»*, dar spre jalea întregului neam românesc, acum nu a mai învins el, ci moartea a rămas biruitoare și astfel s-a stins într-o vârstă când încă nu împlinise 62 de ani”¹⁷⁵.

Aici odihnește Eudoxiu Hurmuzaki, liberatorul Bucovinei și marele istoric român, născut 1812, mort 1874

La Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți se păstrează documentul original care atestă ziua și locul unde a decedat Căpitanul Țării Bucovinei, Eudoxiu baron de Hurmuzaki.

174. A.S.R.C., fond 3, inventar 1, dosar 3930, f. 3.

175. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 205.

Acest document mai conține și hotărârea Prezidiului Dietei de a transporta corpul neînsuflețit al istoricului în cripta familială a moșiei de la Cernauca¹⁷⁶. Actul oficial, emis de Prezidiul Dietei Bucovinei în data de 11 februarie 1874, cuprinde și cererea înaintată de frații Gheorghe, Nicolae și Doxuță Hurmuzaki, nepotul defunctului, referitor la transportarea corpului neînsuflețit din Cernăuți la Cernauca, locul odihnei de veci al celui dispărut.

Cernauca, 22 septembrie 2012. Te Deum la mormantul lui Eudoxiu Hurmuzaki, unde, în cadrul Simpozionului Internațional Eudoxiu Hurmuzaki și epoca sa, a fost oficiat un parastas cu ocazia celor două sute de ani de la nașterea istoricului.

După serviciul divin și prohodul obișnuit, care a avut loc în biserica catedrală din Cernăuți, corpul neînsuflețit al defunctului a fost condus în procesiune de la catedrala *Pogorârea Sfântului Duh* până la biserica *Sf. Paraschiva*, de unde rămășițele pământești ale istoricului au fost transportate la Cernauca și înmormântate lângă biserica *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril*, ctitoria bătrânului Doxaki Hurmuzaki, tatăl lui Eudoxiu.

176. A.S.R.C., fond 3, inventar 1, dosar 3930, f. 4 rv, *Raportul ministrului Afacerilor Externe despre moartea președintelui Landtag-ului Bucovinei, baronul Hurmuzaki Eudoxiu.*

Pentru neobosita-i jertfă întru binele și înflorirea țării sale, poetul bucovinean Vasile Bumbac îi închină lui Eudoxiu la 1861 o odă¹⁷⁷, în care îi proslăvește faptele pline de virtute patriotică.

Neobosita sa activitate și marile sale merite pentru țară și împărăție au fost recunoscute și de guvernul central de la Viena, astfel că în anul 1872, Eudoxiu a fost ridicat la rangul de baron.

Tot în același an – 1872 – Academia Română l-a ales membru titular al ei, astfel după cum în anul 1866 fusese ales fratele său Alecu, ca membru fondator, iar mai târziu, în 1883, fratele său mai tânăr, Nicolae Hurmuzaki – ca membru onorar.

Gheorghe Hurmuzaki, moștenind biblioteca personală a lui Eudoxiu, după moartea acestuia, a dăruit-o „Bibliotecii Țării” din Cernăuți, la a cărei înființare și susținere Eudoxiu Hurmuzaki a stăruit pe toate căile¹⁷⁸. Ion G. Sbiera, fiind un timp custode al acestei biblioteci, arată că din succesiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki „Biblioteca Țării” s-a ales cu un număr de 975 opere în 963 de tomuri și 1063 de fascicule.

În perioada austriacă și în cea românească (interbelică), până la 1944, strada începând de la fosta piață Rudolf (piața Filarmonicii), astăzi Zankovetka, până în strada centrală, unde la colț se află Biserica Sf. Paraschiva se numea strada Hurmuzaki (Hormuzaki)¹⁷⁹, în cinstea mareșalului Țării Bucovinei Eudoxiu de Hurmuzaki, membru al Dietei

177. V. Bumbac, Mulțumită din partea românilor bucovineni, închinată domnului Eudoxiu de Hurmuzaki, pentru neobositele-i osteneli jertfite, pentru binele și înflorirea patriei, Cernăuți, Tipărit la Ioann Eckhardt, 1861.

178. Ileana-Maria Ratcu, *Din corespondența familiei Hurmuzaki. Date privind înființarea primei biblioteci publice din Bucovina, „Biblioteca Țării”*, în „Hrisovul” (buletin al Facultății de Arhivistică), serie nouă, Tom II, București, 1996, p. 109-122. Specificăm că cele cinci scrisori ale lui Eudoxiu către Constantin în legătură cu Biblioteca Țării din Bucovina, cuprinse în fondul *Hurmuzaki* de la A. N. I. C., dosar 316 (4 scrisori) și dosar 318 (o scrisoare) au fost traduse din limba germană de autoarea articolului citat.

179. „Bukowiner Nachrichten Kalender für das Jahr 1896”. Ein Nachschlagebuch für täglichen Gebrauch. Erster Jahrgang. – Czernowitz: Czernowitzer Buchdruckerei Gesellschaft, 1895. – Partea a IV. Bucovina, p.11-12.

Bucovinei și al Parlamentului austriac, cetățean de onoare al orașului Cernăuți din 1872.

În 1912, cu ocazia comemorării centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki, Teodor Ștefanelli scria: „Pentru Bucovina și pentru neamul românesc a muncit și s-a luptat Eudoxiu Hurmuzaki până la moarte și a îndeplinit în cursul vieții sale o operă măreață care în veci va stârni admirațiunea și nesfârșita recunoștință a urmașilor, și-i va asigura pentru totdeauna o pioasă amintire, o amintire de care numai figuri strălucite și bărbați mari ai neamului au parte... Pentru ca brazda trasă de Eudoxiu Hurmuzaki în ogorul nostru românesc să tot înainteze și să se tot adâncească și ca progresul nostru să fie durabil, va trebui ca toate puterile vii ale națiunii să fie puse în mișcare pentru o activitate comună și energică spre a salva ce mai este de salvat”¹⁸⁰. Îndemnul rostit de Ștefanelli acum o sută de ani în urmă poate sluji drept călăuză și pentru bucovinenii noștri de astăzi.

Acesta a fost Eudoxiu Hurmuzaki. Un om cu literă mare, mare ca politician și bărbat de stat, de neocolit ca istoric și culegător de documente. Un om care a stăpânit focul sacru al unui patriotism limpezit și ferit de orice interese personale. Acest om a fost, este și va rămâne mândria întregului neam românesc. Un exemplu luminos pentru contemporanii săi și o făclie de călăuză pentru noi, cei de astăzi, cât și pentru cei care vor veni.

180. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 196, 205.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Balan, Teodor, *Moșia Cernauca și familia Hurmuzachi*, Cernăuți, 1925.
- Balan, Teodor, *Eudoxiu Hurmuzachi și Memoriul românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1943.
- Balan, Teodor, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente*. Extras din anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu, vol. X, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, 1944.
- Balan, Teodor, *Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1848*, București, Ed. „Cartea Românească”, 1929.
- Balan Teodor, *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848*, în „RA”, An IV, nr. 2, 1941.
- Balan Teodor, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), publicat în revista trimestrială de istorie și cultură „Glasul Bucovinei” pe anii 1998–1999, la rubrica *Arhiva Bucovinei*.
- Barițiu George, *Familia Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eudoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul I, București, 1879, p. XIII-XXIX.
- Bălcescu Nicolae, *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în *Opere*. Ediție critică de G. Zane, Tom. I, partea I-a, București, 1940.
- Berindei Dan, *Eudoxiu Hurmuzaki și istoriografia epocii sale*, în „RA”, 4, 1974.
- Berza Mihail, *Eudoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în „Revista Arhivelor”, Anul LI, nr. 4, 1974.
- Bogdan Ioan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 14-15 (Academia Română, *Discursuri de recepție*).
- Boia Lucian, *Activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki*, în „RA”, 4, 1974.
- Diaconovici Corneliu, *Enciclopedia Română*, Tom. II, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1900.
- Drăghicescu Dumitru, *Din psihologia poporului român*,

- București, Editura Albatros, 1996.
- Duzinchevici Minodora, *Noi documente în legătură cu familia Hurmuzaki*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, Anul I-II, seria II, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1944.
 - Gorovei Ștefan S., *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Editura militară, 1973.
 - Idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.
 - Grigorovici, Radu, *Diploma imperială din 9 decembrie 1862*, în „Analele Bucovinei”, An. II, nr. 2, 1995.
 - Hurmuzachi, Alecu, *Carele e caracterul și tendința învățământului la noi?*, în „Foaia Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina”, An. IV, nr. 3, 1868.
 - Hurmuzaki Eudoxiu Cavaler de, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul întâi, Bucuresci, Stabilimentul pentru Artele Grafice: Socecu, Sander & Teclu, 1879, în Mihai Eminescu, *Opere*, Vol. XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice, București, Editura Academiei R.S.R., 1983.
 - Hurmuzaki Eudoxiu Baron de, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1900.
 - Hurmuzaki Eudoxiu Baron de, *Fragmente din Istoria Românilor*, Tomul al treilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1900.
 - Hurmuzachi, Eudoxiu, *Promemoria zur Bukowiner Landespetition vom J. 1848*, în „*Betreff der provinziellen Stellung der Bucovina*”, Czernowitz, 1849.
 - Hurmuzachi, Eudoxiu, *Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi* (serie nouă), București, 1962.
 - Iftimi Sorin, *Sigiliile familiei Hurmuzachi de la Arhivele Naționale Iași*, în *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*. Volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu, Mircea-Cristian Ghenghea, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, București, 2010.
 - Iorga Nicolae, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905.

- Iorga Nicolae, *Baronul Nicolae Hurmuzaki*, în *Oameni cari au fost*, Vol. I, București, Editura pentru literatură, 1967.
- Kaindl Raimund Friedrich, *Die Bukowina im Jahre 1809*, J.L.B., XVI.
- Kaindl Raimund Friedrich, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz, 1898.
- Loghin Constantin, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina la 80 de ani. Istorie și realizări (1862–1942)*, Cernăuți, 1943.
- Loghin Constantin, *Anul 1848 în cultura și literatura Bucovinei*, Cernăuți, 1926.
- Luceac Ilie, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Editura Alexandru cel Bun–Cernăuți, Editura Augusta–Timișoara, 2000.
- Luceac Ilie, *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei–Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac. Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, Institutul Cultural Român, București, 2007.
- Luceac Ilie, *Câteva notițe despre istoricul Sever Zotta și articolul său „Franz Liszt la Cernăuți”*, în „Academica”, serie nouă, Anul XVI, Nr. 185-186 (48-49), 2006, p. 97-103.
- Luceac Ilie, *Mihai Eminescu și traducerea din germană a Fragmente-lor din Istoria Românilor (Vol. I) de Eudoxiu Hurmuzaki*, în „Glasul Bucovinei”, An. XXI, nr. 1-2 (81-82) 2014, p. 125-133
- Luceac Ilie, *Psaltirea Hurmuzaki. Considerații asupra unui manuscris controversat*, în „Transilvania”, Serie nouă, Anul XLI (CXLV), Sibiu, nr. 5-6, 2013, p. 91-95.
- Nistor, Ion I., *Istoria Bucovinei*, Ediție și studiu bibliografic de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1991.
- Nistor Ion I., *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, Editura Casei Școalelor, 1916.
- Onciul Dimitre, *Din istoria Bucovinei*, Chișinău, Editura Universitas, 1922.
- Onciul Dimitre, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz,

1898.

Cuprins

- Onciul Dimitre, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice, Vol. I*, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968.
- Onciul Dimitre, *Scrieri istorice, Vol. I*, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968.
- Papacostea Șerban, *Istoriografie și actualitate*, în „Revista 22”, Anul XVI, nr. 827, 10-16 ianuarie 2006, p. 8.
- Pop Ioan-Aurel, *Cultura românilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Istoria Transilvaniei, Vol. II (de la 1541 până la 1711)*, Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005.
- Pop Ioan-Aurel, *Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia*, Discurs de recepție rostit în Academia Română la 29 mai 2013, în ședință publică. Cu răspunsul Academicianului Dan Berindei, Editura Academiei Române, București, 2013.
- Popescu Mihai, *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzaki la Viena*, în „RA”, Vol. III, nr. 6-7, București, 1936-37, p. 150-163.
- Reli Simeon, *Icoane din trecutul național-bisericesc al Bucovinei* (Conferință ținută de prof. univ. dr. S. Reli la Universitatea liberă, în ziua de 13 aprilie 1932), în *Șaptezeci de ani de la înființarea „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina”(1862-1932)*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1932.
- Rezachevici Constantin, *Cronologia Domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881, Vol. I, Secolele XIV-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Rușindilar Petru, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, 1995.
- Sacerdoțeanu Aurelian, *Colecția „Hurmuzaki”*, în „RA”, 2(An. XII), 1969, p. 32.
- Sacerdoțeanu Aurelian, *Sucesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun*, Romanoslavica, 1965.
- Șerban Constantin, *Eudoxiu Hurmuzaki, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne*, în „Revista de istorie”,

- tomul 27, nr. 1, București, 1974, p. 43-54.
- Sbiera Ion G., *Familia Sbiera după tradiție și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia universitară, î. r. a lui Eckhardt, 1899.
 - Sbiera Ion G., *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899.
 - Sbiera Ion Gheorghe, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, 1899.
 - Sion Gheorghe, *Notițe despre Bucovina*, București, 1882.
 - Sturdza Dimitrie A., *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877.
 - Sturdza Dimitrie A., *Publicațiunile Hurmuzaki și cercetări istorice* (Raportul secretarului general al Academiei Române asupra lucrărilor făcute în anul 1889-90), în „Revista politică”, Anul V, nr. 8, Suceava, 15 aprilie 1890, p. 3-6.
 - Șerban Constantin, *Eudoxiu Hurmuzaki, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne*, în „Revista de istorie”, tomul 27, nr. 1, București, 1974, p. 43-54.
 - Ștefanelli T. V., *Eudoxiu Hurmuzaki* (Discurs festiv rostit la festivalul aranjat de Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki), în „Junimea literară”, Anul IX, nr. 11 și 12, p. 196.
 - Torouțiu Ilie E., *Românii și intelectualii din Bucovina. Notițe statistice*, Cernăuți, 1911.
 - Trebici Vladimir, *Demografie-excerpta et selecta* (Academicianul la vârsta de 80 de ani), București, Editura Enciclopedică, 1996.
 - Trebici Vladimir, *Bucovina. Partea cea mai veche și mai frumoasă a Moldovei.*, în „Academica”, An. I, nr. 6, 1991.
 - Trebici Vladimir, *Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți, 1918-1940; 1941-1944*, în „Almanahul Societății pentru cultura românească „Mihai Eminescu” din Cernăuți”, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993.
 - Trebici Vladimir, *Facultatea de Teologie din Cernăuți (1874-1940) și importanța sa ecumenică*, în „Glasul

- Bucovinei”, An. II, Nr.1, 1995.
- Turczynski Emanuel, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Social – und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägter Landschaft*, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 1993.
 - Țopa Dimitrie, *Romanismul în partea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, București, Editura Casei Școalelor, 1928.
 - Vatamaniuc Dimitrie, *Publicistica lui Eminescu (1870–1877)*, Iași, Junimea, 1985.
 - Vatamaniuc Dimitrie, *Ioan Slavici și colecția documentelor Hurmuzaki, I*, în „Academica”, Anul I, nr. 7, 1991, p. 24.
 - Wagner Rudolf, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler, Band I, Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, f. I., Hoffmann Verlag, 1991.
 - Wickenhauser Franz Adolf, *Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, 4 Bände, Czernowitz, 1881–1891.
 - Xenopol A. D., *Teoria istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 113-114.
 - Zotta Sever, *Documente hurmuzăchene*, în „Ion Neculce”, fasc. IV, 1924.
 - Zotta Sever, *Genealogia familiei Hurmuzaki*, în „AG”, I, nr. 9-10, septembrie-octombrie, 1912.
 - Zotta Sever, *Date noi cu privire la genealogia familiei Hurmuzaki*, în „AG”, An. II, Aprilie-Iunie, 1913.
 -

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
Despre mitul Bucovina și familia Hurmuzaki.....	12
Originile familiei Hurmuzaki.....	16
Copilăria, școala și formarea intelectuală a lui Eudoxiu.....	20
Orizonturi și cultură europeană. Viena	24
Omul și savantul Eudoxiu Hurmuzaki.....	26
Culegător de documente istorice în arhivele europene.....	35
Istoricul Eudoxiu Hurmuzaki.....	44
Eudoxiu Hurmuzaki și destinul Bisericii Ortodoxe din Bucovina	56
Românii ardeleni și Biserica unită în viziunea lui Eudoxiu Hurmuzaki.....	64
Unele considerații cu privire la Fragmente din Istoria Românilor de Eudoxiu Hurmuzaki.....	73
Juristul Eudoxiu Hurmuzaki.....	85
Omul politic Eudoxiu Hurmuzaki	89
Activitatea culturală a lui Eudoxiu Hurmuzaki.....	102
Încheiere. Concluzii.....	107
Bibliografie selectivă.....	111

